

k, u, l, t, u, r, a • • •
republika slovenija
ministrstvo za kulturo

ISSN 0019-1523

IDRIJSKI RAZGLEDI

LI · 1-2/2006

MESTNI MUZEJ IDRIJA

MUZEJ ZA IDRIJSKO IN CERKLJANSKO

Izdajatelj in založnik

MESTNI MUZEJ IDRIJA Muzej za Idrijsko in Cerkljansko
Idrijski razgledi, Prelovčeva 9, 5280 Idrija
www.muzej-idrija-cerkno.si
tajnistvo@muzej-idrija-cerkno.si

Uredniški odbor

JOŽE BAVCON
SAMO BEVK
JOŽE ČAR
JOŽE JANEŽ
ROBERT JEREB
JANEZ KAVČIČ
IVANA LESKOVEC
KARMEN SIMONIČ MERVIC
KLEMEN PUST
KSENIJA ŠABEC
ANTON ZELENC

Odgovorna urednica

IVANA LESKOVEC

Glavni urednik

JOŽE JANEŽ

Literarni urednik

JOŽE JANEŽ

Urednik likovne priloge

KLEMEN PUST

Oblikovalec in tehnični urednik

NANI ANDREJ JENKO, STUDIO NAJ

Lektoriranje

MILANKA TRUŠNOVEC

Finančna podpora

OBČINA IDRIJA

Tisk

TISKARNA DTP d.o.o.

Naklada

600 IZVODOV

Idrija, oktober 2006

Op 28.646/2006

V TEJ ŠTEVILKI SODELUJEJO

- **MARIJAN BERIČIČ**, inž. org. dela, predsednik Društva upokojencev Idrija
- **dr. JOŽE ČAR**, upokojeni profesor Oddelka za geologijo Naravoslovno tehnične fakultete Univerze v Ljubljani
- **STANKO FLEGO**, publicist, sodelavec Odseka za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu
- **MIRJAM GNEZDA**, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, kustosinja, Mestni muzej Idrija
- **JOŽE JANEŽ**, univ. dipl. inž. geol., Geologija d.o.o. Idrija
- **ROBERT JEREB**, prof. slovenskega jezika in književnosti, univ. dipl. sociolog kulture, Osnovna šola Idrija
- **IVICA KAVČIČ**, univ. dipl. inž. kemije, upokojenka, nekdanja predsednica skupščine občine Idrija
- **JANEZ KAVČIČ**, prof. zgodovine in umetnostne zgodovine, Osnovna šola Spodnja Idrija
- **POLONA KAVČIČ**, študentka etnologije in kulturne antropologije Filozofske fakultete v Ljubljani iz Cerknega
- **IVANA LESKOVEC**, univ. dipl. etnolog, direktorica Mestnega muzeja Idrija
- **prof. dr. FEDJA KOŠIR**, univ. dipl. arh., redni profesor na Fakulteti za arhitekturo, Univerza v Ljubljani
- **ANDREJ MIVŠEK**, profesor likovne umetnosti
- **MAKSIMILIJAN MOHORIČ**, univ. dipl. inž. gozd., Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano Republike Slovenije
- **RADICA PAHOR**, upokojena učiteljica in padalka iz Idrije
- **RAFKO TERPIN**, akademski slikar, rovtarski krajinar, samostojni kulturni delavec iz Idrije
- **dr. TONE WRABER**, upokojeni profesor Oddelka za biologijo Biotehnične fakultete Univerze v Ljubljani, predsednik IO Botaničnega društva Slovenije, predsednik odbora za znanstveno raziskovalno dejavnost pri reviji Hladnikia
- **ANTON ZELENC**, inž. str., kustos, Mestni muzej Idrija

Za vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Uredništvo naproša avtorje, naj oddajajo članke v dveh izvodih, na papirju in v digitalnem zapisu na disketi. Članki naj ne bodo daljši od 10 tipkanih strani. Obvezno naj bo priložen avtorjev naslov in telefonska številka.

VSEBINA

IDRIJA

Fedja Košir:	RAZVOJ INDUSTRIJSKE IN ARHITEKTURNE DEDIŠČINE IDRIJE	8
Rafko Terpin:	RIŽE	21
Janez Kavčič:	GAUDEAMUS NA RAZPOTJIH (1926, 1956, 2006)	44

LIKOVNA PRILOGA

Andrej Mivšek:	O SLIKARSTVU	50
----------------	--------------	----

LITERATURA

Jože Janež:	KAJ JE POEZIJA? / DESET PESMI O BLIŽINI IN RAZDALJI	62
-------------	---	----

ZGODOVINA

Ivica Kavčič:	ŽGANJE ŽIVOSREBROVE RUDE V KOPAH	67
Maksimilijan Mohorič:	VODNI TRANSPORT LESA IN IDRIJSKI RUDNIK	76
Radica Pahor:	STANKO MAJNIK – PRVI SLOVENSKI UČITELJ PADALSTVA	85

DOMOZNANSTVO

Stanko Flego:	POLIŠKE ZGODBE	88
Marijan Beričič:	LONČARJENJE NA POKLONU V SPODNJI IDRIJI	96

Marijan Beričič:	VPLIV GOSPODINJSKE ŠOLE V IDRIJI NA IZOBRAŽEVANJE RUDARSKIH DEKLET V IDRIJI	100
Polona Kavčič:	OGLARSTVO NA IDRIJSKIH KRNICAH	103
PREDSTAVITVE		
Jože Čar:	BRILJANTI, SAFIRJI, RUBINI,.... SINTETIČNI MINERALI, STEKLENI BISERI IN PLASTIKA	113
Marijan Beričič:	NOVO DELO O IZSELJEVANJU SLOVENCEV	116
Tone Wraber:	OB PETDESETLETNICI IDRIJSKIH RAZGLEDOV IN ZRCALU ČASA	120
POROČILA		
Robert Jereb:	VZGOJA ZA DEMOKRATIČNO DRŽAVLJANSTVO	122
Ivica Kavčič:	POSVETOVANJE O KRAJINSKEM PARKU ZGORNJA IDRIJCA	131
Ivana Leskovec:	DELOVANJE MESTNEGA MUZEJA IDRIJA V LETU 2005	135
Mirjam Gnezda:	NOVA PRIDOBITEV MESTNEGA MUZEJA IDRIJA V LETU 2005 - ROČNO KLEKLJANA ČRNA ŽENSKA BLUZA	141
Anton Zelenc:	NOVE RAZGLEDNICE MESTNEGA MUZEJA IDRIJA	142
DOPOLNILO		
Rafko Terpin:	DOPOLNILO K PRISPEVKU KUKAVIČEVKE NA IDRIJSKEM	144

Fedja Košir

RAZVOJ INDUSTRIJSKE IN ARHITEKTURNE DEDIŠČINE IDRIJE

Idrinja je najstarejše slovensko rudarsko mesto. Oznaka ima nadih žlahtne starosvetne patine. Toda ravno tako lahko rečemo, da je idrijska aglomeracija prvo moderno industrijsko naselje in potemtakem pratip modernega mesta na Slovenskem: mesta, ki nakaže pot v prihodnost. Te modernosti ne gre samo opisovati, ampak jo je treba razčleniti komparativno, da bi lahko zares razumeli vso njeno izjemnost in poseben pomen, ki ga ima v genezi slovenskih urbanih in arhitekturnih struktur. V doslej objavljeni literaturi dobimo zelo bogato gradivo, a vmes je nekaj tez in trditev, ki jih je treba kritično pretresti. Pri tem bomo skušali izluščiti bistvene značilnosti v zaporedju razvojnih obdobij mesta; prav do problemov žive sodobnosti. Tudi ta bo čez kratkih sto let že izredno zanimiva, predvsem pa pričevalna dediščina.

Ekonomski temelj srednjeveškega življenja je kmetovanje, ki ga nadgradijo obrti in trgovina. Prostorski rezultat teh gospodarskih osnov vidimo v specifičnih tipih arhitekture in v večinoma smotrno organizirani mreži vasi, tržičev in mestec

oziroma mest na Slovenskem, razvitih do leta 1500. Nevaških struktur imamo takrat že okroglo stotino, četrtnina tega so mesta. Po tlorisnem sestavu so bodisi raščene tvorbe (primer: Laško) bodisi načrtovane zasnove (primer: Kamnik). Dveh dejavnosti pa se v zgoraj omenjene temeljne proizvodne panoge ne ga uvrstiti. To sta rudarjenje in metalurgija, ki sčasoma izoblikujeta svojsko stavbarsko vrst in celo nekaj svojskih naselbin, ki niso niti vaške niti mestne; to so »fužine« (primer: Železniki). Prav to fevdalno fužinarstvo postane v »renesančnem« obdobju zgodnje akumulacije kapitala gospodarsko posebno pomembna panoga.

Jacob Burckhardt ima za prvo evropsko moderno mesto Ferraro, ki jo začnejo razširjati leta 1492 (Addizione Erculeo). Ob natančno istem času nastane tudi na naših tleh docela nova naselbina, dobesedno iz nič: Idrija. To je aglomeracija, ki izredno nazorno strne večino značilnosti novih tendenc. Gre za rudnik, pomemben v svetovnem merilu; živo srebro je tedaj zaradi svoje redkosti izrazilo strateška surovina. Ker se zlahka veže z zlatom in srebrom, ki ju raztaplja, ga najprej

uporabljajo alkimisti oziroma metalurgi pri njuni ekstrakciji iz rudnin. Rabi tudi kot učinkovit strup, kot zdravilo za sifilis, kot surovina, iz katere se dobe tako razstrelivo kot cinobrove barve in končno kot amalgam pri izdelavi odličnih beneških zrcal. Pri nas bi njegovo naključno odkritje lahko datirali, če smo zaradi simbolike nalašč nekoliko površni, v čas, ko začno odkrivati Ameriko (1492). Srečna okoliščina - čisto lahko tu ne bi bilo nikoli ničesar. Prvi pisni dokument o idrijskem rudarjenju je sicer iz leta 1493.

Ta izjemna lokacija postane nemudoma predmet mednarodnega spora, ker se začnejo zanj politi Benečani; najprej kot podjetniki, končno kot država v oboroženem spopadu s Habsburžani. Bliskovita ofenziva, s katero prodro do Idrije in Postojne, je sicer le uvodni takt v prvem modernem evropskem konfliktu, v nekakšni eksperimentalni koalicijski vojni »vseh proti vsem«, ki se vleče v kotiljonskem menjavanju partnerjev več kot deset let (1508/1521). Benetke izgubijo prisvojeno ozemlje že leta 1509, tako da ostane rudnik nato za več kot štiristo let v okviru habsburške države. Tudi ta dramatična

epizoda izpričuje njegov izredni ekonomski pomen.

Idrija je tedaj izrazito specifična naselbina, ki nezmotljivo napoveduje, kako se bo oblikovala fiziognomija industrijskih naselij na Slovenskem. Prostorski razvoj kraja je zanimiv tudi zato, ker je izjemno dobro dokumentiran. Poskusimo ga rekonstruirati! Usedline obdobja zgodnje akumulacije kapitala uvrščamo v tako imenovano paleotehnično dediščino. Prvo (formativno) fazo lahko rekonstruiramo le po pisnih virih. Vsebinska in zato tudi prostorska struktura novega naselja je sestavljena iz treh oblikovno različnih komponent. Poglavitni razlog za nastanek naselbine in njena ključna funkcija je rudnik kot izrazito utilitarna reč. Tu so skromna bivališča, rovi in naprave, ki izkoriščajo zgolj vodno moč: jezovi in grablje, rake in kamšti (gotovo samo v lesenih lopah). Funkcijsko je naslednja na vrsti »skrb za rudarske duše«; ob kočah kmalu zraste nezačasna sakralna stavba. Končno sledi še civilni administrativni center – grad s sedežem rudniške uprave. Ti dve komponenti, civilna in cerkvena, vodita nato dve pobudi za posege v prostoru. Pobudi, ki nista uravnoteženi, temveč prevlada včasih prva, drugič druga. Preobrazbe vseh treh sestavin lahko sledimo do recentne sodobnosti v več fazah, ki puste plasti »dediščine« (zlasti v arhitekturnih stvaritvah).

Prva plast arhitekturnega izročila dokumentira lom gotike v renesanso. V prvi polovici šestnajstega stoletja je rudarjenje koncentrirano na levem bregu Nikove, na širši lokaciji sedanjega »starega trga«. Ahacijev jašek je jedro obrata, trasa rak, ki se začne na Tomu, pa preseka koleno Nikove. V drugi polovici šestnajstega stoletja pa se začne oblikovati težišče rudnika na desnem bregu potoka, kjer ostaja vse do loma osemnajstega v devetnajsto stoletje - Barbarin jašek (1588) ima kar dve kamšti in lesene rake, ki se začne na Kobili (1596). Sočasno so dokumentirane tudi lesene klavže na Zali. Merilo obrata postane tako domala monumentalno.

Od te faze rudarske naselbine se ne ohrani nič materialnega. O njeni fiziognomiji moremo sklepati po podobah in načrtih iz sedemnajstega in osemnajstega stoletja. Zgovorni so tudi toponimi, ki govorijo o tehnologiji izkoriščanja vodne moči ali metalurške obdelave rudnine: Tom (Damm), Pringl (Brennhügel), Pront (Brand), Lenštat (Lendstatt), itd.

Tudi sočasna sakralna arhitektura se ne obdrži. Sv. Trojica (1500), postavljena baje na kraju, kjer najdejo živo srebro, v resnici

ni ohranjena v prvotni podobi in enako ne skrivnostna »graščinska kapela« sv. Ahacija (1527). Celo njena lokacija je dovolj dvomljiva.

V »naravi« se ohrani samo monumentalna arhitektura gradu, ki ga začno zidati po miru v Wormsu (1521), s katerim se konča habsburško/beneški spopad. Njegova gradnja traja enajst let (1522/1527/1533). Lokacija je še značilno fevdalna. Stavba funkcionira kot vizualna in vsebinska (obrambna) dominanta, toda v tlorisni dispoziciji je že močan aksialni impulz, četudi še ni docela simetrična. Idrijski grajski sesto predstavlja tedaj dovolj zgodnjo uresničitev novega renesančnega ideala (z elementi gotike v kletih in baroka na strehi). Podobno hibridni zasnovi sta gradova Bogenšperk (po 1511) in Fužine (po 1528). Prva povsem pravilna uresničitev renesančne graščine na naših tleh je grajski kompleks Brda pri Kranju (po 1520). V Idriji je urejen je tudi graščinski park (ki ga uniči zazidava sodobnega otroškega vrtca). V naslednjih stoletjih je mogoče ugotoviti več prezidav grajskega poslopja. Nazadnje je prenovljeno v letih 1987/2004, ko mu je vrnjena imenitna podoba, kakršno ima v lomu sedemnajstega v osemnajsto stoletje. Streha nad dvoriščem, predlagana v natečajnem projektu (iz leta 1997), bi bila zato občuten oblikovni nesporazum. Gewerkenegg ni konvencionalna historicistična arhitektura devetnajstega stoletja, ki zlahka prenese tak poseg. Če rabi mesto dvorano za prireditve, bi morala biti ta locirana na prostor podrte cerkve sv. Barbare. Trditev bom utemeljil z naslednjimi premisleki.

Druga plast arhitekturne dediščine nastane v sedemnajstem stoletju, ko očitno prevlada cerkvena komponenta z estetsko ambicioznim manierizmom, s kakršnim utilitarno rudniško stavbarstvo ne more tekmovati, čeprav nakazuje nadaljnji razvoj tako v tehnološkem kot v prostorskem pogledu. Postavljena je izpiralnica in prebiralnica Bašerija (Wäscherei, 1644), presenetljivo zgodnja je preselitev žgalnice na Prejnuto (Brennhütten, 1652). Toda glavni novi poudarki v podobi naselbine so takrat tri cerkve - docela v skladu s katoliško versko obnovo, ki sledi zlomu protestantizma.

Sv. Barbara, pozidana z osebnim blagoslovom škofa Hrena (1622/1628), postane osrednja krajevna sakralna stavba (s pokopališčem). Gre za značilno manieristično cerkev: začasno ima lesen zvonik, nameščen ob stranski fasadi, ki ga nato prestavijo in pozidajo (1741).

Sv. Trojica je ob istem času radikalno prezidana (1625/1631). Tudi njen presbiterij, v konceptu poznogotski, ni nujno starejši. Hibridna simbioza heterogenih slogov ni takrat nič nenavadnega. Zvonik ima gotovo vsaj nekaj časa baročno kapo, ki jo v devetnajstem stoletju goticizirajo.

Sv. Anton (1678) je postavljen še zmerom v manierističnem idiomu, ki ga sicer najraje označujejo kot »arhitekturo sedemnajstega stoletja« (Šumi, 1969; Fister, 1986).

Skoraj stoletje kasneje je dodan

in določena ekstremno velikopotezno, v aksialnem kontrapunktu z gradom. Vmesni prostor vibrira kot »estetski« vedutni prostor za poglede v obe smeri. Hren namreč odlično obvlada tovrstne arhitekturne kompozicijske prijeme. Glavna pot do gradu poteka takrat bržkone še po desnem bregu Nikove, kot moremo sklepati po lokaciji objekta »Švice«.

Praznina, ki zazeva v idrijskem osredju po bombnih napadih leta 1945, predvsem pa po odstranitvi cerkve, s čimer izgubi mesto svoj osrednji urbanistični motiv, po

v »širokem« panoramskem pogledu in v nekoliko zoženem izrezu. Valvasor prispeva prvo upodobitev vseh treh zgoraj omenjenih sestavin rudarske naselbine v docela razviti obliki (ki sicer še ni označena kot trg, temveč kot »Berg Werk«). Narisane so vse značilne posebnosti. Naselbina leži v odročni dolini, toda okoliški hribi so že goli - rudnik rabi neznanske količine lesa. Nima nikakršnega varovalnega oboda, omrežje komunikacij je razraščeno spontano, enako svobodno se umešča zazidava, v kateri razbiramo kot

Primerjava Valvasorjeve risbe z Mrakovo, ki je v svoji skrajni natančnosti enkratna, nazorno kaže, da so najstarejši idrijski industrijski objekti bolj sorodni tesarskemu stavbarstvu kmečkih stogov kakor monumentalni aristokratski arhitekturi, kakršno sicer reproducirajo tedaj najbolj stremljivi tovarniški kompleksi v evropskem prostoru.

dramatični ansambel Kalvarije (1766). Še kasneje je pozidan zvonik (1805). Ta cerkvena stavba sama ob sebi sicer ni ovrednotena kot vrhunski arhitekturni dosežek, toda njena lokacija je izjemna, saj predstavlja najbolj izpostavljeno vedutno dominantno vse doline. S patetičnimi manierističnimi gestami zaznamovani prostor postane s tem povsem razpoznaven.

Idrijski kot dobi tako nedvomno izrazit urbani profil. Lega verskega težišča naselbine, cerkve sv. Barbare, je nenaključna

mojem mnenju niti danes še ni ustrezno sanirana. Prostorsko korektna rešitev bi bila samo zapolnitev s kakovostno simbolno arhitekturo z izjemno funkcijo. Trga ne narede ne tlaki ne svetila ne fontane, temveč ga izoblikuje njegova arhitekturna obroba (ki ima v konkretnem primeru več kakovostnih potez, kakor si morebiti marsikdo misli).

Prvo grafično sintezo vseh doslej omenjenih sedimentov dokumentira kot izrazito pošten portretist J.V. Valvasor (1689). Podobo poznamo v dveh variantah:

tradicionalne arhitekturne akcente grad in cerkvi, toda tudi prva svojska stanovanjska poslopja rudarjev in končno prve povsem tehnične stavbe - arhaične industrijske objekte.

Valvasorjevo portretiranje je nenavadno nazorno. Zlahka prepoznavamo posamezne funkcije predstavljenih zgradb. Proizvodnji namenejni objekti so večinoma leseni: skelet z deskami obitih soh, ki so zavetrovane z diagonalnimi navzkrižnimi ročicami oziroma s »križi«. Voda priteka po rakah, ena od

lop, domnevno stara žgalnica, ima zaradi odvoda dima značilno obliko prisekane piramide, vidimo celo kupe odvala izžgane rude. Kot nekakšen arhetip je upodobljena tudi specifična rudarska hiša »perhavz« (Berghaus). Vidimo, da je večstanovanjska in večetažna, s čimer se jasno razlikuje od enoetažne kmečke hiše. Kakšna so ta bivališča v resnici, pa ni docela nedvoumno. Pope, ki trdi, da tu vsi govorijo slovensko, poroča, da je kraj zgrajen v celoti iz lesa, razen cerkve in gradu. Valvasor pa pravi čisto drugače: »... Tu je lep grad poleg mnogih dobro zidanih stanovanjskih hiš ...«. Morebiti se res zmoti in ima ometane lesene koče za čvrsto zidane zgradbe. Povsem razločno, četudi nevede in nehote, prikaže tudi zanimivo hibridni socialni profil rudarskega polkmeta – proletarca, ko doda kakor

Idrije. V slovenskem prostoru se razcveta vrhunski »estetski« barok, tu doživlja svoj apogej »inženirski« racionalizem: intelektualna drža, ki je med nami še danes čisto premalo. Kot kratko, a zgovorno opombo pod črto navedimo podatek, da se takrat začne »iz nič« organizirati švicarsko urarstvo (La Chaux-de-Fonds).

Pridobivanje živega srebra se skokovito poveča, ko prevzame vodstvo rudnika vsestransko razgledani Franc Anton Steinberg (1724/1747). Politehnik Steinberg izdela prvi tehnično absolutno korektni posnetek in celo maketo rudniških jaškov in obzorij (1728). V njegovi jamomerski šoli se izobrazijo odlični kartografi Jožef Mrak, jamomerec in zemljemerec, ki posreduje svoje znanje še sinu Antonu. Mrak izdela celo vrsto nazornih prikazov rudnika in naselbine (kot

Prvobitni urbanistično oblikovalski motiv, ki opredeljuje osrednji idrijski mestni prostor, je značilna manieristična vedutna os med dvema tradicionalnima arhitekturnima poudarkoma, med rudniškim gradom in cerkvenim zvonikom. Za eminentne likovne kvalitete močno nesenizibilna sodobnost se tega gotovo ne zaveda v zadostni meri.

nekakšen repoussoir v prvem planu pred gručo bivališč vrt, obkrožen s plotom. Podoba nastane v resnici v času krize, ko vodi rudnik »zloglasni« Volk Žiga Kienbach, ki kot oskrbnik res ni kdovekako učinkovit (1682/1695).

Ob tem nehote pomislimo na značilno rudarsko prehrano. Celo lokalni jedilnik je svojski dokument o ubornosti delavske brezmesne kulinarike, ki utegne biti že takrat tradicionalna: želšovka (potica iz vrtnih zelišč) in žlinkrofi (v testo zaviti krompir z ocvirki). Iz istega časa imamo tudi prve pisne podatke o idrijskem klekljanju (1696). Čipkarski vzorci so gotovo uvoženi iz belega sveta, bržkone iz Benetk, lahko celo iz takrat še habsburškega Brabanta.

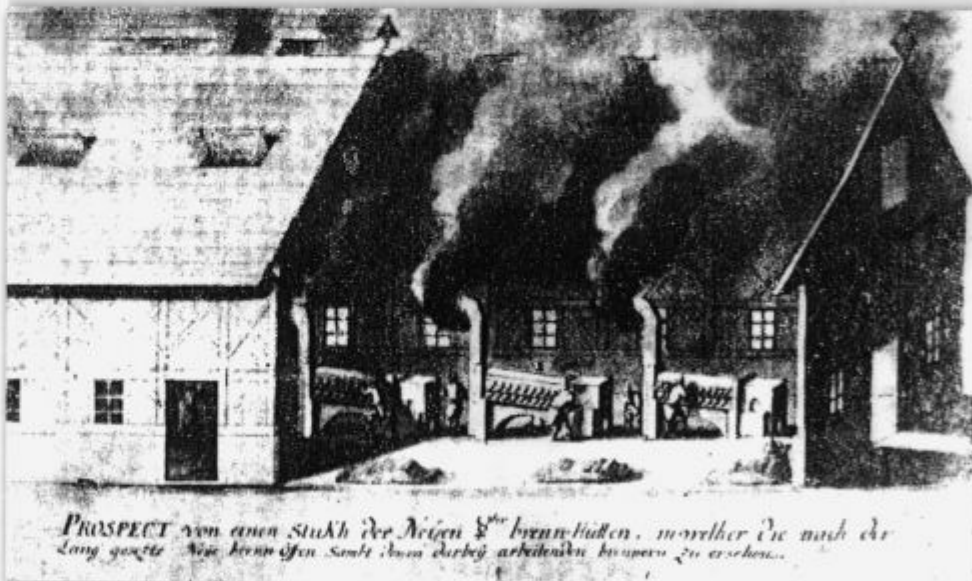
Razsvetljensko osemnajsto stoletje predstavlja kulminacijo razvoja

celote), ki nas natančno pouče, kakšna je tedanja idrijska industrijska arhitektura.

Glavna značilnost vseh industrijskih objektov je njihova siceršnja začasnost. Zaradi novih produkcijskih pogojev nastajajo zmerom znova nove zgradbe. Prva eksaktno dokumentirana rudniška arhitektura ima vse značilnosti tradicionalnega tesarskega stavbarstva. Ponovimo: nosilna konstrukcija je razmeroma zahteven, z močnimi diagonalami zavetrovan skelet, obit z deskami (tudi pri Mraku). Podobnost s stogi in skednji je nenaključna. Poznamo celo »urbanistično« dispozicijo objektov na »ta starem placu« (1759), preden je postavljen rudniški Magazin (in preden je odstranjeno korito rak, po katerem priteka voda od Toma).

Sredi osemnajstega stoletja se zaradi novih ekonomskih zahtev in tehnoloških možnosti uveljavi večje, z razsvetljensko filozofijo usklajeno stavbno merilo. Na Prejnuti, kjer stoji stara žgalnica (in se zraven nabere že za cel hribec odvala), zgrade takrat novo veliko žgalnico (1745). Kakor kaže nazorni aksonometrični prerez Jožefa Mraka, je njeno konstrukcijsko ogrodje sicer še zmerom racionalno dimenzionirani skelet lesenih soh (in križev). Naš inženir se očitno dobro zaveda, kaj načrtuje, ker nariše tako staro kot novo žgalniško »lopo«, obakrat z značilnim bazilikalnim odzračnikom. Prvi »prospect« kaže še v celoti leseno stavbo, kar se dobro vidi v prerezu čelne stene, drugi pa tramovni skelet z opečnimi polnili, izvedbo, ki bo odslej v gradnji industrijskih objektov značilna za erarično varčnost in aktualna vse do začetka dvajsetega stoletja. V drugi polovici sedemnajstega stoletja posodobijo

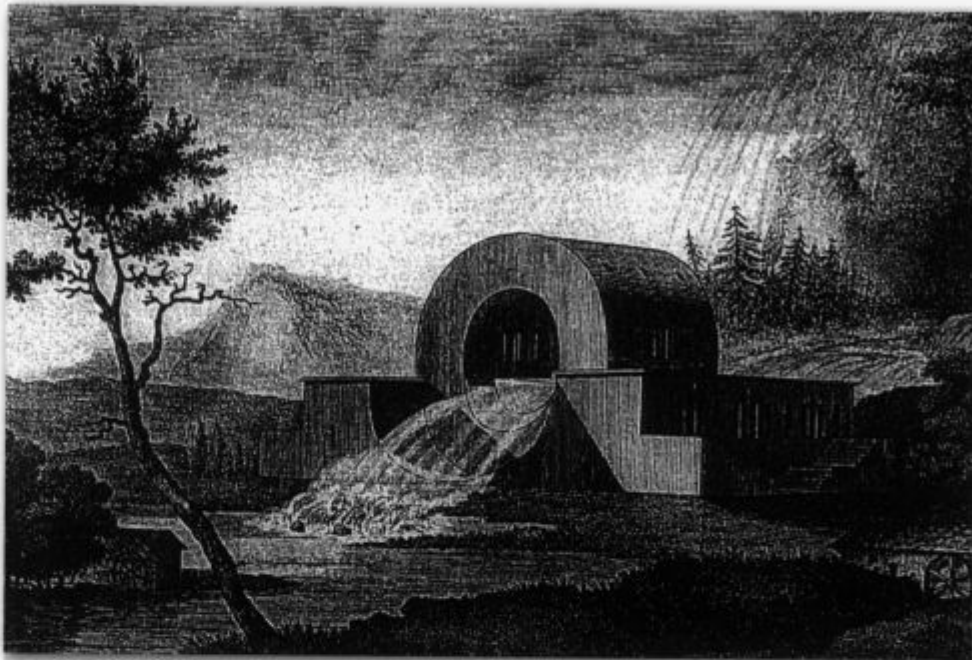

Mrakova načrta, ki kažeta razliko med staro in novo žgalnico na Prejnuti, odlično ilustrirata pomemben premik v utilitarnem inženirskem stavbarstvu tistih časov. Arhaično tesarsko rustikalnost začne nadomeščati racionalna, z matematično eksaktnimi statičnimi izračuni dimenzionirana skeletna zasnova, ki ostane normativna vse do srede dvajsetega stoletja.

tudi staro tovarno pot do Vrhnike, tako da postane solidna cesta (1760/1765).

Premik v zahtevnejšo gradnjo je opazen tudi pri klavžah. Če jih dotlej postavljajo v lesu, kakor nazorno kaže predlog pregrade na Zali (narisan leta 1767), sledi v lomu šestdesetih v sedemdeseta leta vrsta izvedb v kamnu: na Belci (1767/1769), Idriji (1767/1772) in Zali (1771/1772). Prav tako temeljito posodobijo rake - pozidajo jih v kamnu (1766/1770). Zadnje večje zidane klavže zgrade v dolini Kanomljice na Ovčjakarici Francozi (1812). Za plavljenje lesa jih uporabljajo vse do začetka dvajsetega stoletja. Njihova konstrukcija je tako monumentalna, da pritegne pozornost vedutista Kurza von Goldensteina, ki nariše oba pogleda; zdi se, da ga zanimajo konstrukcijski detajli vsaj do te mere, kot se mu zdi likovno interesantna konfrontacija krajine in tehnične zgradbe, izvedene z asketsko in zato izrazito čitljivo geometrijo. Ob tem dramatičnem motivu, ki vse do danes ni izgubil svoje nemajhne privlačnosti, se moramo spomniti na sestave »čistih form«, kakršne ob izteku osemnajstega stoletja projektira Ledoux. Mrakove konstrukcije predstavljajo tedaj naš prispevek k tako imenovani narativni arhitekturi.

Če primerjamo ohranjene idrijske načrte s posnetki, ki ponazarjajo tedanjo Ljubljano, ni dvoma, da je bolje predstavljena Idrija. Za Ljubljano izriše en sam urbanistični tloris Ivan Dizma Florjančič (1744), drugi načrti se nato namnože šele v devetnajstem stoletju. Idrijska dokumentacija pa ne ponazori samo tlorisne dispozicije objektov, temveč tudi detajle njihove arhitekture (podane v

Ledouxova razsvetljensko fantazijska vezava vode kot univerzalne naravne moči in arhitekture kot njene najbolj zmogljive krotiteljice vibrira na isti valovni dolžini kot tehnično drzno in obenem likovno ambiciozno, v značilni večstranskosti mentalitet terezijanskega obdobja ukoreninjeno projektiranje Jožefa Mraka. Gotovo smo bili takrat že del Evrope.

aksonometrični tehniki). Prvi znameniti načrt izriše še Anton Haubtmann (1733), potem pa se izkaže predvsem Anton Mrak (z natančno datiranimi dokumenti: 1744, 1765, 1770). Tako lahko razločno vidimo, kako zlagoma nadomešča prvobitno rudarsko kočvo večetažni »perhavz« in kako nastane »stari trg«. Toda Mrakov načrt iz srede šestdesetih let prča, da poteka poglobitna idrijska komunikacijska arterija že mimo cerkve sv. Barbare, kar pomeni, da se bo sčasoma izoblikoval tudi »mestni trg«.

Tip prvobitne stavbe, kakršne riše Valvasor, utegne biti hiša, ki jo pripisujejo Kuttlerju (Mohorič, 1960, 23). Ko začno naselbinski sestav »modernizirati«, jo podrejo med prvimi. Ta arhaična stavbna zvrst do danes v celoti izgine - arhitekturno merilo mesta se korenito spremeni. Verska vnema sicer ne pojema, kar dokazuje prej omenjena kalvarija na hribu sv. Antona (1766). Sredi naselbine, ki ima že profil in morebiti celo formalni status trga, pa zgrade tudi veliko skladišče za žito in druge rudniške potreščine (1768/1770). Stavbna gmota očitno

presega vse, kar je postavljeno dotlej. Kmalu zatem zraste tik zraven po programu izzivalno konkurenčna civilna arhitektura - gledališče, ki je najstarejši ohranjeni objekt te vrste na Slovenskem, sezidan okoli leta 1770. Nazadnje preselijo v skladu s cesarskimi zdravstvenimi odredbami pokopališče na novo lokacijo zunaj naselja - s cerkvico sv. Križa (1782). Povsem v duhu časa zasade tam tudi drevored.

Idrija torej dobi v štiristo letih kar štiri sakralne stavbe. Vsaka zase zrcali značilno mentaliteto. Sv. Trojica je zgrajena »za zahvalo« (kot nekakšen naivni QUID PRO QUO). Sv. Barbara nastane kot zavestno monumentalna protireformacijska akcija. Sv. Anton je postavljen kot patetični vedutni poudarek, nazadnje dopolnjen s teatralično skrajnostno kalvarijo. Sv. Križ nastane kot nova pokopališka cerkev samo zaradi racionalistične higiene, ker tako ukaže absolutistična državna oblast.

V trdnem gradivu in z očitnimi estetskimi ambicijami je postavljena še nova »šelštva« - rudarska prizivnica, kjer je urejena tudi zasilna bolnišnica (1787). Fotografija, ki jo posnamejo pred prvo svetovno vojno, posreduje dovolj nazoren vtis, kakšno formalno in programsko težišče s tem nastane. Posebej je zanimivo tudi bližnje zaledje trga, kjer stoji vrsta značilnih »perhavzov«.

Tudi ta stavbni tip je dandanašnji že redkost. Prepozno so se zavedli, da sodi kot slikovita, četudi ne prvobitna posebnost, v arhitekturno dediščino. Večino rudarskih hiš, ki so dokument, kako prebiva proletariat, namreč zgrade šele v devetnajstem

stoletju, potemtakem hkrati z bogatimi »meščanskimi« hišami na glavnem trgu. Dokaz, da trditev res drži, je franciscejski kataster, v katerem še ni narisano ne eno ne drugo v sestavu, ki ga vidimo na kasnejših fotografijah.

Nekakšen sklepnik, ki kot dokument ni več dovolj zanesljiv, je upodobitev, ki jo objavi v svoji knjigi Balthazar Hacquet (1781). Kraj je gotovo narisano »po spominu«, zaradi česar so nekatere podrobnosti preveč deformirane. A na srečo imamo iz teh let tudi dokaj boljšo dokumentacijo.

Na lapidaren, pa prav zato zelo nazoren oris idrijskega sestoja naletimo namreč v komentarju k jožefinskemu tajnemu vojaškemu zemljevidu iz let 1784/1787. Idrijska lokacija je označena kot »... Bergwerck oder auch Deutsch Idria ...« (potemtakem še ne čisto kot mesto, čeravno nato v besedilu ta termin nedvoumno sledi): »... Dieses sehr kostbar gebaute Quecksilber Bergwerck liegt in einen völligen Kessel, der von allen Seiten mit hohen Bergen umgeben ist, hat besonders sehenswürdige Wasserleitungen und Kimste. Die Kalvari Berg ober der Stadt hat noch die vorteilhafteste Lage ...«. Očitno si častni naziv mesta zasluži, saj je njena arhitektura, kot beremo, nadvse trdna, od gradu in cerkva do poslednje stanovanjske stavbe: »... Solide Gebäude: 1. Die Kirchen alle. 2. Das Schloß, dann die merkwürdigere sind die 2 Kayserliche Wirtshausern und das Depositorium und in der Stadt fast alle Haußern sind gemauert bis die zerst(r)aute Haußern ...«. V načrtu so vpisani vsi bistveni podatki: »... Schachn ... Schmelzhütte ... Begräbniß ... Calvariberg ... Gericht ...«:

vešala na mestu, ki se mu idiomsko reče »šintarija«. In še: »... Pulfer Depot ... Bedeckte Wasserleitung ... Strasse nach Laibach ...«. Idrija postaja vse bolj podobna pravemu mestu. Urbar, spisan leta 1787, evidentira zgradbe že s hišnimi številkami.

Tudi rudnik se takrat intenzivno širi. Inzaghijev jašek začnejo odpirati že leta 1764. Na desnem bregu nasproti Prejnute, kjer je dovolj prostora, zraste velika tovarna cinobra (1782). Kakor kaže risba Kurza von Goldensteina, je objekt v celoti zidan. Njegovo jedro predstavlja velika peč, a naprave so še zmerom na vodni pogon.

To je obdobje najintenzivnejšega izkoriščanja, ker odkrijejo izjemno bogato cinobaritno žilo in začno izvažati živo srebro na Španjo (1786/1796). V rudniku dela že več kot tisoč zaposlenih. Odpro še dva jaška, Jožefovega (1786) in Frančiškovega (1792). Ob Jožefovem jašku zgradijo dotlej največje vodno kolo z mehanizmom za pogon črpalk, v celoti iz lesa, znamenito »kamšt« (1790). Brez večjih zastojev obratuje naprava prav do leta 1948 (ko odnese povodenj jez pri Kobili). Leta 1951 jo izmerijo, izrišejo in nazadnje zaščitijo kot prvorazredni tehniški spomenik. Sem sodi nazadnje še objekt jaška Frančiške, ki zraste do sedanjih dimenzij v več fazah. Vse ravno kar naštete stavbe niso več skeletni »Riegelbau«, temveč so trdno zidane v kamnu ali z opečnimi zidaki.

V Idriji je najbolj akuten problem prometna povezava z belim svetom. Že v osemnajstem stoletju to dobro vedo. Josef Schemerl, zadnji ljubljanski mestni arhitekt s formatom, potem pa profesor na cesarskem Dunaju, projektira tedaj, docela v duhu

časa, plovno pot od Save do Soče (kot del sistema, ki bi povezoval Podonavje s Sredozemljem); vključena naj bi bila tudi Idrija. Projekt je objavljen v knjigi (Vorschläge zur Erleichterung und Erweiterung der inländischen Schifffahrt und des Handels im Erbkaiserthume Österreich, 1810).

Še nečesa nikakor ne smemo pozabiti. Idrija je tedaj kratek čas močno raziskovalno središče z osebnostmi mednarodnega formata. Toda proces, katerega rezultat so intelektualni dosežki, ne poteka zvezno, ampak neenakomerno, kakor da bi seval svojo energijo v kvantih. Valvasor flourit 1679/1689; epoha operozov sledi v letih 1693/1713; Zoisov krog je najdejavnejši v letih 1785/1815; Prešernov flourit datiramo v čas med 1830/1840. Idrijski intelektualci zablešče kot samosvoj pojav v duhovnem vakuumu med krogoma operozov in barona Zoisa (ki sta sicer locirana v udobno deželno prestolnico). Njihovo obzorje zarisujeta znanstveni diskurz v latinščini ali nemščini oziroma eksaktna grafika tehničnih načrtov. Oboje je večini slovenskega, vse do danes ekskluzivno beletristično orientiranega razumništva, dovolj tuje. Tu se pri nas udomačita moderna inženirska matematična natančnost in naravoslovska znanstvena metoda na ravni, ki očitno presega polihistorstvo. Obe sta v samem bistvu transnacionalni in zato na lokalni ravni dostikrat brez odmeva ali celo močno osovraženi.

G. A. Scopoli, rudniški ranocelnik v letih 1754/1769, je utemeljitelj naravoslovja na Slovenskem. Izsledke svojih raziskovanj objavlja v internacionalni latinščini: Flora Carniolica (Vindobonae, 1760 & 1772), De Hydrargyro Idriensi (Venetiis, 1761), Entomologia Carniolica (Vindobonae, 1763). Potemtakem ga ne zanima samo živo srebro, temveč tudi rastlinski in živalski svet. Prvi pravilno uvrsti človeško ribico med dvoživke. O rudarskih in metalurških postopkih izčrpno poroča tudi švedski mineralog in montanist Johan Jacob Ferber (1774).

Bretonec Baltazar Hacquet, rudniški kirurg v letih 1766/1773, izvrsten kemik, geolog oziroma rudninoslovec, tiska nato že v nemščini, toda z latinskim naslovom, štiri dele svoje knjige o Kranjski Oryctographia Carniolica (Leipzig, 1778 & 1781 & 1784 & 1789). Hacqueovo delo je dotlej najbolj temeljito analitično besedilo o rudniku. To res ni nikakršna kabinetna znanost – toda rezultatov vseh teh raziskav žal ni mogoče uporabljati v proizvodnji blaga za tržišče. S

Montaža parnega stroja je ob vsej svoji nespodbitni uporabnosti tudi simbolna gesta, ki priča o dramatičnem preskoku v industrijsko revolucijo. Tovarniški dimnik začenja kljub naivni okornosti v izvedbi tekMOVATI kot nova vertikalna dominantna s tradicionalnim cerkvenim zvonikom. Tako se rodi svet docela novih likovnih vrednot: »estetika (navidezno) grdega«.

Scopolijem drugujeta tri leta (1766/1769).

Ne Scopoli ne Hacquet, ki sicer o rudniku govorita v superlativih, nimata na svoje bivanje v Idriji, kjer sprejemajo njuna prizadevanja s silovitim odporom, kdovekako lepih spominov.

Kataster Idrije je izmerjen in izrisan okoli leta 1823. Kot vir za študij kraja je neprecenljiva dokumentacija, saj sintetično nadomesti oziroma bistveno izpopolni tisto, kar nam pove o prvem razvojnem obdobju Valvasor. Taka informacija je več kot potrebna. Medtem ko se Mrak in Valvasor, ki sta izrazito trezna opazovalca, zavedata kontrastov, jih slikarji prve polovice devetnajstega stoletja zabrisujejo. Spremenita se »barva časa« in tipologija dokumentacije. Eksaktne inženirske načrte nadomesti vrsta liričnih vedut. Bidermajerski slikarji upodabljajo idrijsko aglomeracijo kot idiličen rustikalni trg. Dokumentarni realizem se vrne šele s komercialnimi razglednicami, ki so estetsko neambiciozne in zategadelj neponarejene.

Nepodpisani pogled na mesto, očitno izrisan po spomenu (kot pri Hacquetu 1781), nastane leta 1785 in je natisnjen leta 1840. Pred koncem osemnajstega stoletja je izdelana tudi dovolj verodostojna terenska skica Ferdinanda Runka, publicirana kot bakrorez okoli leta

1815. Na anonomni veduti iz prve polovice devetnajstega stoletja je že viden značilni tovarniški dimnik, torej jo je moč datirati v čas po montaži prvih parnih pogonov. Znani Kurz von Goldenstein upodablja idrijsko panoramo kmalu zatem, Benesch pa proti koncu devetnajstega stoletja. Tudi Goldenstein nariše dimnik, vendar ga bolj zanimajo cerkve, ker upodobi vse, kar jih je, namreč vse štiri. Benesch, ki sicer nima predsodkov proti portretiranju industrijskih stavb, pa prav pri Idriji, kjer je navsezadnje dovolj priložnosti za prikaz unikatne tovarniške arhitekture, poudari predvsem slikovito panoramo in ne rudniških posebnosti. Zanimiva je menjava slikarjevega stojišča. Beneschevi predhodniki slikajo svoje poglede na mesto z griča, kjer stoji zdaj idrijska »vila« (Goli). Celo najstarejša fotografija, posneta v času temeljite modernizacije rudnika in topilnice okoli leta 1870, je bolj ilustracija »fevdalne« naselbinske strukture kakor dokument o industrijski proizvodnji in potemtakem močno romantično nostalgična.

Edino, kar zbega natančnega ogledovalca teh grafičnih izdelkov, so močno izsekani bregovi okoliških hribov. Toda vsaka moda se nekoč konča. Podobno kot izrine v literaturi romantiko realizem, korigira naivno slikarsko optiko »brutalna« objektivnost fotografije, kakor jo je moč razbrati v celi vrsti razglednic. Tu se ne da več goljufati z razmerji stavbnih gmot ali izpuščati dimnike obratnih kotlarn. Načeloma vidimo dve zvrsti zazidave, v dnu doline razmeroma zgoščeno, po bregovih seveda disperzno.

Tip asketsko nedekorirane arhitekture,

ki postane pravilo v metternichovskem Vormärzu, vidimo v rudniški bolnišnici, sezidani v letih 1804/1806 in aktivni do leta 1819. Fasada nima več baročnega centralnega poudarka, temveč jo izoblikuje prozaičen zid z monotono vrsto oken, kakor da bi njene dimenzije določali le »na klastre«. Danes je prenovljena, pri čemer srečno ohranja svojski značaj.

S splošnim širjenjem industrijske revolucije v devetnajstem stoletju izgublja Idrija, več kot tristoletni unikatni naselbinski sestav, svoj izjemni pomen. Vzgon razvoja je kljub neprekinjenim inovacijam manj intenziven. Živo srebro ni več enkratna strateška surovina, prvenstvo prevzemata železova ruda in premog (ali konkretno Jesenice in Trbovlje). Tržaška železnica se izogne rudniku žal v karseda širokem loku. Druga slovenska mesta, ki se čedalje bolj industrializirajo, jo začnejo prehitevati, ne samo zaradi ugodnejše lokacije, temveč tudi zaradi dinamičnih iniciativ koncentriranega zasebnega kapitala (KID ali TPD), medtem ko ostane rudnik erarična lastnina. Toda to ne pomeni, da bi mesto docela stagniralo. Z novo rudniško in civilno arhitekturo dobi njegova fiziognomija svoj dokončni profil.

Najprej prenovijo staro prebiralnico (1827). Nova energetska vira sta para in čez čas elektrika, vendar ostane v rabi tudi tradicionalni sistem vodnih koles, prav do konca devetnajstega stoletja. V Jožefovem in Terezijinem jašku montirajo za pogon črpalk prva parna stroja v letih 1837/1838. Opečni dimnik ima takrat še osmerokotni prerez, prevozni stolpi pa so leseni, kot so drugod takrat leseni vodohrami.

Prve posodobitve so razmeroma naivne. Tradicionalnemu načinu transporta debel po drčah začne konkurirati lesena gozdna železnica »lauf« že leta 1820. Za prevoz rude iz prebiralnice do žgalnih peči pa polože pravi železniški tir. Za vleko uporabijo najprej konje (1848/1949). Tudi v jami položijo prve tirnice (1849/1850). Toda »zaresna« železnica se mestu žal ogne. Paradoks: Idrija brez železniške zveze s svetom nima enega od glavnih atributov industrijskega naselja. Železnice grade takrat zaradi premoga, ne zaradi živega srebra. Očitno nezainteresiranost rudniškega vodstva za ta problem si smemo razlagati z relativno skromno količino transportov te surovine (če jih primerjamo s količinami zasavskega premoga). Trasa Južne železnice, kakršno dokončno določi glavni inženir Ghega (pod pritiskom kneza Windischgrätza), je škodljiva tehnična in ekonomska zabloda. Idrija si lahko zgradi samo novo cesto do najbližje postaje v Logatcu (1857/1859). Tudi vsa nadaljnja prizadevanja spodletijo in železnica »obide« mesto še večkrat (1872, 1901, 1906). Prednost imata Velenje (1889/1891) in Kočevje (1892/1893).

Glavna pomanjkljivost je dejstvo, da je cilj pridobivanja živega srebra izvoz in ne predelava. Kljub tej blokadi sledi splošna posodobitev vseh rudniških naprav po letu 1867, ko začne voditi rudnik kot direktor Slovenec Marko Vincenc Lipold (1816/1883). Posebej temeljita je v desetletju 1870/1880. V jami začnejo uvajati strojno vrtnanje (1874). Iz tega časa ostane največ muzejskega fundusa tehnološke dediščine. V stari topilnici izboljšujejo tehnologijo žganja rude v več

vrstah novih peči, hkrati pa jo začnejo seliti na desni breg Idrijce, kjer postavijo velike, v slikovite historicistične fasade oblečene proizvodne prostore (1870/1880). Te gotovo zanimive stavbe so do danes žal v celoti izginile. Istočasno prenovijo proizvodnjo v tovarni cinobra (po suhem postopku). Tudi ta objekt je podrt.

Intenzivno izboljšujejo strojni prak in naprave. Presipno peč postavita v novi žgalnici češka tehnika Josip Čermak in Vincenc Špirek. To je tedaj najvišji

kovičeni jekleni konstrukciji. Inzaghijev jašek je opremljen s to simbolno tehnično napravo v letih 1890/1892. Jožefov jašek je na začetku dvajsetega stoletja izključno funkcionalno organiziran sprimek različnih zgradb in stavb, značilnih za dobo »novecento«; vmes vidimo celo miniaturno šedasto streho. Vertikalni dominantni sta dimnik in prevozni stolp. Tik pred prvo svetovno vojno odprejo trinajsto obzorje (v globini 333 metrov).

Hkrati začno vse obrate postopoma elektrificirati (od 1893). Najprej deluje

kot ob istem času tudi drugod, najprej večje število rudarskih najemniških stanovanjskih objektov, potem pa se začne vrivati v dotlej dovolj homogeno tkivo še arhitektura z družbeno vsebino, ki očitno presega podedovano merilo; to so stavbe, ki so izrazito »mestne«. Take so stara osnovna šola (1876), nova mestna hiša (1898) in znamenita realka (1903). Njihova pročelja so večinoma historicistična.

Graditev nove topilnice spremlja gradnja nove zvrsti stanovanjskih objektov

Kot glavni simbol rudarjenja je univerzalno prepoznaven prevozni stolp, izdelan iz kovičenih ali varjenih jeklenih profilov, ki preživi vse faze nesentimentalne modernizacije, nujne spremljevalke gospodarske učinkovitosti v vsaki družbeni ureditvi. Jožefov jašek postane končno socialistični Jašek Delo, pri čemer se posodobi prav vse, le transportna naprava ne.

tehnološki dosežek in ostane v rabi do uvajanja rotacijskih peči v šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Skupaj jih je postavljenih pet (Mohorič, 1960, 248). Ob izteku devetnajstega stoletja je glavni vir pogona para. Parni pogoni najsodobnejše konstrukcije so montirani domala povsod, prepoznavni pa so, kot rečeno, po visokem dimniku, izvedenem bodisi v opeki bodisi v pločevini. Novi prostori so v higienskem pogledu vzorni. Pred koncem stoletja začnejo postavljati tudi prevozne stolpe novega tipa v

električna luč v topilnici. Za mestno javno razsvetlavo zgradijo zasebno elektrarno leta 1895 (J. Kogovšek). Prva rudniška elektrarna Pečnik, kot arhitektura izrazito banalna reč, je postavljena leta 1903. Rudniške električne lokomotive začno voziti leta 1901. Druga centrala, ki stoji ob grabljah, začne obratovati leta 1910. Elektrarno Marof zgrade že Italijani.

Prve poteze moderne urbanizirane mestnosti zasledimo v fiziognomiji naselja razmeroma pozno. V drugi polovici devetnajstega stoletja postavijo, podobno

za delavstvo. Tudi to so »perhavzi«, le da je njihova morfologija sodobnejša (tako v tlorisni zasnovi kot v oblikovanju pročelij). V Idriji predstavljajo tujek, ki ga danes fetišiziramo, ker pomeni enega redkih razmeroma opaznih preostankov preteklosti, ki ga še imamo. Grupirani so v štirih skupinah. Prva zraste po načrtih Bloudka in Swobode na Brusovšah (1872/1877). Pred 1882 sledijo objekti na Prejnuti, nato v Grapi in »beim Ferdinandischen« (do 1893). Zadnje objekte tega tipa zgrade Italijani (leta 1929). Največjo

koncentracijo delavskih blokov vidimo na Brusovšu, kjer izoblikujejo celo ulico, v obdobju italijanske oblasti imenovano Via Venezia. Za Idrijo ta zazidava v resnici ni značilna, ker ni »svobodno razsuta«.

Šele v devetnajstem stoletju se razvije jedro »buržoazne« Idrije - »mestni trg«. Njegov najstarejši zameetek pomeni cerkev sv. Barbare (1628), razraščati pa se začne potem, ko zasujejo jašek sv. Katarine (1682). V osemnajstem stoletju že stojijo stanovanjske hiše v zahodnem delu (pod gradom) in velika stavba gostišča (Pri črnem orlu), medtem ko gravitira južno obrobje bodočega trga še zmerom k »staremu trgu«. Tako stanje je evidentirano tudi v cesarskem katastru (1823). Prve pozidave in prezidave slede šele po letu 1850. Zlasti intenzivne so med leti 1870/1910. Za to fazo so značilna rušenja starejših stavb, podrtih je najmanj devet hiš. S tem se korenito spremeni merilo, tako da so nova, historicistično predelana pročelja zgolj manjša modifikacija. Verjetno je najzanimivejša biografija objekta, ki ga kupi in potem predela trgovec Franc Goli (leta 1880). Goli si sezida kot nekakšno blagovno znamko tudi edino vilo v Idriji (leta 1896). Po drugi svetovni vojni podrejo ostanke bombardirane cerkve (1948) in zgrade dva socrealistična bloka. Zadnja intervencija je rušenje hiše družine Prelovec, ki jo nadomestijo s prvo po postmoderno artikulirano kopijo idrijske tradicionalne arhitekture (1984).

Od stavb posebnega družbenega pomena se tukaj najprej pojavi osnovna šola. Zaradi nje padejo trije starejši perhavzi (1876). Od ceste je odmaknjena, tako da

nastane nekakšen predvrt, kar je dovolj »neidrijsko«. S tremi visokimi etažami določeni vertikalni gabarit močno preseže tradicionalne stavbne gmote. Šola presega tudi v tlorisnih razsežnostih dotlej največjo idrijsko hišo – rudniški Magazin.

Naslednja je na vrsti mestna hiša, sezidana točno tisto leto, ko diplomira Jože Plečnik. Projektirata jo budimpeštanska arhitekta nemškega rodu Clemens M. Kattner in Gustav A. König. Po slogovnem izrazu bi stavbo lahko opredelili kot »nemško renesanso«, kar pa ni noben dokaz za nemškost mesta ali celo mestne uprave, ki je tedaj zanesljivo v slovenskih rokah; prej je dokument labilnega investitorskega okusa.

V hibridni neorenesančni fakturi je členjeno pročelje realke (1903), prve povsem slovenske šole te vrste, česar nekateri še danes ne žele priznati. Hibridnost je idrijska posebnost. Staro in novo se tu lahko vežeta brez bolečih disonanc, kar razločno kaže razglednica s pogledom na Tom (okoli leta 1904).

V arhitekturnem pogledu je obdobje italijanske aneksije nadaljevanje procesa preobrazb v merilu, ki se začne že v avstrijski monarhiji. Tako imenovana »palacina« sta zgolj variaciji na temo aksialnosimetrične zasnove, značilne za tradicionalistično usmeritev. Idriji se fašistoidni modernizem »racionalne arhitekture« na srečo izogne. Tudi italijanska vojašnica, postavljena v začetku tridesetih let na vedutno ekstremno izpostavljeni lokaciji, danes bolnišnica za duševno prizadete, ni funkcionalistična ne v zasnovi ne v oblikovalski fakturi fasad. Tradicionalistično nevznemirljiva konfekcija

je nova cerkev, sezidana ob preselitvi pokopališča. Njegova lokacija je izbrana razmeroma odtehtano, tako da še danes docela ustreza. Kot strateško važen cilj je idrijski rudnik bombardiran šele leta 1945, pravzaprav brez prave potrebe. Rane, ki so s tem zasekane v mestno tkivo, pa so hude in vse do danes niso ustrezno sanirane.

Tudi aktualno sodobnost lahko obravnavamo z isto raziskovalno metodo, kot smo jo uporabljali doslej. Zadnje razvojno obdobje mesta ima dve fazi, socialistično in postsocialistično, oziroma rekonstrukcijo in prestrukturiranje, ki ju opredeljuje aktualni družbeni sistem.

V »planskem« socializmu se struktura zazidanih površin razširi na tri načine, toda v bistvu še zmerom arhaično nezvezno. Stanovanjska območja se zgostijo s funkcionalističnimi konfekcijskimi objekti, mestno središče se razširja v območje nekdanjega Lenštata, predvsem pa se posodobi industrijsko območje ob Idrijci. V postsocializmu bi morali biti prioritetni programski premisleki, oprti na eksaktne analize procesov v preteklosti. Kot vidimo, so te namreč dostikrat zelo nenatančne.

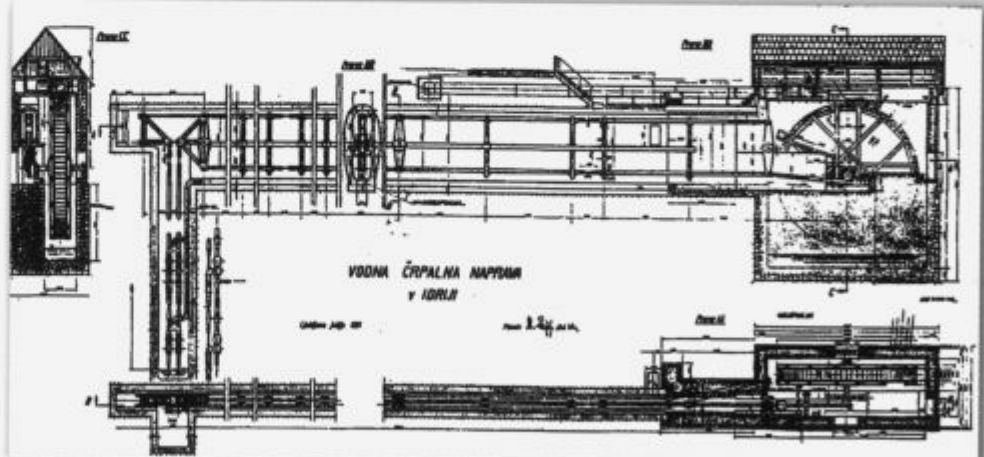
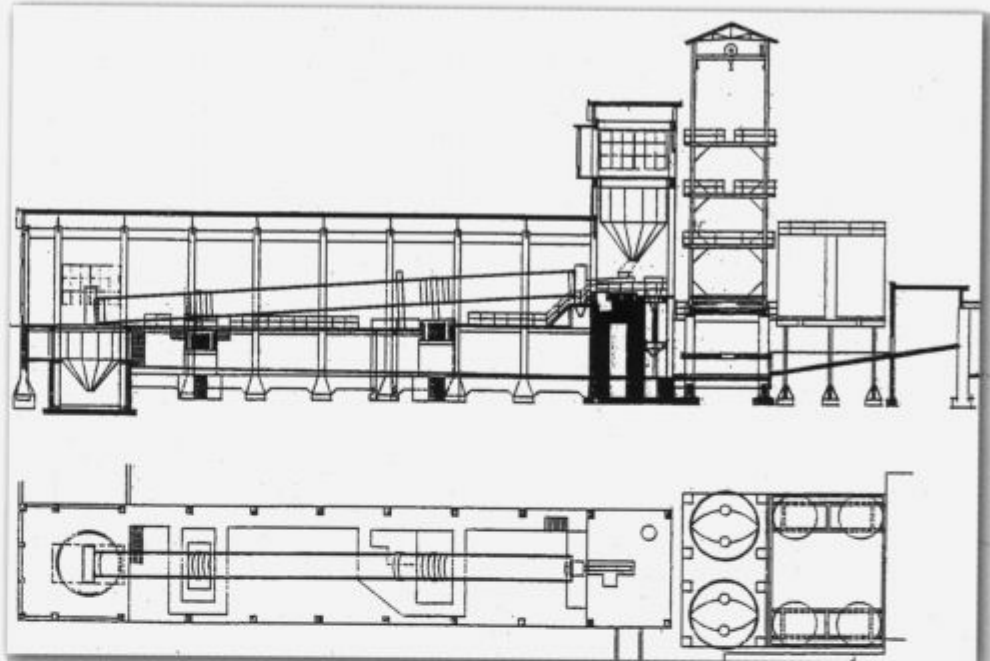
Kakšne so možnosti prihodnosti? Alternativne: lahko se odločite bodisi za dinamični metabolizem vseh struktur bodisi za tako imenovani »trajnostni razvoj«, ki bi mu morali v resnici reči zdržna ali zadržana rast (kar bi bila lahko prenova, ki bi bila v skladu z rezultati analiz odtehtana docela nesentimentalno).

Povojna modernizacija idrijske rudarske substance traja dvajset let (1952/1972). Razen jamske mehanizacije je posodobljen tudi

stavbni fond, pri čemer se karakter rudniške arhitekture ne spremeni. Izvoz vse izkopenine se osredotoči v jašku Delo. Na Brusovšu je zgrajena separacija (1955/1957), do katere vozi rudo več kot kilometer dolga žičnica. Stara Bašerija, ki je postavljena leta 1680 (in prezidana leta 1827), preneha obratovati, prav tako tudi električna cestna železnica za prevoz cinabarita v žgalnico. Pod separacijo postavijo rotacijske peči (1960/1968). Od treh je ohranjena danes kot vsekakor zanimiva tehnična dediščina sodobnosti samo ena – toda žal so tudi temu dragocenemu »ostanku ostankov«, kot kaže, dnevi odšteti.

Te peči, izdelane po ameriški licenci, so podoben tehnološki spomenik kot stara lesena kamšt. Predstavljajo zadnji člen v dolgem nizu naprav in postopkov za predelavo cinabarita, ki se nekoč začne v kopah na Pringlu, kar grafično dokumentira Georg Bauer alias Georgius Agricola (*De re metallica*, 1556). Toda sredi sedemdesetih let zabrede rudnik v tako hudo krizo, da se slovenska družba odloči za njegovo likvidacijo (1977/1987). Končana naj bi bila do leta 2006.

Za povojno stanovanjsko gradnjo je značilna tipološka heterogenost. Ob skupinah individualnih hiš vidimo tudi tu, podobno kot povsod, standardne bloke in celo miniaturne stolpnice. Takšna raznorodnost marsikoga moti, toda idealne harmonične skladnosti mestne podobe v idrijskem sestoji ni v resnici nikoli bilo. Tudi v tem se kaže njegova izjemnost ali celo »modernost«. Zato prenese razmeroma zlahka marsikakšen nov kontrast – navsezadnje je ekstremno dinamično

Za enako enkratni spomenik tehniške kulture kakor znamenito Kamšt, ki dokumentira tehnološko zmogljivost osemnajstega stoletja, bi morali imeti tudi zadnjo rotacijsko peč, ki preostane po radikalnih rušitvah idrijske industrijske dediščine kot eno od redkih pričeval o inženirskih dosežkih dvajsetega stoletja. Koga bi bilo treba prepričati, da jo je škoda podreti?

razgiban ves njegov pejzaž.

Dinamične so tudi druge strukturne preobrazbe. V bombardiranju razdejane cerkve v središču mesta ne obnove, ampak jo podrejo, gotovo tudi iz ideoloških razlogov. S tem zazeva v mestnem tkivu prostorsko predimenzionirana vrzel. Glavni trg se spremeni v park in parkirišče. Funkcijo osrednje mestne cerkve prevzame bivša cerkev sv. Križa - staro stavbo podro in zgradijo večjo. Načrte izdelava v značilni mešanici tradicionalističnih form in funkcionalističnih materialov arhitekt Tone Bitenc (1969). Tako se v resnici začne oblikovati sekundarni mestni center ob izlivu Nikove v Idrijco. Sakralnemu programu sledi tudi drugi, pri čemer odzrcali arhitektura vse mene sodobnega slovenskega stavbarskega okusa.

Primer poznofunkcionalističnega arhitekturnega izraza, ki se spogleduje z italijanskim modnim kreatorstvom, je objekt blagovnice, ki nastane domala sočasno kakor cerkev (1969/1971). Primer postmodernega oblikovanja je nova osnovna šola, sezidana v času evforične kritike funkcionalizma v lomu sedemdesetih v osemdeseta leta dvajsetega stoletja (1979/1981). Njeni detajli, prevzeti iz globalno uveljavljenega repertoarja, so zgovorno postmoderni. Podoben dokument dobe je industrijski kompleks Kolektor, ki nadomesti opuščeno topilnico. Podjetje je ustanovljeno že leta 1963. Danes ima matična firma tovarne tako rekoč povsod, v Južni Koreji in Južni Karolini. Nova hala za linijsko proizvodnjo kolektorjev je odprta leta 1986.

Idrija potemtakem premaga šok, ki ga povzroči radikalna preusmeritev proizvodnih

programov, razmeroma dobro in ohrani dobršen del tehnološke in stavbne substance kot pošteno pričevalo o preteklosti. Manj zadovoljliva je njena interpretacija celo takrat, ko se je lotevajo strokovnjaki ljubljanske univerze. Niti strokovno podkovana publika se ne zaveda, s kakšnim fenomenom ima opraviti. Očitno se nihče ne potrudi, da bi gradivo zares natančno proučil.

Eno od urbanističnih analiz mesta kot celote izdelava prof. Pogačnik (1996). V svoji študiji ugotavlja, da sestavljajo naselje trije deli: staro središče, novo središče in novo industrijsko območje ob Idrijci. Poudarjeno je varovanje obstoječih zelenih površin, predvsem okoliškega gozda, medtem ko je obravnavanje arhitekturnega tkiva razmeroma površno. Predlogi za njegovo izboljšavo so žal močno konvencionalni.

Podobne poenostavitve so značilne za raziskovalno delo, kakor ga gojijo na ljubljanski arhitekturni fakulteti. Ena takih analiz, ki razčlenja značaj idrijskega stavbarstva, loči tri vrste: »tipično« lokalno arhitekturo, stavbe, sezidane »po evropskih vzorih« in perhavze kot rudarske stanovanjske objekte večjih dimenzij. Slabo utemeljeno razločevanje idrijskega in evropskega idioma brez razloga diskvalificira celo vrsto kakovostnih stavb kot modni import.

V resnici kažeta obe oceni, kako enostransko pozna večina formalno kvalificiranih raziskovalcev prostorske problematike svojski sestoj Idrije. Zato niti ni čudno, da naletimo na grobe napake celo v tako resni ediciji, kot je Enciklopedija Slovenije (ES 4, 1990, 96): v

načrtu, ki kaže markantne točke v mestu, imamo vrisano cerkev, ki je dejansko ni. Krona vseh nesporazumov je skrajno površna predstavitev Idrije, ki jo je moč brati v monografiji profesorja Šumija, v kateri obravnava naselbinsko kulturo na Slovenskem (1996). Karseda kratko besedilo, ki ga zato lahko navedemo v celoti, je svojevrstna dezinformacija:

»... Kraj se je razvil na sotočju Nikove in Idrijce na dnu doline. Pomembna je njegova prometna lega. Idrija je značilno rudarsko mesto, ki je raslo z živosrebrnim rudnikom. Grad na višini je nastal 1567 v renesančnem slogu. V gradu, kjer je bila nekdaj rudniška uprava, je zdaj muzej. Od drugih starih stavb v Idrijci je treba posebej omeniti veliko skladišče, ki so ga zdaj namenili kulturi. V bližini je staro gledališče, prva v te namene pozidana stavba na Slovenskem. Od drugih pomembnih stavb velja spomniti na staro gimnazijo in staro osnovno šolo na trgu. Kraj odlikuje višinska dominanta hriba s cerkvijo sv. Antona. Dobro je ohranjen stari stavbni fond, medtem ko se novi deli mesta širijo v okolici ...«

Idrija si zaradi svoje dokazljive izjemnosti vendarle zasluži kaj boljšega. Naštevaje objektov brez pojasnila, zakaj naj bi bili pomembni, prej zavaja kakor informira. Prva naloga bi zato bila, da bi kritično očistili tekstno gradivo, ki ga imamo več kot preveč, s čimer bi se rešili navlake neumnih netočnosti in dobili resnično celovito in vsestransko ilustrirano monografsko predstavitev prvega modernega mesta na Slovenskem.

Rafko Terpin

RIŽE

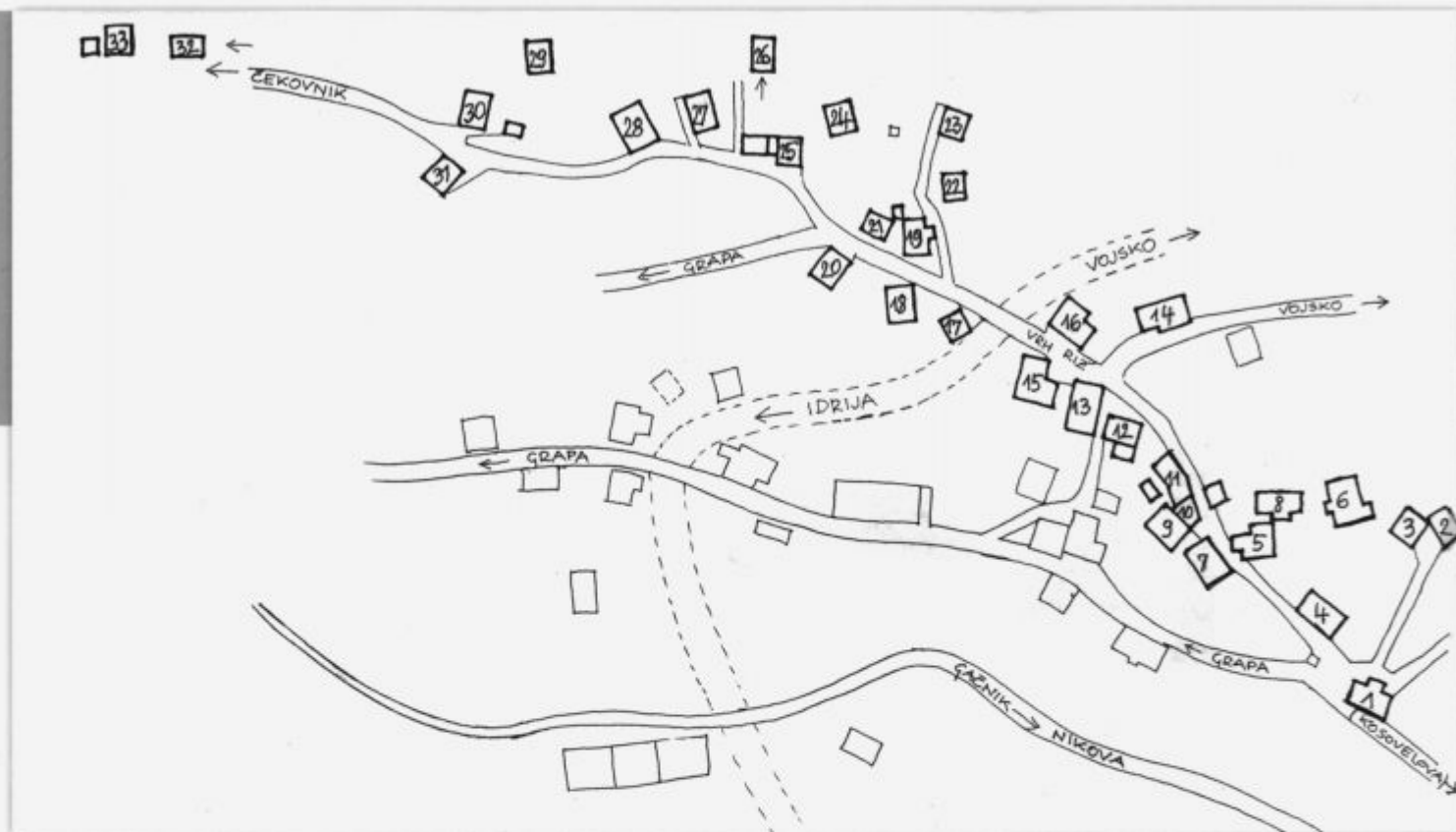
Riže so staro ime za strm klanec izpod gradu (na desnem bregu Nikove) pa skoraj do Pringlna. Včasih je bila to glavna čekovnikarska vozna pot. Še danes se ponekod vidi v živi skali globoko izlizane sledove koles. Furmani in živali so se v klancu vsako pot znova natrpeli. Gor grede, pravijo, je bilo treba skoraj vselej pripreči.

Beseda RIŽE pomeni (večkrat moker) lesen žleb, po katerem so nekdanj v dolino spuščali okrogel les. Riže so v našem klancu resnično obstajale in delovale. Les so spuščali iz gozdov pod Kodrovim rovtom. Dobro se še vidi danes bolj zaraščen usek nad leseno hišico dr. Jožeta Čarja. Verjetno se je pod današnjim Bezeljakom (starim) žleb usmeril bolj severno in se spustil na položen svet

za današnjim Trušnovcem. Po izročilu je bil tam včasih HOLCLAC, na njem so les sortirali. Riže so tekale dalje več ali manj v smeri današnje ceste mimo FILČKA, JEŽA in KLUŠTRA. Huda ježa se je najbrž končala nekje ob Gačniku za Kovačico. Kje naj bi se sicer? O Rižah govori tudi izročilo v zvezi s kapelo MARIJA POMAGAJ v Rižah. Verjetno je eden od delavcev pri rižah v smrtni grozi, ko je proti njemu drevilo podivjani les, zavpil: Marija, pomagaj! Ostal je živ. V spomin na dogodek so leta 1867 postavili kapelo. Pretirano bi bilo misliti, da so kapelo zgradili takoj po odstranitvi riž. Spodnji del Riž mimo Marije pomagaj pa do Ježa (danes Istenič) in Likarja (danes Čibej) pa je bil svojčas tudi začetni klanec ceste na Vojsko, zato se pri odcepu z Riž še danes pravi VRH RIŽ. Pred prvo svetovno vojno, ko ceste od Kovačice skozi Grapo še ni bilo, se je ves promet proti Vojskemu odvijal mimo kapele Marije pomagaj. S klancem so se preizkušali tudi vsi graditelji na tem koncu (predvsem ob vojskarski cesti). Smemo si misliti, da so riže v RIŽAH delovale še v starih časih, ko se je na Vojsko potovalo le preko Kanomeljskega Razpotja in Belega kamna nad Kočevšem.

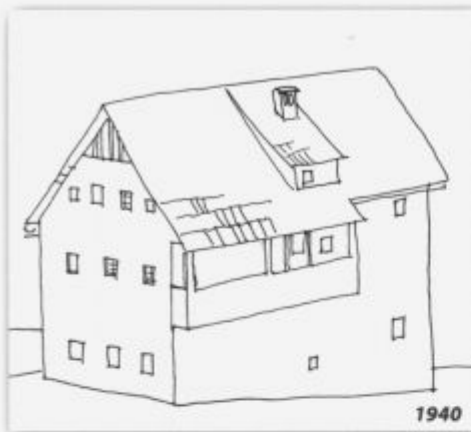

Pogled na Riže danes. (Foto Anton Zelenc, fototeka MMI)

	1915	2005
1. KATI KOSMAČEVA	370/329	KAJUHOVA UL. 1
2. KUŠTRINKA	369/392	KAJUHOVA UL. 2
3. JURMAN	368/391	KAJUHOVA UL. 4
4. KLUŠTAR	376/390	KAJUHOVA UL. 6
5. RUPNIK	366/389	KAJUHOVA UL. 10
6. PIVK	365/388	/
7. VILER	478	KAJUHOVA UL. 3
8. BRATINA	364/387	KAJUHOVA UL. 12
9. ŽONTA	363/386	KAJUHOVA UL. 5
10. JEREB	362/385	KAJUHOVA UL. 7
11. UGIĆ	361/384	KAJUHOVA UL. 9
12. TEKAVC	360/383	KAJUHOVA UL. 11
13. TRATNIK	359/382	KAJUHOVA UL. 13
14. LIKER	349/372	KOBALOVA UL. 1
15. ŽEBK	348/371	KAJUHOVA UL. 15
16. JEŽ	347/370	KAJUHOVA UL. 22
17. ČOPIČ	346/369	/

	1915	2005
18. KUŠMAN	345/368	ČOPIČEVA UL. 3
19. KOGEJ	344/367	ČOPIČEVA UL. 2
20. FILČK	343/366	ČOPIČEVA UL. 5
21. TREVEN	342/365	ČOPIČEVA UL. 8
22. ALIČ	341/364	ČOPIČEVA UL. 4
23. PIRC	340/363	ČOPIČEVA UL. 6
24. MEDELINA	339/362	FINŽGARJEVA UL. 2
25. KUKL	338/361	ČOPIČEVA UL. 16
26. REJC	499	FINŽGARJEVA UL. 6
27. KAŠPIRC	337/360	FINŽGARJEVA UL. 1
28. LIKER	336/359	ČOPIČEVA UL. 18
29. BEŽELAK	428	FINŽGARJEVA UL. 14
30. ČAR	335/358	ČOPIČEVA UL. 22
31. JORDAN	334/357	ČOPIČEVA UL. 21
32. VOJSKA	556	ČOPIČEVA UL. 34
33. DRMEJ	/	ČOPIČEVA UL. 32

1940

1. **KATI KOSMAČEVA**
 Idrija štev. 370/329
 Urbar – 371
 VIA GORIZIA 1
 KAJUHOVA UL. 1

Hiša še danes vsa obnovljena stoji med dvema cestama tik pod kapelo MARIJA POMAGAJ. Skoraj vse rudarske hiše na tem koncu mesta so gledale s čelom v dolino, tako tudi ta.

Že v začetku 19. stoletja je bila Merlakova. Za MARTINOM je verbal NACE. Bilo je 1860. leta. 1885. je zapisana kupna pogodba za LUKO in MARJANO KOGEJ, za vsakega polovica vrednosti. 1893. je bila MARJANA že samolastnica. Leta 1906 so spravili pod streho kupno in hkrati izročilno pogodbo za MARIJO NAVALI, roj. FELC, in še istega leta je zabeležena kupna pogodba za slučaj smrti. 1926. leta je bila posest res prepisana na HANO BEZELJAK, roj. LAPAJNE. Hana je v hiši že imela trgovino; rekli so PRI HANI (PR HANET) ali PRI BEZELAČKI. 1936 je dedoval ALBIN BEZELJAK. Dve leti pozneje je ALBIN hišo prodal KATARINI

KOSMAČEVI (v hiši je že stanovala), sam pa se je najbrž že tedaj preselil višje v Riže. Katarina ali KATI je v hiši nadaljevala s trgovino.

V zemljiški knjigi sta zapisani še dve kupčiji: 1976. kupna pogodba za MILANA SERŽENTO in nekaj podobnega 1998. za DRAGANA JURICA. Dragan je staro hišo vso prenovil. Odstranil je gank in ajkrle, povečal nekatera okna in v pritličju uredil garažo. Nova stavba je podobna vsaj sto drugim v današnji Idriji, a vez s starim stavbarstvom je enkrat za vselej pretrgana.

Za starejše hišno ime TEDEUHN (PRI TEDEUHNU) mi je povedal vsevedni TONE POŽENEL.

1910

2. **KUŠTRINKA**
 Idrija štev. 369/392
 Urbar – 370
 VIA GORIZIA 3
 KAJUHOVA UL. 3 (2)

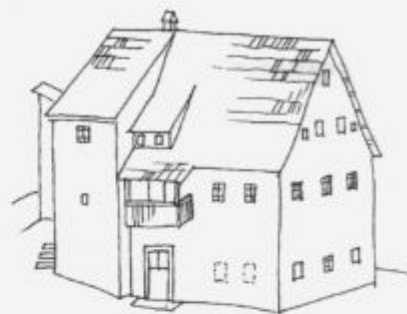
Stara hiša je stala strmo nad Nikovo in za DRAGOTINOM (Kertel). Kdor se je hotel iz Riž ozreti proti gradu, je takoj zadel obnjo.

Zemljiška knjiga govori, da je 1863. hišo podedovala TEREZIJA NOVAK in 1872. ANTON NOVAK. 1906. jo je kupil URBAN ŠTREMPL s TOMA ob Nikovi, a ne za dolgo. Že naslednje leto se je s kupčijo izprožil bližnji sosed DRAGOTIN LAPAJNE (Idrija štev. 395), idrijski župan in sploh za mesto zelo zaslužen mož. Zakaj je kupil sosednjo hišo, ni znano. Šele 1921. leta je hišo kupila ANTONIJA KASTRIN, na kratko KUŠTRINKA. V Idriji je precej dobro znano, kako strogo je držala mladega učitelja BOJANA KRIŽAJA (idrijskega), ki je bil pri njej na stanovanju. 1968. je hišo kupila IVICA SKOK.

Njeni ometi so bili vedno bolj slikoviti, dokler ni leta 2003 izginila. Te pomladi je na

1910

1900

istem prostoru zrasla nova, večja in v dobršni meri uničila nekdanji pogled na grad, kar pa seveda nikogar posebej ne prizadene.

3. **JURMAN**
Idrija štev. 368/391
Urbar – 369
VIA GORIZIA 2
KAJUHOVA UL. 2 (4)

Nekdanja silno lepa hiša tik ob Kuštrinki se je vsa bleščala še tedaj, ko so jo okrog 1980. leta podirali. Bila je sestavni del rižarske vedute z gradom in jo gotovo tudi pogrešamo. Nekdanji vhod je imela v zadnjih letih ves zakrit z gankom, stopniščem in zračno drvarnico. Grajena je bila iz lesa, po idrijsko. Bila je pobeljena z apnom, dekorativnih elementov ni poznala. Morda se je tudi zato tako ujela z gradom.

Pred 1850. letom vemo za lastnico MARIJO NOVAK. 1880. jo je kupil ANDREJ WONČINA (zapis domačih imen in priimkov bi zahtevali posebno raziskavo). Potem je 1896. zapisano, da deduje KATARINA JURMAN, roj. VONČINA. Še eno dedovanje je v knjigah: 1940. je postala posestnica MARJANA JURMAN, roj. KRAPŠ, tedaj že vdova.

Staro hišo je kupil in podrl ŠTEFAN PIRIH. Nekateri smo ga poznali tudi po močnem in lepem baritonu.

4. **KLUŠTAR**
Idrija štev. 367/390
Urbar – 368
VIA GORIZIA 4
KAJUHOVA UL. 4 (6)

Staro hišo, KLUŠTARJEVO prednico, ki je bila podrt pred letom 1903, še lahko vidimo na nekaterih starih fotografijah – in jo občudujemo. Njen prvi znani lastnik je bil MATEVŽ LOGAR. 1872. jo je z izročilno pogodbo dobil ANTON KODER, od njega pa jo je 1901. kupil c. k. učitelj IVAN VOGELNIK, ki se je mnogo bolj proslavil z delom pri razvoju idrijskega čipkarstva kot z učiteljstvom. Dotrajano lesenjačo je podrl leta 1902 (verjetno) in 1903. je bila nova stavba že dodelana. Zares dokončano je bilo tedaj pritlično stanovanje. Zalogaj je bil celo za c. k. učitelja prevelik, hiša je še danes ena največjih v Rižah. Vzel je premožno HEDVIKO GOLI, kar nam tudi pove, kaj je tedaj učitelj v družbi pomenil. 1906. ji je hišo z izročilno pogodbo prepisal. 1908. je novo stavbo kupila država (ERAR).

Po letu 1895 je IVAN VOGELNIK postal vod-

1972

ja in pozneje nadzornik čipkarskih šol. Idrijska šola se je začela sama ukvarjati s prodajo čipk. Šlo je dobro. Vogelник je vpeljal celo nekakšno zavarovanje in s tem podporo obolelim klekljaricam. Na Dunaju so postali pozorni na malo Idrijo in so poklicali Vogelnika. Država je 1907. prevzela kupčijo s čipkami v svoje roke, v tem času se je tudi Vogelnik odselil na Dunaj (Arko, str. 230, 231).

Hišo je prevzel URŠULINSKI KONVENT iz Ljubljane. Uršulinke so že 1909. odprle gospodinjstvo (zelo priljubljeno) šolo. Imele so dva skrbno varovana vrtova, enega nad bližnjim Gačnikom, drugega na pozneje Čarjevem svetu nad vojskarsko cesto (danes hiša BRANKA POLJANCA). 1909. leta je ABRAHAM KRPAN po pooblastilu ZAVODA URŠULINK iz Ljubljane z visokim plotom zaprl dvorišče. Do 1913. leta so URŠULINKE kupile še sosednji hiši 389 in 387. Med vsemi tremi hišami so izdelale lesene prehode. Vodstvo c. k. gospodinjstve šole je držala v svojih rokah JOHANA OSWALD. Leta 1910 je bilo v KLUŠTRU sedem nun – uršulink: CHROMY VIKTORIJA, TAVČAR VERONIKA, POKAR MONIKA, TONČIČ SALEZIJA, IGNATI

TADEJA, KOSEC MARIJANA in CVELBAR ANA. Deset let pozneje jih je bilo tudi sedem: tri nune učiteljice PERŠIČ ENELBERTA, RAMOVŠ ANA in ŽUŽEK ADELINA, kuharica VRHOVEC FRANČIŠKA, učiteljica WILMAN MARIJA, perica REJC ANTONIJA in služkinja SELJAK IVANA. Zanimivo se sliši, da je leta 1900 v stari hiši živelo 16 prebivalcev, leta 1880 pa 14.

V Trevnovi kroniki se da prebrati, da so šolske sestre od 1916. leta dalje prihajale iz Maribora.

Pod Italijo so jih zamenjale italijanske sestre, ki so takoj opustile oba vrta, obdržale pa so vrtec. Po 1930. letu so se odselile v Realko.

V KLUŠTRU so ostali še KARABINJERJI in TAJNA POLICIJA. V letu 1936, se pravi pred drugo svetovno vojno, so v hiši zares stanovali le trije: »tenente carabinieri« ERNESTO MORENO in njegov podrejeni MARIO OGNIŠANTI s soprogo AVUGUSTO. Po koncu druge svetovne vojne je bil KLUŠTAR spremenjen v KONVIKT (dijaški dom) in DID (vrtec).

Stavbo so ob njeni stoletnici vsaj na zunaj zgledno obnovili, malo tudi v čast mojemu staremu kolegu IVANU VOGELNIKU, c. k. učitelju.

5. RUPNIK

Idrija 366/389

Urbar – 367

VIA GORIZIA 5

KAJUHOVA UL. 10

Slikovita hišica v klancu nad kapelo Marija pomagaj je imela lastninska vprašanja zadnjih dvesto let rešena. S stare (odlične) situacijske karte se da prebrati, da je bil okrog leta 1850 posestnik BARTOLOMEJ PETRIČ. 1873. se je s kupno pogodbo izkazal JANEZ WINKLER, 1913. leta pa je bilo prodano URŠULINSKEMU KONVENTU iz Ljubljane. Pet let pozneje je hiša prešla v državne roke in v tem času so jo prebarvali rdeče (kot vse idrijske rudniške stavbe). Očitno se je nekomu zdelo pomembno, da se rudniška poslopja tudi po barvi ločijo od privatnih, ki so bila pretežno bela ali rumenkasta. Rdeče se Idrijčani tudi spominjajo.

Z ganki, stopnišči in prizidki je vnašala v naš klanec obilo veselja. Pri novi in precej večji HRIBOVŠKOVI hiši (današnji) je obpotnega veselja le manj.

1910

1910. leta so v hišici živeli le trije: 74 letni Janez Winkler z ženo Nežo in perica Marija Tratnikova iz Črnega Vrha. 1920., ko je bila hiša že uršulinska, so bili stanovalci Jerebovi (oče Tone iz Kanomlje).

V letu 1936 sta tu stanovali dve majhni družini: MAJNIKI (z vzdevkom CAJNCA) in ČARJI. Tistega leta Franca Majnika ni zapisanega, kar verjetno pomeni, da je bil tedaj v italijanski vojski. Majnikova Anica (letnik 1917, šivilja) je pozneje vzela Ferjančičevega Dolfita, to pa je že žlahta.

6. PIVK
Idrija štev. 365/388
Urbar – 366
VIA GORIZIA 8
KAJUHOVA UL. 8

Pogledi izpred Realke na grad so nujno zadevali tudi visoko Pivkovo hišo. Stala je v bregu med rižarskim klancem in Nikovo. Od povsod je bila opazna zaradi svoje velikosti in lege. Seveda je tudi sama vsa leta pasla firbec po dolini. Skozi znano zgodovino (iz dokumentov) je bila TREVNOVA. Od Antonije pred 1850. letom do PAVLETA 1931. hiša ni šla iz TREVNOVIH rok. Neža je denimo 1910. leta kot vdova imela pri sebi še dva otroke, najstarejši Franc je že odfrčal – v stavbi pa je tedaj živelo in mrlo 24 oseb. Izgleda, da je tudi najemnina hišnemu posestniku nekaj doprinesla. Med prebivalci hiše je bilo 1910. leta pet rudarjev, dve rudarski vdovi, gozdni čuvaj, ključavničarski vajenec, klekljarica, kuharica, tri gospodinje, ostali so bili še otroci. Zanimiv in zgovoren je zapis o družini VALENTINA MAJNIKA iz Črnega Vrha. 1910.

ima zapisanih sedem otrok, zanj pa piše, da je bil po poklicu gozdni čuvaj. 1920. imata z ženo Frančiško doma le še najmlajša dva, pet starejših pa se je že speljalo. Za Valentina pa mnogo skromneje stoji – gozdni delavec. Popisi prebivalstva (iz leta 1910 in 1920) torej niso povsem zanesljivi.

1931. leta je PAVEL TREVEN prodal hišo LUKI PIVKU (iz hiše štev. 405, PRHAUS pri Rudniški dvorani), sam pa istočasno kupil MALO TIČNICO v Pruntu (Lazar), kjer je tistega leta že stanoval.

1964. leta je še zapisana kupna pogodba za JOŽETA MOHORIČA iz Čekovnika. Hiša je potem dolga leta samevala (a podrejo se idrijske lesenjače zlepa ne), že 1990. je bila napol podrta. Nazadnje so njene ostanke le odpeljali.

V popisu prebivalstva iz leta 1936 se bere, da je tedaj tu stanoval tudi LIBI (LIBERAT) MAJNIK (tudi CAJNCA) s svojo 69-letno materjo. LIBI si je mnogo kasneje (1958) v Rižah postavil lastno hišo, nasproti Ugica.

1910

7. VILER
Idrija štev. 478
VIA GORIZIA
KAJUHOVA UL. 3

Visoko, z ganki okrašeno hišo nad kapelico MARIJA POMAGAJ je v letih 1897 in 1898 postavil na domačem svetu VINKO VELIKONJA. Pri tem poslu se je neresljivo zadolžil: pri KAJETANU vitezu PREMIERSTEINU (ljubevškemu), pri OKRAJNI HRANILNICI IN POSOJILNICI IDRIJA in pri trgovcu JOŽETU ŠEPETAVCU. Končalo se je tako, da je bil leta 1900 kot lastnik vpisan JOŽE ŠEPETAVEC. Po šestih letih je lastnino prodal JOSIPU KOGEJU (iz Kertljeve hiše v Gasi, štev. 112), ta pa 1947. leta JULIJANI VILLER (takrat je stanovala pri sosedu PIVKU).

1936. leta so v celi obsežni stavbi živeli sami penzionisti, no, skoraj, kajti najmlajšemu Stanetu Tušarju je bilo 29 let. Edina še zaposlena sta bila Italijana: GANDOLFI GIOVANNI, ki je bil na občini zadolžen za komunalna dela, in njegova sestra RAFFAELLA. Otroškega živčava pa nič.

Danes je lastnik CIRIL ŽONTA. Drugo nadstropje so obnavljali že 1983. leta, spodnji del pa pozneje. 1987. so lepo prenovili fasade.

Hiša se bistveno ni spreminjala. Ohranila je oba dvokapna ajkrla, zunanje stopnišče, ganka in lesen čelni zatrep.

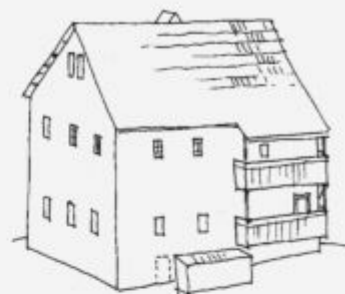

1940

8. BRATINA
Idrija štev. 364/387
Urbar – 365
VIA GORIZIA 7
KAJUHOVA UL. 7 (12)

Stara hiša je stala nasproti ŽONTA, čez cesto. V svojem dolgem življenju je prestajala mnoge spremembe. Nazadnje je na njenem mestu zgradil novo PLINJO MARTINI, prej pri BILERJU v Gasi. Gradili so 1970. in 1971. leta. Vsa dela, vključno z dodatno garažo, so bila zaključena 1982. leta.

A lastnik starejše stavbe, o kateri na tem mestu razmišljamo, je bil najprej SIMON ALBREHT (pred 1850. letom). 1879. je posest (svet in hišo) dedovala URŠULA LAPAJNE, ki je bila z BRATINOVIMI v sorodu. 1897. je namreč verbalna mladoletna ANTONIJA BRATINA (11 let stara). Za varuha ji je bil določen oče JANEZ. Zdaj pa nekaj besed o BRATINOVIH: Janez, čevljar z Otlice, je kupil kanomeljske MELANEJCE, jih kmalu prodal in se preselil v Idrijo. Na Vojskarski je imel precej sveta, travnik in sadovnjak (danes prva dva bloka, 3300 m²).

1910

Prav majhen hlev je imel skoraj na rižarski cesti blizu hiše. Na vsak način je bil v napoto in občina ga je hotela odstraniti. Naš Janez se je pritožil na Deželni odbor Kranjski, kjer so potegnili z njim (sklep 28. 8. 1906). Dotrajani in v cesto segajoči hlev so pozneje vendarle morali podreti, saj je znano, da je imel zadnja leta živali kar v kleti BERTKE KOBALOVE.

Po pripovedovanju je bil dvakrat poročen: s TONČKO je imel enajst otrok, z Nežo šest. In res, leta 1900, ko je Neža pri petindvajsetih vsa sveža prišla iz Srednje Kanomlje, je priložila šest otrok in dva vajuca. Do 1900 je umrlo pet otrok z materjo vred.

Nekako do leta 1909, ko je hišo kupil URŠULINSKI KONVENT iz Ljubljane, se je družina preselila v (današnjo) ULICO SV. BARBARE. Njihova hiša je stala na zahodnem robu današnjega parka, v neposredni bližini Turka. Uničena je bila ob koncu 2. svetovne vojne.

Pravijo, da je bil Janez Bratina napreden človek, načitan, trmast za svoj prav. Le sosedje ga niso preveč obrajali. Ne gre mi v račun, zakaj so URŠULINKE 1909. kupile hišo, ko pa

sta še 1910. in celo 1920. v njej živeli po dve družini. V njej je bil 1922. leta celo rojen naš znanec iz sosednje hiše IVAN ŽONTA. V hiši je bil rojen znan gledališki igralec, režiser in scenarist VALO BRATINA (1887–1954) in morda tudi njegov brat FRANCL, duhovnik in misijonar v Afriki (umrl 1990. leta).

9. ŽONTA

Idrija štev. 363/386

Urbar – 364

VIA GORIZIA 9

KAJUHOVA 9 (5)

Ker gleda njeno čelo na jug, se zdi, da se hiša vseskozi nekam skriva. Ob poti skozi Riže jo zlahka spregledamo. Vendar mora biti hudo stara. Njen prvi znani lastnik (pred 1850. letom) je bil GREGOR POLISKA. 1874. stoji črno na belem ime ANTONIJE VELIKAJNE, ki je 1904. posest izročila ANI VELIKANJE. (Bodimo pozorni na zapise priimkov!) 1948. je dedoval JOSIP KOGEJ, leto pozneje je bila posest (hiša in vrt) prodana kuharju IVANU ŽONTI, ki je bil (zanimivo) rojen pri sosedu KOGEJU, leta 1949 pa je stanoval na WOLFOVEM STOPNIŠČU. Od tedaj na tem koncu vladajo ŽONTOVI (po izvoru iz Čekovnika).

Hišo, ki pravzaprav spretno izkorišča svoj skromen prostor, so prenavljali 1971. leta: streho, fasade, balkon, stopnišče. Oddaljeno senošet imajo nad Rupnikom (Vojskarska cesta).

1981

1915

10. JEREB

Idrija štev. 362/385

Urbar – 363

VIA GORIZIA 10

KAJUHOVA 10 (7)

Drobna hiška se tišči Žontove in UGICOVE, videti je pravo gradbeniško skrpucalo, nastalo vsled hudih razmer in pomanjkanja prostora. Po svojih dodatkih je še danes prav neverjetna.

1844. je hišo kupila JERA PETRIČ. 1886. je z dedno in kupno pogodbo postal hišni posestnik JOŽE ŠEMROV. 1893. je bilo prodano FRANCU MIKLAVČIČU iz sosednje UGICOVE hiške. 1905. je kupovala ROZALIJA TUŠAR, roj. MARGREITNER. 1927. je hišo kupil VIKTOR KRAŠNA (iz hiše štev. 242: KRAPŠ, Podgore).

Šele 1955. je skromno stavbo kupil JANEZ JEREB (letnik 1909), ki je kot 10-letni fantič s sestro IVANO enkrat že živel v Rižah, tedaj višje v klancu, pri MEDELINI (štev. 362).

11. UGIC

Idrija štev. 361/384

Urbar – 362

VIA GORIZIA 11

KAJUHOVA UL. 11 (9)

Hiša je ozka enonadstropnica tik ob cesti. Ker leži ob blagem cestnem ovinku, je po sredi zlomljena. Posest obsega še drobno dodatno poslopje (hlevček), dvorišče in ograjen vrtiček.

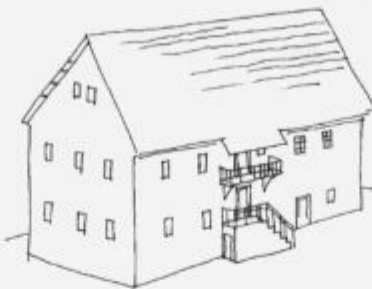
Pred 1850. letom se je z lastništvom ponašal JAKOB SVETLIČIČ. 1873. je preko izročilne pogodbe lastnica postala FRANČIŠKA BRUS. Po treh letih je bilo prepisano mladoletnemu ANTONU MIKLAVČIČU. 1897. je dedoval FRANC MIKLAVČIČ in 1918. leta je hišo z vsem, kar se je je držalo, kupil FRANC VOGRIČ. Od tu naprej se drži hišno ime PRI UGICU. 1927. sta dedovala mladoletna JANKO (9 let) in ZOFIJA VOGRIČ, vsak polovico. Nazadnje se da v arhivu Zemljiške knjige prebrati, da je 1952. Zofijino polovico verbal danes že pokojni JANKO VOGRIČ.

JANKO ali JANKI je bil v Idriji kar se da

znana oseba. Bil je strupen partizan, tak, ki je dal nekaj nase. Med drugo vojno je prestal dosti hudega. On je bil tisti, ki so ga Nemci na Želinu streljali, pa jim je skočil v Idrijco in se z dvakrat prestreljenimi pljuči rešil na nasprotni breg.

1915

1960

12. TEKAVC**Idrija štev. 360/383****Urbar – 361****VIA GORIZIA 12****KAJUHOVA UL. 12 (11)**

Hiša z nepravilnim tlorisom ni doživljala večjih sprememb. Še danes leži vzdolž ceste. Vrta ob hiši ne premore.

Daljna lastnica je bila KATARINA ERŽEN. 1868. je hišo kupil ANTON VIDIC, 1910. leta jo je z izročilno pogodbo dobila ANA GNEZDA. Od tedaj je bila Gnezdova, vse do leta 1939, ko je dedovala nečakinja TEKAVEC SILVA, roj. GNEZDA. Izpred 2. svetovne vojne in vse v naše dni je hiša torej Tekavčeva.

Je pa dovolj zanimiva in tudi domača – naj bo zaradi na gank dvignjenega vhoda v stanovanjski del ali zaradi kletišča in prislinjene drvarnice.

13. TRATNIK**Idrija štev. 359/382****Urbar – 360****VIA GORIZIA 13****KAJUHOVA UL. 13**

Vrh Riž stoji Tratnikova nadstropna hiša, desno od nje je včasih zavijala stara vojskarska cesta, mimo Kapcinarja in proti Nikovi. V prvi polovici 19. stoletja je bila stavba še pritlična, tedaj je bil njen lastnik JOŽE HVALA. 1882. jo je kupil FRANC MAJNIK, 1899. pa SIMON LEMOVEC, ki je hišo 1908. tudi vzdignil za nadstropje in obnovil. Posledica velikih del je bila zadolžitev in 1913. je lastništvo prešlo na LJUDSKO HRANILNICO IN POSOJILNICO v Idriji. (Še prej je 1911. dedovala MARIJA LEMOVEC).

1920. leta je hišo kupil VIKTOR SKOK, ki pa ga tega leta vendarle ne najdemo med hišnimi stanovalci, čeprav Zemljiška knjiga trdi, da bi moral biti.

1922. leta je kupila vdova BERTA KOBAL (roj. PODGORNIK, v Gorenji Trebuši). Prav zanimivo je, da je podjetna BERTA skupaj z možem Janezom 1911. leta začela graditi novo hišo

v Grapi (štev. 602, LIKER nad PLEŠNARJEM). Vendar je Janez 1919. leta umrl in zapustil graparsko gradbišče svojima Bertama. Vdova je posest v Grapi prodala Janezu Likarju 1923. leta, torej leto dni po rižarski kupčiji.

1938. je mati prepisala hčeri BERTI ali BERTKI (zelo domače je bilo tedaj ime PRI BERTKI). BERTKA je pri svojih šestnajstih letih rodila sina SILVIJA, znanega igralca tržaškega gledališča (še bolje poznamo njenega vnuka BORISA KOBALA). Bertka je bila – pravijo Rižarji – strašno vesela in družabna ženska. Med drugim je imela rada mačke. Pravijo, da so nekateri hiteli v njeno družbo tudi zaradi mačkov. Bila so lačna leta. Njej je idrijski kovač IVAN PRAPROTNIK (doma iz Kroke) izdelal prav lepe secesijske ograje za obe stopnišči in oba ganka.

Med hišne posestnike se je 1953. vpisal tudi danes pokojni SILVIJ KOBAL, ki se je rodne Idrije ob vsaki priliki rad spominjal.

1910. leta je v hiši živelo 27 ljudi: trije rudarji, rudniški tesar, štiri gospodinje, realec, upokojeni rudar, užitkarica, čipkarici. Vsi ostali so bili podmladek. Zgovorno je po drugi

1970

1900

strani, da sta okrog 1980. v vsej hiši živela le dva: upokojeni čevljar in soproig že pokojne Bertke FRANCL TRATNIK in HILDA KAVČIČEVA (s psičko Pikico).

Karel ISKRA je hišo kupil 1987, ko Tratnika že ni bilo več, Hilda pa se je odselila. Doslej so pokrili streho in vlili ploščo. Pa še nekaj je na hiši novega: garaža, neverjetna garaža!

14. LIKER

Idrija štev. 349/372

Urbar – 350

VIA ARMANDO DIAZ 1

VOJSKARSKA UL. 1

KOBALOVA 1

Že po imenu ulice sodeč je Likarjeva hiša vedno le vizualno pripadala Rižam, sicer pa se je ob njej začel najzložnejši del ceste po dolini Nikove.

Zgledno čedna in značilna knapovska hiša je bila ves čas, ki ga zajema arhiv Zemljiške knjige, LIKARJEVA, le pred 1850. je znano ime TOMAŽA BRUSA. Presenetljivo je, da 1920. ni bilo v vsej hiši nobenega Likarja, a 1939. je dedoval JANEZ LIKAR (sin pokojnega LOJZETA). Ve se, da je precej let pozneje verbalba MARUŠKA LIKAR poročena TELIČ in da je ALBIN ČIBEJ od nje kupil starino. Hišo je podiral enkrat po 1970. letu, 1978. je že dokončal novo hišo. Čibejeva hiša leži ob cesti podobno kot stara. Le stara je bila lesena in topla, prilagojena knapovskemu in tudi kmečkemu življenju, pa še skromnemu vojskarskemu prometu mimo nje.

15. ŽEBK

Idrija štev. 348/371

Urbar – 349

VIA GORIZIA 14

KAJUHOVA 15

Za hišo tik pod današnjo vojskarsko cesto stoji, da jo je 1862. leta kupil MIHAEL LIKER (zapisano LIKER in tudi LIKAR). Naslednji, FRANCL LIKAR, jo je tudi kupil. Bi smeli sklepati, da nista bila v žlahti? 1908. je dedovala MARIJA LIKAR, roj. BLAŽIČ in 1927. IVANA BOGATAJ, roj. BLAŽIČ. PRI ŽEBKU (žebličku) je pravzaprav hišno ime. V kletni kovačiji so včasih kovali, izdelke pa po okolici tudi prodajali. Mnogo pozneje, 1965., je dedoval CENE BOGATAJ, Ivanin sin.

V hiši sta 1910. leta živela KOBAL JANEZ in BERTA, znanca iz soseske. Kaj je bilo z Janezom? Pri zidanju hiše v Grapi mu je bilo 26 let. Zakaj ga je tako hitro pobralo? Tega leta (1910) je v hiši prebivalo 18 oseb: trije rudarji, rudarski vdovi, tri gospodinje, klekljarici in osem otrok. Hiša je imela od vsega začetka nerodno lego, proti rižarski poti le malo

prostora, proti Gačniku hud breg. Verjetno so zato njeni graditelji in prenavljalci na včasih nenavadne načine reševali prostorsko stisko.

Cene si je še v vojnih letih ustvaril družino, z njegovo hčerjo Marijo sva skupaj ogledovala idrijske šolske stavbe, njena starejša sestra pa je bila sošolka moje starejše sestre. Tako je bilo to, a seveda je tudi to že daleč.

16. JEŽ

Idrija štev. 347/370

Urbar – 437

VIA GORIZIA 15

KAJUHOVA UL. 15 (22)

Nekoč strašno slikovita idrijska stavba je bila v prvi polovici 19. stoletja WINKLERJEVA. Gospodar JOŽEF je umrl v velikem jamskem požaru 1848. leta. Njegovo ime je vklesano na starem portonu.

Hišo je 1867. leta kupil MATEVŽ PODOBNIK. Ve se, da je njegova ANA vzela ANTONA KOSA, čeprav 1896. piše v dokumentih, da je šlo za kupno pogodbo. 1923. je posest podedovala JOŽEFA JEŽ, roj. PODOBNIK (iz hiše štev. 261: PRHAVS na LENŠTATU). Jožefa (mogoče Pepca) se je leta 1900 poročila s Trebušarjem (ali Trebušanom) Mihaelom Ježem. V prhavzu na Lenštatju so se jima rodili trije otroci: Terezija (rojena leta 1900, učiteljica), Mici (rojena leta 1903) in Ivan (rojen leta 1905). Kot je običajno, so v dokumentih zabeleženi podatki o dedičih, ostali, ki niso nikoli premogli ne hiše ne zemlje, prehitro zaidejo v nemočno

senco mrliških knjig. In 1949. je verbalna MICI JEŽEVA, ki je poročila ISTENIČA, priložila pa je še njegovega sina EMILA. Tako smo prišli do današnjih ISTENIČEV (EMILU ta mladi že trkajo na vrata).

Hiša, kot mi jo je poznavalsko opisala pokojna MICI, je bila kljub svoji osnovni preprostosti polna gradbenih domislic. Predvsem so imeli z ganki veliko veselja. Do stranišč se je vsaj v nadstropju prišlo le preko njih. Stopnišča so bila notranja, morda je prav to delalo stavbo tako samosvojo.

1950

1950

17. ČOPIČ

Idrija štev. 346/369

Urbar – 347

VIA GORIZIA 16

KAJUHOVA UL. 16 (17)

Hiša je stala tesno ob cesti, kjer se z današnje vojskarske ceste zavije v gornje Riže. 1873. je zabeležena kupna pogodba za TEREZIO WIDMAR. 1895. je dedoval JERNEJ ČOPIČ, ki se je 1874. v mesto preselil iz Idrijskega Loga. Če zapisani podatki držijo, je ženo (precej mlajšo) našel v Črnem Vrhju. 1930. je dal vsakemu od svojih petih otrok petino vrednosti svoje lastnine. Tako tudi ANGELI, ki so ji ostali štirje do 1952. vsi odstopili svoje deleže. Poročila se je z IVANOM SELJAKOM. V hiši, o kateri govorimo, je bil 1927. leta rojen IVAN SELJAK ČOPIČ, zelo znan akademski slikar, risar, grafik in ilustrator (+1990). Z dvema priimkoma se je poklonil svoji materi ANGELI in svojemu nepravemu očetu IVANU SELJAKU. Bil je odličen risar, imel je imeniten dar za kompozicijo, glede barv mu je bil najbolj pri srcu predvečerni mrak, ko se barve približajo ena drugi.

Okrog leta 1980 je v hiši živela le še IVETOVA teta TONČKA ČOPIČEVA. Hiša se ni mnogo spreminjala. V notranjosti so odstranili le velbe in predelali črno kuhinjo. Hiša je imela dva okrogla klesana portona.

Pred nekaj leti so napol razpadlo sosedje KUŠMANOVI (poenostavljeno) podrli in nekako odprli pot v gornji del RIŽ.

1936. leta je v hiši živela 68-letna FRANČIŠKA ČOPIČ (roj. ŠEMRL) s svojimi tremi hčerkami in nečakom, pa seveda rudar JANEZ SELJAK z ženo ANGELO (Čopičevo) in devetletnim IVETOM.

18. KUŠMAN

Idrija štev. 345/368

Urbar – 346

VIA GORIZIA 17

KAJUHOVA UL. 19
ČOPIČEVA 3

V raziskavi uporabljam hišna imena, ki so pred dvajsetimi leti še domače zvenela. Do leta 2005 so se nekatera od njih že zgubila, tako najbrž tudi KUŠMAN. Več kot sto let je namreč že, kar je iz hiše izginil zadnji gospodar s tem priimkom. Hiša je bila KUŠMANOVA vsaj od 1861. do 1891., ko je dedovala mladoletna MARIJA ŠKVARČA.

Hišo so 1896. prodali LEOPOLDU ŠINKOVCU, vendar nas podatek o prodaji ne sme zavesti. 27-letni POLDE je namreč oženil 26-letno MARIJO (ob dedovanju le ni bila tako mlada!), 1919. je posest nasledil sin FRANC ŠINKOVEC, tudi realec (danes bi rekli realčan). 1964. je bilo prepisano na njegovo ženo MARIJO, roj. LIKAR. In še stoji v dokumentih: 1965. se je z darilno pogodbo lastninila TEREZIJA RUPNIK, roj. BRATUŠ, iz Cegovnice.

1981

1960

Kolikor vem, s priimkom ŠKVARČA v hiši sploh še ni konec.

Stavba se je po 1950. močno spreminjala. Starine takorekoč ni več. 1962. so predelali zgornje nadstropje, a 1980. so dodali še eno. Na novi in čedni stavbi danes ni sledov nekdanje knapovščine. Pred 1950. letom je že izgubila nekdanj strm strešni naklon, na jugu jo je krasil kratek gank. Vhodi v hišo so bili vsajeni kot pri večini idrijskih hiš.

Ko so pred nekaj leti odbili staro Čopičevo bajto, se je tudi Kušmanom naredil dan.

19. KOGEJ

Idrija štev. 344/367
Urbar – 345
VIA GORIZIA 19
KAJUHOVA UL. 19 (24)
ČOPIČEVA UL. 2

Ob stopnišču nad ISTENIČEM v smeri proti BARU še danes bolj sameva stara KOGEJEVA hiša. Od nekdanj ima veliko opravka s škarpami in stopnicami. Hiša je bila ves znani čas Kogejeva, še več – po znanih podatkih so v njej celo bivali le Kogej. Zapisanih ni nobenih podnajemnikov, kar je gotovo izjemno.

Osnovna stavba še danes seva mnogo stare lepote (če jo seveda hočemo videti). Kdor ne ve ničesar o nekdanji knapovski gradnji, naj si pride hišo ogledat, dokler je pač taka, kot je: z dovolj strmo streho, s strešnega slemena začetimi prizidki, z ajkrlom, stopnišči, stensko dekoracijo, s številnimi okni.

1953. leta je posest dedovala VIKTORIJA KOGEJ (Vikca, Jernejeva hči, letnik 1910).

20. FILČK

Idrija štev. 343/366
Urbar – 344
VIA GORIZIA 18
KAJUHOVA UL. 18 (21)
ČOPIČEVA 5

Hiša še danes stoji skoraj na cesti ob odcepu položne ulice V. Mohoriča. Celo tloris je prilagojen cesti. Pod asfaltom ob hiši so v živi skali še danes ujedeni globoki sledovi čekovnikarskih voz. Starost same stavbe so ocenili na nekako tristo let. Hišno ime govori seveda o FELCIH, ki so v stavbi stanovali, nikoli pa niso bili hišni posestniki, kar se mi zdi zanimivo.

1866. so hišo dobili v roke PETRIČI, 1913. leta je verbalala IVANA VONČINA, roj. FELC, in 1951. IVANA VELIKONJA, roj. VONČINA (ki pa je sama sebe vedno imenovala – IVANKA FILČKOVA).

Okrog 1960. leta je stavba kazala kar se da idrijski obraz, vendar je do tedaj od svoje osnovne simetrične oblike doživela že precej predelav, a vse v skladu z življenjem starega

1981

mesta. Dovolj značilno je bilo izbočeno nadstropje na severni fasadi, lesen porton in težka hrastova vrata z okencem. 1962. so prenavljali, zamenjali so celo ostrešje.

Ivanka je vedela povedati: kolikodaleč seže izročilo, so v hiši izdelovali koščene glavnike, hiša je bila zato primerno opremljena.

21. TREVEN

Idrija štev. 342/365

Urbar – 343

VIA GORIZIA 20

KAJUHOVA UL. 20 (30)

ČOPIČEVA 8

Hiša nad rižarsko potjo je imela dober razgled, pa slab dostop. V svojem dolgem življenju je bila podobna sosedu – Kogejevi. Take podobnosti nikakor niso naključje, sosedje so si med seboj vedno pomagali, z delom in tudi z nasveti.

1852. je bila lastnica MARIJA KASOSNIK. 1894. je dedoval FRANC SVETLIČIČ, ki je 1918. leta posest izročil LEOPOLDU SVETLIČIČU (iz ŠULGAJEVE hiše v UL. SV. BARBARE. Podrta 1990. leta.). POLDE se očitno ni nameraval seliti v RIŽE in je posest čez dve leti prodal IVANU SELJAKU.

1940. leta je postala hišna posestnica MARIJA SELJAK (MICI), poročena TREVEN. 1936. so v hiši prebirali dneve sami domači: 70-letni Ivan Seljak s šest let mlajšo soprogo Ivano, mehanik Josip Treven z ženo in dedinjo

MARIJO pa njuni otroci: Valentinu je bilo 14 let, Angeli 12, Jožetu 6 in najmlajši Mariji štiri. Toliko je bilo do tega leta pridelanega. Skoraj na njenem prostoru stoji danes prelepa, a seveda bolj malo idrijska, hiša mojega žal že pokojnega tovariša iz otroških let – Jožeta Strnada. Staro Trevnovo hišo je kupil od frizerja TONETA MUNHA, Tonetova žena MARTA, roj. BLAZNIK, pa jo je poverbala po svoji babici MICI TREVNOVI.

1930

22. ALIČ

Idrija štev. 341/364
 Urbar – 342
 VIA GORIZIA 21
 KAJUHOVA 21 (26)
 ČOPIČEVA 4

Od rižarske poti precej odmaknjena hišica je bila pred drugo vojno okrašena s strmo streho in je bila le pritlična, po vojni pa so jo dvignili za nadstropje in ji poveznili položnejšo, klofnjeno streho – tako je izgubila ves prejšnji ugled.

1848. jo je z izročilno pogodbo dobil TONE PODOBNIK. Podobnikova je bila potem do 1924. leta, ko jo je prejela v dar KATARINA KUNŠEK (roj. PODOBNIK). 1929. je hišo kupil JOŽEF ALIČ (Idrija štev. 261, PRHAUS NA LENŠTATU) in 1958. je posest podedovala VIKTORIJA GREGORIČ, roj. ALIČ. 1936. ni bilo v hiši nobenega Aliča, le pet LIKARJEV.

Pri zlaganju te rižarske trakulje se mi je večkrat zdelo, da s hišo ni bilo vse lepo in prav, če v njej ni sople vsaj ena družina LIKARJEV. Bilo jih je za en srednje močan PALAUŠ (povodenj).

Zakaj se Aliči niso vselili takoj ob nakupu, mi ni jasno. Jože je namreč imel leta 1920 na Lenštat tri otroke, desetletnega Lojzeta, petletno Pavlo in komaj rojenega Jožkota. Leta 1929 je bilo Lojzetu 19 let in se je mogoče že osamosvojil, štirinajstletna Pavla in devetletni Jožko sta bila gotovo še doma. So čakali, da se hiša sprazni? Čemu? Najemniki so se vendarle pogosto selili.

1900

23. PIRC

Idrija štev. 340/363
 Urbar – 341
 VIA GORIZIA 22
 KAJUHOVA UL. 24
 ČOPIČEVA UL. 6 (8)

Hiša vrh stopnišča pod BAROM je še danes vsa čedna, domačnost kar sije iz nje. Škoda, da jo zaradi odmaknjenosti le redkokdo vidi. Ko so jo zadnjič obnavljali (tega bo že dolgo), so le nekoliko povečali okna in seveda prekrili streho. Zunanja dekoracija (belo, sivo) je bila zgledno opravljena.

Ve se, da je hišo in ostalo posest 1874. kupila MARIJA ALIČ in jo 1909. izročila sinu LEOPOLDU ALIČU. Že 1916. leta je oče LEOPOLD prepisal sinu FRANCU (mladoleten, star sedem let). Kaj je botrovalo tej naglici, ni znano. Je bila prva svetovna vojna? FRANC je pri svojih šestindvajsetih letih vse skupaj prodal JULIJU PIRCU. In 1962. je za njim dedovala IVANA PIRC, roj. JEREB (1897).

Prišlo mi je na ušesa, da so pred drugo vojno možakarji iz soseske znali izkoristiti

1970

čudovit prostor za hišo: mizico in klopco pod hrastom. Tam so na jezo svojih žena cukali GERUŠ in jedli KVARGELJNE.

1936. je pri Pircu še stanoval 33-letni čevljar FRANC ALIČ, a pri sosedu ALIČU niso imeli nobenega Aliča.

24. MEDELINA
Idrija štev. 339/362
Urbar – 340
VIA GORIZIA 23
KAJUHOVA UL. 23
FINŽGARJEVA UL. 2

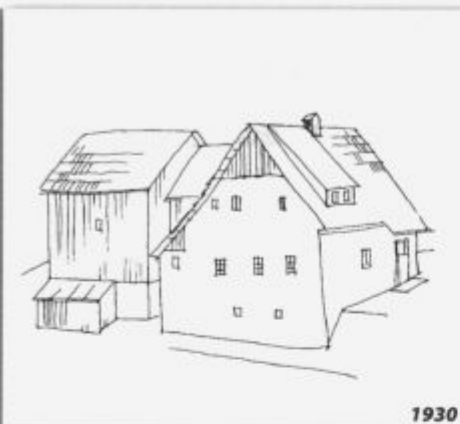
Bila je nekam posebna zato, ker ji je čelo gledalo na jug, večina drugih domov po Rižah pa je bila obrnjena na vzhod. Drugače je bila popolnoma čista idrijska arhitektura. Ko bi še stala, bi jo hodili v trumah gledat. Bila je široka, s strmo streho, z ajkrlom. Imela je dva okrogla vhoda v hišo, glavnega so v zadnjem obdobju zakrili z majhnim preddverjem.

Hišno ime ima opraviti z MAGDALENO VIDMAR (MAGDALENA – MEDELINA), ki je hišo s svetom poverbala 1883. leta. Ime se je v Rižah močno zasidralo. Je že morala biti izjemna ženska!

1897. je MEDELINA poročila ANTONA SELJAKA. 1921. je posest izročila hčeri KATARINI SELJAK, ta pa 1955. leta sinu STANETU ČERNALOGARJU. 1936., ko je bilo danes pokojnemu gospodarju STANETU

ČERNALOGARJU dvanajst let, je v hiši stanovala štiričlanska družina Černalogarjevih in še gozdni delavec Tone Kunstelj. Okrog leta 1974 je Stane staro hišo podrl do pritličja, na istem prostoru je 1976. začela rasti nova stavba.

Edini stanovalec je danes Stanetov sin Jure. Njegova sestra Stana se je pred leti poročila v Orehovško Grapo.

1930

25. KUKL

Idrija štev. 338/361

Urbar – 339

VIA GORIZIA 25

KAJUHOVA UL. 25 (34)

ČOPIČEVA 16

Hišo, kateri se je zaradi vedno znova le ženskih potomcev ime kar naprej spreminjalo, je podiral moj prijatelj in kolega MILAN TRUŠNOVEC (učitelj likovne vzgoje v idrijski osnovni šoli). Pri podiranju si je beležil svoja zapažanja, zato lahko o zelo zanimivi stavbi povemo nekaj zgovornih besed.

Hiša je bila vsaj petkrat dozidana, dograjena, predelana. V najstarejši osnovi je bila brunarica (440 x 580) s pozneje dozidano črno kuhinjo. V osnovnem prostoru je odkril pet podov (deske debele pet centimetrov), naloženi so bili eden vrh drugega. Imela je pet okenc, ki so se z notranje strani zapirala z dvema deščicama. Špranje med tramovi so bile zadelane z resjem in mahom.

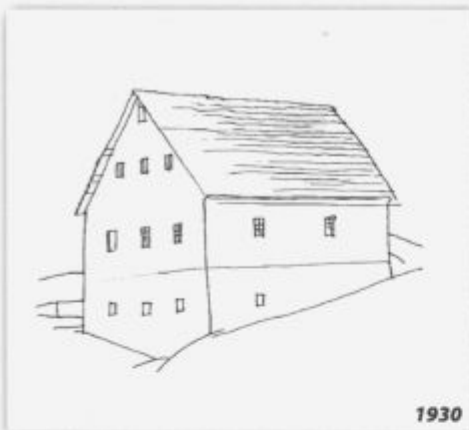
Po hišnem izročilu je bila stavba včasih logarnica, verjetno v rudniški lasti. Nad njo,

pod BAROM je bil HOLCPLAC, kjer so po rižah pripeljani les sortirali in razvažali dalje. Trušnovec je sklepal, da je po odstranitvi riž bajta prešla v privatne roke, gospodarji naslednjih rodov so dokupovali parcele v bolj oddaljeni okolici. Hiša v neposredni bližini tudi danes nima sveta. Tako so kupili zelo oddaljeno senožet pod LEBANOVŠEM in vrt nad JORDANOM.

Najstarejše pomnjeno ime je PRI GROGCU (pred 1879). PRI JAKU se je najbrž reklo po JAKOBU TRATNIKU, ki mu je bila posest izročena 1879. leta. 1917. je dedovala njegova hči MARIJA, poročena KOKELJ (tudi on je bil JAKOB, a od tedaj je bilo udomačeno ime PRI KUKLNU – še danes kdo tako reče). 1938. je postal lastnik zet FRANC STREL z Žirovskega. Po njegovi smrti so dedovali žena in obe hčeri. Slednji sta v naslednjih letih svoj delež odstopili materi. 1965. je mati dala hišo hčeri MARUŠKI (učiteljici angleškega in slovenskega jezika) poročeni TRUŠNOVEC. Z možem MILANOM sta po 1980. letu začela graditi na istem prostoru novo hišo.

Zanimiv je podatek iz 1936. leta. Ker so se

zaradi pomanjkanja moških naslednikov pri hiši ves čas menjavali priimki, najdemo tega leta v hiši kar tri: TRATNIKI so se poslavljali, KOKLJI so opazovali, kako novosti prihajajo k bajti, in žirovski STREL se je najbrž rahlo šopiril.

1930

26. REJC

Idrija štev. 499
VIA GORIZIA 24
KAJUHOVA UL. 24 (36)
FINŽGARJEVA 6

Opraviti imamo z mlajšo hišo, bolj zidano in manj leseno. FRANC REJC je 1901. od FRANCETA BIZJAKA kupil parcelo 679 in še istega leta tam začel pavati (zidati). Naslednje leto je bila hiša že pod streho in vseljiva. Prejšnja leta in tudi med gradnjo so REJCI stanovali pri sosedu ČARJU.

Zapisano je še, da je hišo in svet, kolikor ga pač je, 1930. verbal HENRIK REJC. Po šestih letih sta z ženo KARLO (rojeno Kavčič) imela Francija (šest let), Tončeta (pet let) in enoletno Pavlo.

Raziskovali ne bomo, a se smemo vprašati: kaj se je neki zgodilo s štirimi Henrikovimi brati in kaj z edino sestro? Kam so se potepili? Ob takih zadregah nam arhiv Zemljiške knjige ne more prav nič pomagati. Le delo z več arhivskimi gradivi hkrati bi prineslo uspehe.

Danes je lastnica stare in prizidane hiše

Henrikova hči PAVLA, poročena PETRANOVIČ, njen brat LADI pa si je na domačem svetu tudi postavil manjšo hišico.

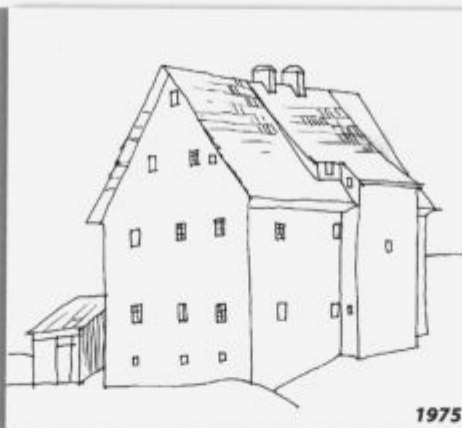
1968

27. KAŠPIRC

Idrija štev. 337/360
Urbar – 338
VIA GORIZIA 26
KAJUHOVA UL. 26 (34, 38?)
FINŽGARJEVA UL. 1

Hiša, ki se je spominjamo izpred leta 1979, je bila tipična nadstropna idrijska stavba z okroglim kletnim vhodom, z zatrepno zaščitno strešico in z gankom ter pod njim skrito drvarnico na vhodni strani. Zmeraj se je bom spominjal – čedne in bele. Na čelni in vhodni strani so se videli stari sledovi, ko so bog ve kdaj bajto dvignili za nadstropje. Novo so na istem prostoru z občutkom za lepo postavili 1981. leta. Povejmo, da je še prej, od 1962. do 1972., v njeni okolici, pretežno pod cesto zraslo deset novih stanovanjskih stavb.

Hiša z zemljo vred je bila do 1920. leta ERJAVČEVA, tega leta pa jo je z izročilno pogodbo dobil ANTON KAŠPIRC. V popisu prebivalstva leta 1900, ko je Tone v hiši že stanoval, je zapisano, da je bil sorodnik. 1965. je dedovala ZOFIJA KAŠPIRC, rojena ČAR (sto metrov

1975

višje v klancu). Današnja lastnica ANICA, sicer kar zgovorna znana kelnarca, drugače pa hči Zofjine TINCE, je vzela BRATUŠEVEGA ZDRAVKA in zdaj onadva peljeta barko dalje. Potomci Aničinega strica TONIJA (večnega godbenika pri pihalnem orkestru) so si na Kašpirčevem svetu nad staro hišo postavili nov dom.

Leta 1900 je v hiši prebivalo devet oseb, leta 1910 štirje in leta 1920 šest. Zanimivo je, da je bil Anton prvič poročen s KOKALJ FRANČIŠKO (roj. 1889), sosedova Marija je imela pa JAKOBA KOKLJA (roj. 1874). Sta bila FANČI in JAKOB brat in sestra? Oba sta bila namreč po izvoru PREFARCA (PRI FARI ali v SPODNJI IDRIJI rojena). Današnja hiša torej v dostojni meri spominja na svojo dotrajano predhodnico, le strešni naklon se je pri novi nekoliko »unesel«.

Hudo zanimivo se mi zdi, da sta bili leta 1936 v Kašpircovi hiši poročeni dve teti dr. Jožeta Čarja, Marija in Zofija, obe po izvoru iz rižarskega klanca. Fantje so v tistih zategnjenih časih, zgleda, radi hodili v vas gor po klancu ali pa dol po klancu, kam dlje so se bolj redko speljali.

28. LIKER

Idrija štev. 336/359
Urbar – 337
VIA GORIZIA 27
KAJUHOVA UL. 27
ČOPIČEVA UL. 18

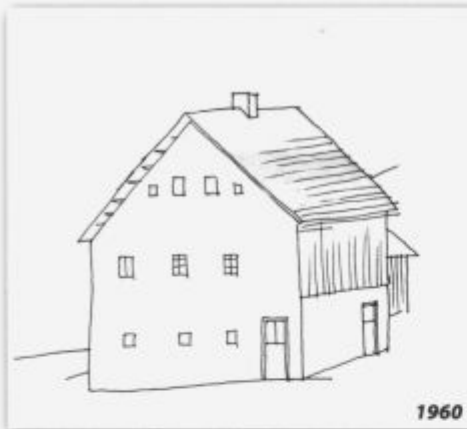
Nekdanja Likarjeva hiša je bila postavljena v hudem bregu, s poti se jo je gledalo strmo navzgor, zato se je zdela strašno visoka in prav predrzno mogočna. A v resnici ni bila kaj večja od Kašpirčeve. Podrli so jo okrog 1976. leta, 1981. je bila že postavljena nova. Z naslednico so njeni graditelji gladko zatajili staro lepoto (predvsem mislim na lego in postavitev). Zasukali so sleme in tisto, kar hiša danes kaže cesti in dolini pod njo, ni prav dosti.

Hiša je bila prej KRAPŠEVA, KRAPŠI pa so se premaknili v mesto iz bližnjega Čekovnika. 1930. jo je kupil TOMAŽ LIKAR, ki je do tedaj živel na številki 93, Via Udine 19, PRI BRATINU v USRANI GASI (danes dohod h kripti sv. Barbare, tik pod Turkom). 1950. je dedovala KATARINA LIKAR, roj. MLAKAR, in njena dva otroka. Njen DOMINIK je staknil nevesto pri OMEVNIKARJU

v Mrzli Rupi. Otroci so kar radi prihajali na svet. Eden od njih, MARKO, je podrl že hudo izdelano hišo. Likarji se držijo tudi v novi hiši, čeprav so v preteklosti preživeli dovolj hudega.

Hiša je bila vedno gosto zasedena: leta 1900 je bilo v njej dvajset prebivalcev, leta 1910 šestnajst in leta 1920 trinajst. Tudi 1936. je hiša gostila dvajset stanovalcev, od tega osem otrok in le eno upokojenko.

Krapševa sta bila brez otrok. Najbrž sta hišo zato zlahka prodala.

1960

29. BEZELAK**Idrija štev. 428****Urbar – 307****VIA GORIZIA 31****KAJUHOVA UL. 31****FINŽGARJEVA UL. 14**

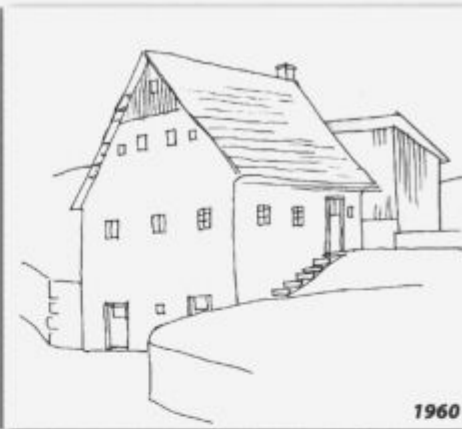
Hišice, ki še danes stoji nekoliko odmaknjeno nad rižarskim klancem, marsikdo ne pozna. Gre za skromno stavbo. Zgrajena je bila 1889. leta. Nekaj zidanega je moralo obstajati že prej, kajti v arhivu Zemljiške knjige stoji, da je bil 1880. leta lastnik IVAN BISJAK, 1883. pa se je s kupno pogodbo že izkazal TONE BEZELJAK (Idrija 382, PRI BERTKI V RIŽAH). 1909. je dedoval JANEZ BEZELJAK in 1947. ALBIN BEZELJAK. Danes v hiši živi le Albinova vdova.

Tone Bezeljak se je priselil v Idrijo 1874. iz Jeličnega Vrha. Tedaj je bil kmečki sin pri petindvajsetih letih.

Hišica je bila vedno bolj drobna. V njej je bilo le eno pošteno stanovanjce, a povejmo, da je Tonetova družina leta 1900 štela z bratovo hčerjo vred sedem članov. 1910. leta so bile v

hiši le tri ženske, vdova Helena, pa hčeri šivilji Polona in Marija. 1920. pa je Helena gostila dve družini s skupno tremi žvižgovci.

1936. leta, ko je bila posest seveda Bezeljakova, ni bilo v hiši nikogar s tem priimkom.

1960

30. ČAR**Idrija štev. 335/358****Urbar – 336****VIA GORIZIA 30****KAJUHOVA UL. 30 (44)****ČOPIČEVA 22**

Gre za enega starejših domov v rižarskem klancu. Že pred 1880. letom so tu živeli REJCI. Tega leta je zakonito verbal njihov FRANC. Bil je to isti FRANCL (letnik 1855, rudar), ki je v soseski 1901. leta postavil novo hišo (južno pod BAROM). Stari dom je prav tako 1901. leta prodal JANEZU ČARJU (zapisano tudi Ivan). Janez (letnik 1868) je bil gozdni čuvaj iz Čekovnika, poročen z Majnikovo Franciško iz Idrijske Bele. Od njenih šestih otrok je hišo in svet okrog nje podedoval Viktor, ki je penzijon prislužil v jami.

Presenetljivo je, da sta leta 1900 v pravzaprav majhni pribrežni hiši živeli dve družini (REJC in MAJNIK), skupaj trinajst stanovalcev. Dvajset let pozneje so si hišo delili le Čarjevi. Osem jih je bilo. Takrat sta bila enaindvajsetletni Janez in devetnajstletni Viki že knapa.

1930

1942. se je v hiši rodil naš znanec in moj prijatelj, doktor geologije in profesor na ljubljanski fakulteti, JOŽE ČAR.

Hišo je poverbal Jožetov brat Peter, Jože pa si je malce višje na izteku stare rižarske drče postavil prijazno lesenjačo. Peter se je pred leti lotil prenavljanja starine, a je vse do danes ostalo le pri tem.

Stara hiša je imela vse attribute idrijske gradnje, predvsem pa domačnost do centimetra pametno izrabljenega klanca.

Zanimivo in tudi nekoliko grozljivo se zdi, da sta bila 1936. v hiši sama oče Janez in mati Fanči, njemu je bilo naštetih 68 pomladi, njej 60. Njunih šest otrok je odletelo. Fante je verjetno pobrala italijanska vojska, dekleta so oddali. (Vsaj za dve se ve, da nista šli daleč.)

31. JORDAN

Idrija štev. 334/357

Urbar – 335

VIA GORIZIA 28

KAJUHOVA UL. 28 (33)

ČOPIČEVA UL. 21

Hiša nasproti Čarju, pod potjo, se je v enaki meri bodla s klancem kot vse sosednje. Dostop do vrat je bil kar se da priljuden, s čelom je tudi ona zevala čez Grapo. Streho sta ji lepšala dva ajkrla.

Včasih, ko se je ves čekovnikarski promet odvijal mimo Jordana in Čarja, furmani že niso smeli zevati lepoto prvih idrijskih hiš, grizli so v trmasti klanec.

Hiša je imela pred 1955. letom še dve črni kuhinji, ki so ju kmalu odpravili. 1981. so jo podrli do temeljev in naslednje leto prav tam, na rahlo podoben način zgradili novo. V 19. stoletju je bila posest KOGEJEVA (1866. TOMAŽ KOGEJ), 1904. pa je zapisana kupna pogodba v korist FRANCA VOGRIČA, ki je bil v hiši že »doma«.

1912. leta je zabeležena nova pogodba.

To pot je kupoval IVAN JORDAN (zelo verjetno JANEZ, letnik 1874 iz Žirovnice), ženo TEREZIO ALBREHT je staknil v Doleh. Tako so 1920. leta v hiši bivale tri družine, vsega štirinajst oseb. Daleč preveč, bi rekli.

V Zemljiški knjigi še stoji, da je 1930. verbalba hči MILKA, 1948. pa hči JULKA in sin VIKI, vsak po polovico. Kdaj je podedoval današnji lastnik in graditelj BORIS JORDAN, nisem utegnil izvirtati.

Še to: 1936. je tu domovala sedemčlanska družina PETRA HVALE. Vdova Tereza JORDAN in sin VIKTOR si gotovo nista jemala preveč prostora. Na stanovanju sta imela še cestarja Davida Pavlovčiča.

32. VOJSKA

Idrija štev. 556
VIA GORIZIA 32
KAJUHOVA UL. 48
ČOPIČEVA UL. 34

Govorimo o še zadnjih dveh hišicah v klancu, že visoko na robu gozda, le malo pod PRINGLNOM.

Spodnja enostanovanjska hišica je bila postavljena na zgornji strani poti, zgradila sta jo MARTIN KOŠNIK in soproga JERA, roj. ŠUBIC. Prehudo sta se zadolžila, zato je bila hišica 1912. leta s sodnim sklepom dodeljena FRANCU VOJSKI. Odtod ime PRI VOJSKU. Za njima so dedovali sorodniki, bolj ali manj živeči zunaj Idrije. Od 1992. dalje je samolastnica ANDREJA TRČEK.

Hišica je zadnja leta čedno oskrbovana, okolica je urejena, neznosni mir zmotijo le vsakodnevni trimarji.

2004

33. DRMELJ

VIA GORIZIA 33
KAJUHOVA UL. 46
ČOPIČEVA UL. 32

Gornja enostanovanjska hišica je bila očitno zgrajena pozneje, pod Italijo. 1940. je bil lastnik že znani FRANC VOJSKA. A istega leta je zabeležena črno na belem prodajna pogodba za MILICO VOJSKA, poročeno DRMELJ. Pa smo pri DRMELJU, pri zelo družabni MILICI in njenem VIKIJU. Kdaj je bajta opustela, ni znano. Od 1992. je samolastnica zares doma v Črnučah pri Ljubljani.

Hišica tudi dnes kaže prijetno podobo, prostor okrog nje je počiščen in pospravljen.

Tako. Pretolkli smo se skozi Riže do najvišje ležečih domov na tem koncu. Za nami je najhujši klanec na vsej poti do Hleviš (908 m), torej jo lahko korajžno potegnemo v hosto. A prej se ozrimo naokrog, toliko je še odprtega, da se vidi po dolini. Pod nami živi vsa pozidana GRAPA, nad Čukom v smrekovju črni vrh TIČNICE (580 m). Mesto se širi nekoliko zadaj, od nekdanje se je bodlo s klanci, kakršnega smo pravkar predihali. Razmišljali smo o minljivi lepoti starih hiš in morda se je kateremu od bralcev zablistalo, da smo se zadnjih šestdeset let tej originalni, enkratni lepoti vedno znova le odrekli. Vsi skupaj smo slabi dediči. Stopimo v kot in tiho bodimo.

9. 11. 2004

Viri:

Arhiv Zemljiške knjige.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Idriji. Popis prebivalstva 1880, 1900, 1910, 1920, 1936.

Župnijski arhiv Idrija, rojstne knjige.

Urbar Idrije.

Osebni arhiv R. Terpina.

Sodelovanje današnjih Rižarjev.

Za pomembno pomoč v arhivu Zemljiške knjige se od srca zahvaljujem g. SILVI BRENCE.

Janez Kavčič

GAUDEAMUS NA RAZPOTJIH (1926, 1956, 2006)

Med obletnicami in jubileji, ki se jih leta 2006 spominjamo v Idriji, zavzemajo pomembna mesta – v slabem in dobrem smislu – trije mejniki v zgodovini idrijskega srednjega šolstva. V mislih imamo dogodke v letih 1716, 1926 in 1956. Znano je, da so naši rudarski predniki že davnega leta 1716 zahtevali dovoljenje za ustanovitev dveh javno priznanih »latinskih« (gimnazijskih) razredov, ki bi ju vzdrževali sami. Pred osemdesetimi leti je italijanska fašistična raznarodovalna oblast dokončno likvidirala idrijsko realko, ki jo je leta 1926 zapustila zadnja generacija realčnih maturantov. S tretjo letnico pa se po pol stoletja lahko spogledujemo v »pozlačenem« prazničnem razpoloženju: leta 1956 so namreč skozi portal Jurija Vege odšli v svet prvi maturanti takratne idrijske »višje« gimnazije. Omenjeni prelomni dogodki naj bodo iztočnica za pričujočo kratko osvežitev zgodovinskega spomina in za razmislek o nekaterih aktualnih vprašanjih.

V mnogokrat citirani Arkovi Zgodovini Idrije (1931, str. 227) lahko preberemo, da na zgoraj navedeno idrijsko pobudo z dne 7. junija 1716 cesarski Dunaj ni poslal pozitivnega odgovora. Za uresničitev pravice do srednješolskega izobraževanja je bila potrebna skoraj dvestoletna vztrajna in odločna borba. Šele leta 1901 je narodno zavednemu in preudarnemu vodstvu tedanje idrijske mestne občine uspelo, da so se odprla vrata prve srednje šole na Slovenskem, v kateri je (štiri leta prej kot v Šentvidu pri Ljubljani!) prevladal slovenski učni jezik nad nemškim. Idrijska realka je bila prva slovenska srednja šola pod Avstrijo in pozneje po rapalski razmejitvi zadnja slovenska srednja šola pod Italijo.

Poudariti velja, da je bila naša realka ustanova vseslovenskega značaja in pomena, saj je privabljala dijake z velikega dela slovenskega ozemlja. Spomnimo se vsaj na akademika Božidarja Jakca, ki je prišel iz Novega mesta, obiskoval realko pet let in na njej leta 1918 tudi maturiral. Iz ohranjene dokumentacije (Izvestja, razredni katalogi) je razvidno, da se je v četrstoletnem obdobju (1901–1926) na idrijski realki šolalo skupno okrog tisoč dijakov (različnih oseb), izobraževanje pa je po dokončanih sedmih razredih uspešno zaključilo kakih 400 maturantov. Slednji so prišli v Idrijo takorekoč iz vseh slovenskih pokrajin, iz približno 120 večjih in manjših krajev. Zanimivo je, da so bili med abiturienti za domačini (Idrijsko, Cerkljansko) po številu Tržačani na drugem in Ljubljančani na tretjem mestu. Po več maturantov je bilo doma iz Gorice, Postojne, Kobarida, Tolmina, Kamnika, Žirov, Vipave, Logatca in Kroke. Posamezniki so prihajali celo iz Brežic, Metlike, Črnomlja, Maribora in Celovca.

Kakovost idrijske realke so zagotavljali izvrstni profesorji (tretjina je imela doktorate!), bogata knjižnica in sodobno opremljeni kabineti, vsako leto pa je bila visoka raven šole dodatno verificirana z zahtevno maturo. Le-ta je pomenila resnični »zrelostni izpit« in je zagotavljala – povsem enakovredno kot gimnazije – zanesljivo pot na univerzo. Za ilustracijo si osvežimo spomin na idrijske mature pred prvo svetovno vojno. Maturitetni izpiti so trajali skupno kar sedem dni, in sicer v dveh delih, najprej pisno, potem ustno. Med 1. in 4. junijem so kandidati pisali nemško nalogo (5 ur), slovensko nalogo (3 ure), francosko nalogo (4 ure) in nalogo iz opisne geometrije (5 ur); skupno so se torej

v štirih dneh kar 17 ur potili pri pisnih nalogah. Potem so imeli na razpolago poldrugi mesec za temeljito pripravo na ustni del mature. Ustni izpiti so potekali od 16. do 18. julija, na njih pa se je preverjalo znanje tujega jezika (nemščina ali francoščina), zgodovine, zemljepisa, matematike in fizike. Po dosegljivih podatkih je moč trditi, da sta vsaj dve tretjini idrijskih realčnih maturantov uspešno nadaljevali visokošolske študije.

Razmisleka vredno je dejstvo, da je poleg tehničnih strokovnjakov iz realke izšlo veliko humanistov in umetnikov. Na videz presenetljivo dejstvo dokazuje, da je šola kljub poudarjanju »realij« (matematika, fizika, naravoslovje, tehnika) istočasno odlikovala splošnoizobrazbena naravnost, da je širila dijakom duhovna obzorja in jih obenem spodbujala k humanistično kulturni ustvarjalnosti.

V prvih letih italijanske zasedbe po prvi svetovni vojni je Idrija postala pribežališče za mnoge dijake iz celotne Primorske, zlasti z Goriškega in Tržaškega. Zadnji zaključni razred, ki je leta 1926 štel 26 maturantov, je predstavljal kar Primorsko v malem. V razredu je bilo deset dijakov iz Idrije in okolice, domači kraji ostalih pa so bili naslednji: Gorica (3), Trst (2), Kobarid (2), Tolmin (1), Idrija pri Bači (1), Postojna (1), Ajdovščina (1), Dutovlje (1), Trnovo (1), Dekani (1), Rupa (1) in Kamnik (1). Slovo od prve slovenske realke je bilo dostojno, a grenko. Vsi poslednji sedmošolci so opravili maturo, skupaj z njimi pa so zapustili realčno poslopje tudi njihovi profesorji. Smrtna obsodba, ki jo je že leta 1923 slovenskemu šolstvu izrekla Gentilejeva reforma, je bila dosledno uresničena. Idriji je bila vsiljena italijanska poklicna šola. Svoje častno mesto nad portalom realčne stavbe je izgubil celo doprni kip znamenitega »velikega mojstra logaritmov« Jurija Vege. Kot simbol znanosti, svobodnega ustvarjalnega duha in slovenstva je namreč preveč motil italijanske fašistične oblastnike in moral je v »izgnanstvo« v Italijo.

Jurij Vega, ki ga je prvi realčni ravnatelj v nagovoru ob slovesni otvoritvi novozgrajenega poslopja leta 1903 postavljaj dijakom in profesorjem za zgled, je kot zaščitni znak nekdanje realke po drugi svetovni vojni navdihoval odločna prizadevanja Idrije za ponovno odprtje srednje šole. Kip slavnega matematika se je kot dragocen pomnik po uspešno izpeljani »detektivski« akciji vrnil iz Čedad v Idrijo in znova zasedel častno mesto na realčnem pročelju. Okrog leta 1950 so se najodgovornejši predstavniki Idrije pri prosvetnih oblasteh

v Ljubljani žilavo in argumentirano potegovali za pridobitev popolne gimnazije.

Idrijska »višja« gimnazija je bila uradno ustanovljena 26. junija 1952. Leto dni pozneje je dobila naziv Gimnazija Jurija Vege Idrija. Šola je takoj na začetku prerasla lokalne in občinske okvire. Že v prvih letih je odprla možnosti srednješolskega izobraževanja mladini s širših območij Idrijskega, Cerkljanskega, Posočja, Baške grape in delno od drugod. Poznejši idrijski Šolski center, ki je združeval več srednjih šol, je v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja pritegnil množico dijakov in dijakin (vzgojiteljska šola) z obsežnih predelov Primorske, Notranjske in Gorenjske. Za ilustracijo velja zapisati, da so ob koncu sedemdesetih let imele dijake v Idriji naslednje občine: Idrija, Nova Gorica, Ajdovščina, Tolmin, Logatec, Cerknica, Postojna, Vrhnika, Sežana, Ilirska Bistrica, Škofja Loka, Radovljica, Jesenice, Grosuplje, Ravne na Koroškem in Čabar (torej 16 občin!). V osemdesetih letih se je po sili razmer tudi idrijsko srednje šolstvo vrtelo v začaranem krogu usmerjenega izobraževanja in njegovih programov (naravoslovje, družboslovje, predšolska pedagogika, kovinarstvo – strojništvo), pa je vendarle po zaslugi lastne iniciative uspelo ohranjati solidno kakovost. Z letom 1990 se je končno uveljavil in ustalil »nov« gimnazijski program.

Prav je, če se ob polstoletnem jubileju prve idrijske gimnazijske mature za hip ozremo nazaj v tiste čase. Celotno Gimnazijo Jurija Vege, nižjo in višjo, je v šolskem letu 1955/56 obiskovalo 398 dijakov. Nižješolcev (od prvega do četrtega razreda) je bilo 275, višješolcev (od petega do osmega razreda) pa 123. Zaključni osmi razred (danes bi bil seveda četrti) je štel v enem velikem oddelku 33 fantov in deklet. Ob koncu šolskega leta so vsi prejeli pozitivna razredna spričevala. Prvo maturo na idrijski gimnaziji je potem opravljalo 35 kandidatov, ker sta se rednim dijakom pridružila še dva privatista. Takratni »zrelostni izpit« je obsegal pet predmetov. Vsi kandidati so pisali naloge iz slovenščine, angleščine in matematike, ustni izpiti pa so zajemali slovenščino, angleščino, matematiko, zgodovino in peti predmet po izbiri (fizika, kemija, biologija ali zemljepis). Maturo je (skupaj s popravnimi izpiti) opravilo kar 34 abiturientov. Vsem kandidatom je bilo tudi vedenje ocenjeno kot »odlično«. Pa še zanimivost, ki zgovorno ponazarja tedanjo duhovno klimo. Naslov pisne naloge pri slovenskem jeziku je bil naslednji: Žive naj vsi narodi ... (F. Prešeren, Zdravljica); podnaslov:

borba za enakopravnost in mir v svetu in vloga jugoslovanskih narodov v tej borbi.

Prva maturitetna generacija leta 1956 je prepričljivo dokazovala organsko zraščeno idrijske gimnazije s širšim primorskim prostorom. Po »geografskem poreklu« je 35 dijakov zastopalo naslednje kraje: Idrijo 13, Bovec 3, Kobarid 3, Cerklje 3, Spodnje Kanomlje 2, Grahovo ob Bači 2, Hotedrsko 2, Strmec – Črni Vrh 1, Spodnje Idrijo 1, Podmelc 1, Ljubinj 1, Kozano 1, Šempas 1 in Logatec 1. Nekaj maturantov je odšlo v službe, ostale pa so pritegnile sledeče študijske smeri: farmacija (5), višja šola za medicinske sestre (4), pravo (3), arhitektura (3), ekonomija (2), slavistika (2), strojništvo (2), kemija (2), medicina (2) ter po enega veterina, gozdarstvo, rudarstvo, elektrotehnika in germanistika.

Od prve mature do danes izkazuje celotna idrijska polstoletna srednješolska bilanca prav zavidljive dosežke. Podobno kot v zdaj že odmaknjenih časih realke se je Idrija tudi v zadnjih desetletjih nenehno borila za ohranitev in napredek svojih šol. Gimnazija in šole ob njej so množicam mladih ljudi od blizu in daleč odpirale poti do izobrazbe, nadaljnjega študija in poklicev. Približni izračuni povedo, da je v obdobju od 1956 do 2005 iz idrijskih srednjih šol izšlo okrog 4500 (!) maturantov in drugih absolventov. Po doseženih rezultatih se lahko idrijska gimnazija dostojno primerja z drugimi, morda bolj znanimi gimnazijami v večjih mestih.

Živahen idrijski srednješolski utrip najnovejšega obdobja nazorno izpričujejo sveži statistični podatki. V zadnjih letih se je v prvi letnik gimnazije vpisovalo okrog 100 novincev, vsi gimnazijski razredi skupaj pa so šteli približno 400 dijakov. Skupaj z oddelki oblikovalcev kovin in strojnih tehnikov je življenje in dogajanje v Idriji v zadnjih treh letih vsakokrat sooblikovalo kakih 500 srednješolcev. Poleg domačinov gimnazijo vseskozi obiskuje veliko prišlekov iz drugih krajev, zlasti iz Spodnje Idrije, Črnega Vrha, Cerkljanske in Žirov, precej iz Posočja (Bovec) in Notranjske (Logatec, Vrhnika), posamezniki pa celo iz Ljubljane in od drugod.

Pravkar povedano zgovorno potrjuje že preglednica gimnazijcev (po občinah stalnega bivališča) za leto 2000, ko so vse gimnazijske razrede skupaj obiskovali 403 dijaki. Iz idrijske občine jih je bilo 224, kar 179 (!) ali dobrih 44 % pa jih je prihajalo od drugod: 74 iz cerkljanske, 43 iz žirovske, 29 iz logaške, 17 iz vrhniške, 7 iz bovške in

3 iz kobariške občine, s po enim predstavnikom pa so bile zastopane občine Ajdovščina, Izola, Nova Gorica, Sežana, Šempeter – Vrtojba in Tolmin.

Podobno sliko nudi tovrstni seznam dijakov prvih letnikov za razdobje petih let od 2001 do 2005. Vpisovanje prvošolcev je izgledalo takole: 94 leta 2001, 99 leta 2002, 121 leta 2003, 99 leta 2004 in 104 leta 2005, skupno torej 517 novincev. Idrijska občina je prispevala 322 novih gimnazijcev (dobrih 62 %), druge pa skupaj 195 (skoraj 38 %); številčna preglednica slednjih je taka: Cerklje 80, Žiri 48, Logatec 43, Bovec 6, Vrhnika 6, Gorenja vas – Poljane 3, Tolmin 3, Ljubljana (Šiška in Bežigrad) 3, Kobarid 1, Postojna 1 in Maribor 1. Znotraj idrijske občine je vsako leto prišlo okrog 20 novih dijakov iz Spodnje Idrije (leta 2005 na gimnazijo 22 prvošolcev, letos v vse tri razpisane programe kar 28).

Navedeno gimnazijsko statistiko naj dopolnijo še ustrezni podatki o oblikovalcih kovin in strojnih tehnikih. Leta 2000 je vse omenjene letnike skupaj obiskovalo 66 dijakov, od tega 51 iz idrijske občine (77 %), 12 iz cerkljanske, 2 iz žirovske in 1 iz logaške. V obdobju petih let (2001–2005) pa so vsi prvi letniki skupaj šteli 184 dijakov, in sicer (po občinah) 136 Idrijčanov (74 %), 25 Cerkljanov, 19 Logatčanov, 3 Žirovce in enega prišleka iz BiH.

In zdaj vsebinsko najpomembnejši del novejših gimnazijskih statistike – maturanti. V petih letih, od 2001 do 2005, je na Gimnaziji Jurija Vege v Idriji maturiralo skupno 461 dijakov (96 leta 2001, 82 leta 2002, 94 leta 2003, 98 leta 2004 in 91 leta 2005). Uspehi idrijskih maturantov so se v omenjenem obdobju vseskozi gibali nekaj odstotkov nad slovenskim povprečjem, s čimer je šola nesporno dokazala svojo kakovost. Leta 2004 je kar 9, leta 2005 pa 8 idrijskih maturantov doseglo ali preseгло vrhunski rezultat 30 točk (od 34 možnih) in prejelo prestižno pohvalo. Spodbudno je poleg gimnazijskih uspela tudi prva poklicna matura.

Po vsem povedanem se zdi popolnoma upravičena ugotovitev nekdanje šolske ministrice dr. Lucije Čok, zapisana leta 2001 v jubilejnem gimnazijskem zborniku (str. 17), da »predstavlja idrijska realka – danes idrijska gimnazija – tako za neposredno okolje, kot za slovenski šolski prostor referenčno točko slovenske izobraževalne tradicije in kvalitete.« V starejši in novejši idrijski zgodovini je moč najti mnogo dokazov, da je pomenilo pridobivanje novega znanja

za kraj vselej prednostni izziv. Tako fizični kot umski delavci so vedno cenili izobrazbo in inovativnost, ju spodbujali in ustvarjali ter tudi znali uporabljati. Idrijski »modus vivendi« je bil od nekdaj zaznamovan s tesnim sodelovanjem med lokalnim gospodarstvom, politiko, kulturo in izobraževalnimi organizacijami. Vodilni kadri v gospodarstvu Idrije in širše regije so v minulem polstoletnem obdobju ponavadi znali prisluhniti potrebam gimnazije – kako tudi ne bi, saj so bili povečini nekdaj sami njeni dijaki. Šola je tako uspela prebroditi kar nekaj težkih let, ko je ob centralistično usmerjenih konceptih razvoja države pogrešala razumevanje in podporo republiških prosvetnih oblasti. Ravnatelj, prof. Borut Hvalec, je v prej omenjenem zborniku (str. 25) poudaril: »Poti in stranpoti preteklih desetletij, številne šolske reforme in težnje po ukinjanju nekaterih šol Idrijčanom niso mogle do živega. S podporo podjetij in občinskih moč ter s pametno vizijo razvoja Idrije svoje srednje šole ni samo ohranila, ampak je dosegla mnogo več.« Res je, da je Gimnazija Jurija Vege, podobno kot nekoč realka, prerasla krajevne, občinske in v znatni meri tudi regijske okvire in si zagotovila vidno mesto v nacionalni (državni) mreži srednjih šol.

Sodobno srednješolsko izobraževanje se seveda ne more odvijati zgolj znotraj učilnic in ozko po smernicah učnih načrtov. Tovrstno spoznanje odločilno usmerja življenjski in delovni utrip naše gimnazije, ki odpira bogat spekter interesnih dejavnosti, spodbuja dijaške raziskovalne naloge, se vključuje v mednarodne projekte in razvija sodelovanja s šolami po Evropi.

Ob soočanju z zahtevami sedanjega in izzivi prihodnjega časa nacionalna in lokalna šolska (in vsakršna) politika najbrž ne bosta mogli prezreti nekaterih imperativov. V Sloveniji bo moralo prevladati spoznanje, da bo država gospodarsko, družbeno, kulturno in intelektualno stabilna in razvita le tedaj, če bodo razviti vsi njeni posamezni deli. V tej luči bo potrebno zagotavljati obstoj in razvoj močnih in kakovostnih občinskih ali regijskih srednješolskih centrov. Le-ti bodo morali čvrsto koreniniti v svojem neposrednem okolju in rasti iz njegovih potreb, obenem pa prispevati svoj delež k napredku svojega šolskega okoliša. V razmerah vse bolj prevladujoče globalizacije bodo šole prejemale vedno več informacij in znanj iz vsega sveta in lastne dosežke svetu tudi posredovale. Idrijska gimnazija je v tem pogledu že marsikaj postorila. Ob nujnem odpiranju navzven pa je ostala krepko zasidrana tudi na realnih

domačih tleh: v čedalje izrazitejši razslojenosti naše družbe omogoča srednješolsko izobraževanje tudi tistim socialno šibkejšim dijakom, ki si morda podobne šole v Ljubljani ali kje drugje ne bi mogli privoščiti.

Današnje metode učenja in učni pripomočki se seveda bistveno razlikujejo od klasičnih. Knjige, priročniki, zvezki in sploh tiskani ali pisni viri informacij se vedno bolj umikajo elektronskim medijem. V marsičem imajo prav tisti kritični opazovalci, ki ugotavljajo, kako najstniki – in idrijski gimnazijci niso izjema – dandanes samo še za računalniškimi ekrani lovijo divji tempo neusmiljeno razosebljene informacijske dobe. Na idrijski gimnaziji vendarle ohranja domovinsko pravico tudi zavest, da šola ni samo ustanova za pridobivanje formalne izobrazbe, temveč nosi skrb za celovit osebni razvoj mladega človeka. V tem smislu je poudarjeno utrjevanje spoznanja, da so za blagostanje posameznika in skupnosti potrebni tako tehnični dosežki, kot spoštovanje humanističnih vrednot.

Letnici 1956 in 2006 uokvirjata bogato podobo Gimnazije Jurija Vege, sestavljeno iz tisočerihih mladostniških zorenj in maturitetnih »cvetov«. Idrijski maturanti pa so v preteklem polstoletnem razdobju dosegali številne uspehe in mnogi od njih so postali vidni nosilci razvoja na področjih gospodarstva, znanosti, tehnike, politike, kulture in umetnosti.

Kot najbolj smiselni zaključek pričujočega zapisa se ponuja vrnitev na njegov začetek. Ob treh »zgodovinskih« letnicah, navedenih v uvodnem odstavku, se zastavlja aktualno vprašanje, ali si bo v dogledni prihodnosti tudi leto 2006 zaslužilo uvrstitev med zgodovinske prelomnice v idrijski srednješolski zgodovini. S tem perečim vprašanjem trka na vest odgovornim republiškim, občinskim in še kakšnim nosilcem ekonomske in politične moči častitljivo realčno poslopje, ki je bilo v začetku 20. stoletja Idriji v ponos, na pragu tretjega tisočletja pa ji je že skorajda v sramoto. Stoletna stavba, zgrajena v dostojanstvenem klasičnem novorenesančnem slogu, nekoč med prvimi v Idriji elektrificirana in centralno ogrevana, izgleda zdaj iz leta v leto vse bolj ostarelo zapuščena in pretesna, predvsem pa statično oporečna in dvomljivo varna za stotera mlada življenja. Današnji gimnazijci lahko le z grenkim nasmeškom ali pikro pripombo ogledujejo orumenele fotografije nekdanje priročne in dobro opremljene telovadnice, ki je bila v časih Franca Jožefa na voljo realčanom.

V zadnjem desetletju je bilo v zvezi z realčno stavbo izrečenih že mnogo vznesenih besed in obljub, zlasti ob slovesnih priložnostih, vendar so se doslej vsa pričakovanja razblinila kot meglice v vetru. Tudi zagotovila ministrov in županov niso obrodila sadov. Ob stoletnici šole leta 2001 je v njenem zborniku (str. 21) takratni idrijski župan optimistično napovedal: »Po številnih doslej neuspešnih prizadevanjih je bila v jubilejnem letu (2001, op. p.) z najvišjih mest ministrstva izrečena volja, da se v tem letu pripravi tehnično dokumentacijo za statično sanacijo in obnovo stavbe, ki bo, upajmo, leta 2003 zopet zasijala v mestni prostor. To je gotovo prednostna naloga, ki ji bo kmalu sledila tudi obljubljena telovadnica.« Nič manj kot tragikomično je dejstvo, da bi lahko po petih letih samo ponovili domala enake obetavne besede.

Ali bo prepotrebna prenova domovanja Gimnazije Jurija Vege – vsaj po petdesetih maturitetnih letih – vendarle stekla? Ravnateljstvo šole se trudi in upa, v zraku so razpisi in kopica vprašajev, trpke izkušnje preteklih let pa opominjajo in še vedno porajajo dvome. Samo če se bodo (bomo) skeptiki tokrat zmotili, bo jubilejno leto 2006 postalo zares praznično.

P.S.

Za pomoč pri zbiranju podatkov iz šolske dokumentacije se zahvaljujem gospe Cveti Tratnik z Gimnazije Jurija Vege Idrija.

Članek je bil napisan in oddan uredništvu Idrijskih razgledov v marcu 2006, ko začetek prenove stoletne stavbe še ni bil jasno zagotovljen. Kot avtor članka z veseljem ugotavljam, da je bila moja skepsa neupravičena in da je leto 2006 postalo za našo gimnazijo resnično praznično.

ANDREJ MIVŠEK

Rojen v Ljubljani leta 1976. Brezskrbne dogodivščine cicibana preživi v vasi Zavrtec.

Po osnovni šoli se dalje vzgaja in izobražuje na Srednji šoli za oblikovanje in fotografijo, smer grafično oblikovanje.

Po uspešno opravljeni maturi se v študijskem letu 1995/96 vpiše v oddelek likovne pedagogike na Pedagoški fakulteti v Ljubljani.

Leta 2001 pri prof. Zdenku Huzjanu uspešno diplomira na temo slikarstva Informela.

V šolskem letu 2002/03 poučuje likovno vzgojo in tehnični pouk na OŠ Tabor v Logatcu.

Program pripravništva za likovno umetnost opravi na Gimnaziji Ledina v Ljubljani v šolskem letu 2004/05.

Kasneje poučuje za krajši čas na mednarodnem oddelku OŠ Danile Kumar v Ljubljani.

Od aprila do septembra 2006 zaposlen pri podjetju Citywall.

Kot slikar se večkrat predstavi na samostojnih in skupinskih razstavah v Ljubljani in drugod ter se udeleži likovnih kolonij in delavnic po različnih krajih Slovenije. Nazadnje je razstavil svoja dela v Galeriji Idrija januarja 2006, v mesecu aprilu in maju je sodeloval tudi na razstavi Avtoportret danes v Umetnostni galeriji Maribor.

Andrej Mivšek

O SLIKARSTVU

O b likovni prilogi bom v tem sestavku z nekaj besedami bralcem Idrijskih razgledov predstavil svoje likovno ustvarjanje, a najprej zakaj in o čem pravzaprav pišem. Kot pove že naslov, ki je namenoma tako ohlapen, bom poskusil čim bolj natančno opredeliti izhodišča in razmere, v katerih nastajajo moja dela. Na splošno bom osvetlil zunanje dejavnike in motive ter notranje vzgibe, ki najbolj vplivajo na moje ustvarjanje. Ne bom se spuščal v podrobnejšo analizo posameznih del, ampak bom raje, upam uspešno, predstavil ozadje in bistvo svojih slik, ki si jih ogledujete v tej številki.

Stik z naravo se danes ohranja tudi s pomočjo umetnosti. Ko se vozim v mestu ali premišlujem v ateljeju sem hkrati prisoten v pokrajini slike. V dialogu, iskanju ravnotežja med objektivnim in subjektivnim, med razumom in intuicijo, med zavestnim in spontanim se z izbiro in razporeditvijo likovnih elementov v sliki opredmeti moj odnos do sveta. Vedno znova se vračam v stanja duha, ki se porajajo ob spremljanju nenehno spreminjajočih se pojavov narave,

ujetih v kroženje letnih časov. Slikovno polje vidim kot prostor, v katerega padajo podobe, ki jih imam pred očmi ali pa prihajajo iz daljav spomina. Ko slikam ali pišem, se ponotranjene podobe neprestano spreminjajo, izginjajo in znova vznikajo. Ko slikam, imam vedno dovolj »slik«, ki mi v mislih prihajajo pred oči. Vendar ne trajajo dolgo, za vedno, ampak se spreminjajo, minevajo. V sliki poskušam te podobe ter občutja zgostiti, zgostiti in poenotiti, da je slika čim bolj močna, intenzivna. Podobe, ki jih opredmetim, niso ilustrativne, a so resnične. Morda še bolj resnične od zvestega fotografskega posnetka, če se mi slika posreči. Slikar s pomočjo poteze kot govorice telesa prenese na platno svoje izkušnje in doživetja. V barvnem tkivu slike se oblikuje, izpostavi njegova subjektivnost. Mislim, da bistvo slikarstva ni v tem, da si gledalec spočije oči, temveč da spozna ali le zasluči (ne)znane izkušnje bivanjskih naporov, ki nas radostijo ali žalostijo. V svojih slikah uporabljam večinoma akrilne barve, ki jih nanašam v gostih, prekrivajočih nanosih, ali pa lazurno, da se plasti razredčene barve

cedijo in presevajo ena prek druge. Pogosto uporabljam tudi kolaž, kjer me pritegne nek kos papirja ali lesa z svojo obliko in barvo, včasih pa vnesem v delo kontrast tako, da uporabim določeno fotografijo ali le detajl, morda sliko pokrajine s koledarja. Tu gre za odnos med objektivnim (fotografija) in subjektivnim (osebna likovna govorica), poudariti želim kontrast v načinu gledanja/dojemanja/interpretacije narave oziroma krajine, pri čemer želim poudariti, da gre za isti motiv, za eno in isto stvar.

Moje ustvarjanje se navezuje na bogato tradicijo krajinskega slikarstva, čeprav ne v klasičnem, mimetičnem smislu.

Ko med slikanjem pomislim na pokrajino, na določeno podobo hriba, gozda ali reke, ki mi je ostala v spominu in mi služi kot izhodišče mojega dela, le ta (pokrajina) ostaja čudno in čudežno lepa ter hkrati kruta, a neizmerno raznolika prostranost med nebom in zemljo. Nekoliko nostalgичno, ostaja naš primaren življenjski prostor. Tako skozi občutje brezmejnosti prostora in časa narave drsimo v lastno globino duha, kjer se odvija proces samospoznanja ter seveda

tudi ustvarjanja. Je gozd, ki se v mislih in domišljiji razrašča v samotno prizorišče duha, so drevesa s tihim življenjem v silnem prostoru narave. V zavesah debel in listov, ki (se) hkrati odkrivajo in zakrivajo v prostor naraščanja, nas objema tihotno šumenje. Vzbudi nam vrsto skrivnostnih podob, ki jih zastirajo vertikalne podobe znanih in neznanih spominov ter arhetipov. V pesmi, kako drevo oziroma narava vstopa v naš intimni prostor, je Rilke zapisal: »... Ptiči lete skozi nas,/ tiho skozi in skozi. Ker hočem rasti, jaz/ gledam ven in v meni raste drevo.« Tako pesniki kot ostali umetniki vedo, da je njihova naloga več kot samo opisovanje vidnega sveta. Lahko rečem, da s slikanjem gradim nekakšen »idealen« odnos do narave, ki naj bi bil prvinski in hkrati aktualen. Odnos, ki je od razsvetljenstva naprej in nasploh v sedanjem času že kar usodno sprevržen. V slikah se ukvarjam z oddaljenimi spomini, podoživetji in trenutnimi vizualnimi zaznavami ter tudi, resda bolj posredno, z aktualnim dogajanjem iz družbenega okolja. Tu naj omenim ekologijo, ki ima pomembno noto v mojem ustvarjanju.

Človek si je v zgodovini sčasoma ustvaril svoj življenjski prostor in je odtujen naravi, v kateri se ne znajde več. Skupen odnos človeštva do narave se kaže samo še v izkoriščanju in uničevanju. V sodobnem urbanem svetu pa je kljub temu v človeški podzvesti ostalo prvinsko nagnjenje do primarnega načina življenja, do preprostega sožitja s silami narave, saj še vedno tako radi hodimo na dopust ali izlete v naravo. Naši predniki so to čutili zlasti pozimi, v času mirovanja sredi teme in tišine. Vedno znova so čakali sonce, bodisi v mrazu ali ob ognju. Zagotovo se spoznavanje narave v določeni meri še vedno odvija v zunanjem opisu nezavednih duševnih dogodkov, kot je trdil Jung, ko je razlagal mitizirana dogajanja v naravi (veter, noč) kot simbolične izraze za notranjo in nezavedno dramo človeške duše. Na tem mestu bi (zopet) dodal k razmišljanju o slikarstvu in naravi le še del pesmi, v kateri Dane Zajc pravi nekako tako: in vidim, kako padajo težki oblaki čez ostrine sten; in slišim, kako parajo smrekovi vršički temne trebuhe vetra. In si ob tem zaželel bogato ustvarjalno jesen.

ANDREJ MIVŠEK: IZ CIKLA POKRAJIN; mešana tehnika na papirju, 2004/05

ANDREJ MIVŠEK: IZ CIKLA POKRAJIN; mešana tehnika na papirju, 2004/05

ANDREJ MIVŠEK: IZ CIKLA POKRAJIN; mešana tehnika na papirju, 2004/05

ANDREJ MIVŠEK: IZ CIKLA POKRAJIN; mešana tehnika na papirju, 2004/05

ANDREJ MIVŠEK: AVTOPORTRET V POKRAJINI; mešana tehnika na juti, 2005/06

ANDREJ MIVŠEK: POZABLJENE STVARI I.; mešana tehnika na platnu, 2003/04

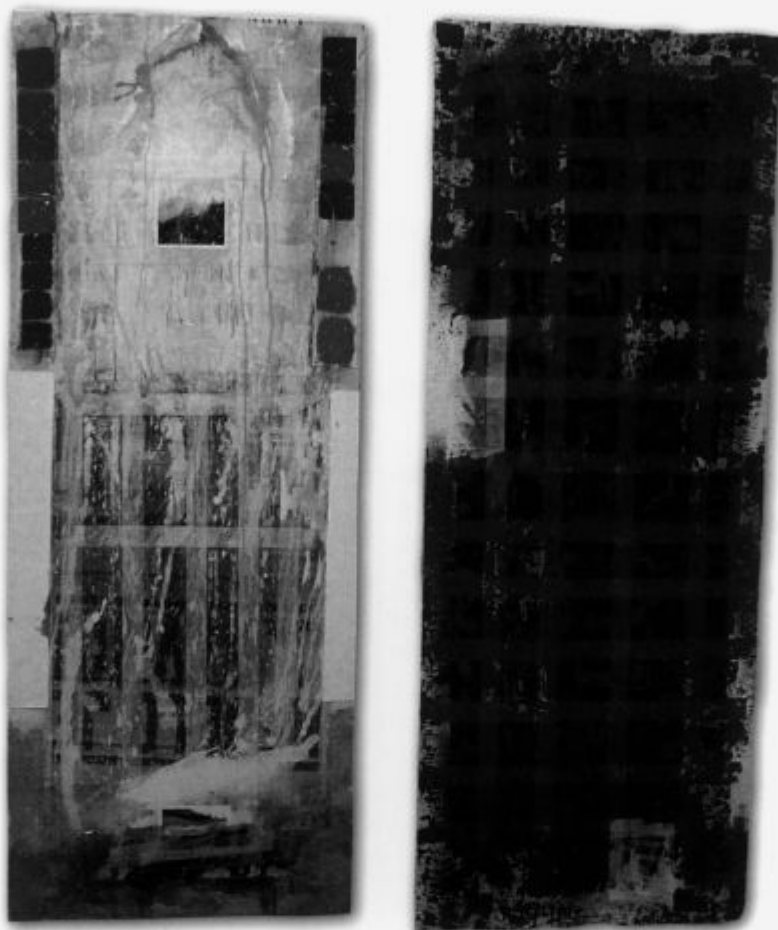
ANDREJ MIVŠEK: ZA DVE FIGURI V POKRAJINI; mešana tehnika na juti, 2005/06

ANDREJ MIVŠEK: VZPOREDNI SVETОВI; mešana tehnika na platnu, 2002-05

ANDREJ MIVŠEK: OSAMA (PADANJE LISTOV); mešana tehnika na juti, 2003/04

ANDREJ MIVŠEK: DOL, DOL; mešana tehnika na platnu, 2003

Jože Janež

KAJ JE POEZIJA?

Poezija naj bo čisto osebna. Poezija brez političnega učinka ni popolna. Poezija je tiho šepetanje in glasno kričanje. Poezija je namenjena ženski. Poezija je namenjena moškim. Poezija je postavljanje vprašanj. Poezija je dajanje najjasnejših odgovorov. Poezija ti da življenje. Poezija te zapelje v smrt. Poezija osvetluje. Poezija je temnejša od groba. Poezija je izražanje ljubezni. Poezija ni izražanje ljubezni. Poezija mora sporočati. Smisel poezije ni sporočanje, temveč zvenenje jezika. Poezija naj obravnava velike teme, boga, kralje, večnost. Poezija naj se stisne v srž najmanjšega človeka ali pojava. Pesmi je treba objaviti, sicer ne zaživijo. Pesmi morajo odležati v predalu vsaj deset let. Poezija je blizu. Poezija je daleč.

DESET PESMI O BLIŽINI IN RAZDALJI

Drugi oktober

Ob devetih zvečer
nastopi velika tišina.

Brez ljubezni sem lahek, prelahek,
sam, oprana srajca, obešena v vetru.
Zvrti se mi, zvrtil se svet, gorovje, vode.
Majhna sva in malo zmoreva.

Zunaj je gosta tema in oblaki bežijo.
Na robu možnega rečem:
Ne govori, če ne ljubiš!

Naj sprejemem praznino, hribe vase?
Čeprav vse uide,
čeprav nič ne razumeva,
niti molka ne, niti govorice.

Pobožam te po goli roki,
po licu, med stenami.
Jesen trga listje.

Nisem se spočil.
Seveda ne, v nihanju bližine in razdalje.
Ne govori, če ne ljubiš!

Glasovi

Glasovi zlagoma pojemajo,
oči počez vpijajo neostre sence.
Zemlja je skoraj obrnjena na glavo.

Tvoje zenice nepremično počivajo.
Z vekami so pokrite tvoje sanje
in otroci so pokriti, tri, dve, ena.

Živali mirujejo in stroji, da ali ne?
Premajhna sva za odgovor,
prevelik strah lomi najina ramena.

Hlad nama je prav, spet.
Nekdo vstane rano zjutraj.
Na steni so štiri slike.

Leta dolgo do obale

Kot bi leta dolgo plaval do obale.

Kaj sem bil in s kom govoril
in koga mislil?

Si zatrdim, da sem bil samo nespreten,
v ponavljanju mimobežnosti,
v razmnoževanju misli.

Tako sem sestavljen iz samih začetkov,
iz kratkih uvodov, kot bi pisal črke
enega samega, prvega verza,
samo ene dolge ledene zime.

Korak

Česa se bojim?
Koraka, pomislim:
se bo kaj spremenilo?
Kot bi bil nihalo stenske ure,
ujeto v čisto merjenje.

Ob štirih mi zvonovi
mehčajo pot pod čevljem.
Sprožajo tresenje.
Pozabljam
in samote ni več.

Hiša

Nocoj je zemlja
temna, pregosta.
Take ne morem zapisati.

Samo iz čutom nezaznavnega
še lahko prevajam stavke
v breg zasidrane hiše
z očetom in materjo.

Vse se pomeša
včasih med sabo
v nerazdeljivo Eno.

Med belimi zidovi

Med belimi zidovi nimam nobene možnosti.
Nežno dekle, ki pride mimo, me pogleda,
samo pogleda. Za trenutek ujamem njene
oči.

Sonce zahaja. Samo še skozi najvišja okna
tečejo zadnji trakovi bele svetlobe.
Vdanost nima spremljevalcev.

Ko te obiščem, čez uro, dve,
bom prevodna snov.
Ti me nestrpno čakaš, tako sva blizu.

Večer bo, komet na nebu, hladno in vetrovno.
Veš, da so stvari o katerih ne odločamo sami
in tiste, ki so za zmeraj naše.

Ni snov

V očeh ti šumi
žalosten tolmun.
Vanj pada slap.

Niti vprašala se nisva,
zakaj je bilo samo hrepenenje,
da sva kar pozabila,
da sva zamahnila z roko?

Saj neuresničeno ni snov,
sva natanko vedela,
čisto mrzel vrtinec.

Prostor na drugi strani roba

Dež se odbija od pocinkanih žlebov
in pločevinastega nadstreška
nad majhnim balkonom.
Skozi režo,
kjer zavesa ne prekrije okna,
prihaja svetloba.

Če govoriva, utihnem,
zvečer, pred spanjem,
ali ko te pogledam.
Rada se me dotakneš.
Ni tako enostavno, rečeš,
najbrž sva šla kje predaleč,
s korakom čez rob,
z besedo tja, kjer je prostor
samo še za bolečino.

Pokrij me s prahom pozabe.
Ni tako enostavno, te ponovim,
ne povej mi vsega!

Razlika

Če dan stresa zdrobljene živce,
ljudem tihoto podaja,
če sta Sonce in Zemlja samo nebesni telesi.

Če se z daljšimi sencami večer
zavije v mehko spomladanskega vetra,
glava skloni, roka umakne.

Če med je razlika in ni razlike ni razlike.

Ti ljubezen potone v molku,
druge besede gredo iz grla.

V molku okoli naju

V molku okoli naju
so se vsejale nove rastline.
Seveda molk ni snoven,
da bi ga presekal.
In ostane.

Potem se po dolgih cestah
umikam na konec sveta.
Umikam se na hladni konec vseh odločitev,
da bi se zagrnil s travo,
da bi prestopil na drugi breg.

Na drugem bregu
je slabo znamenje.
Rad bi, da bi stopila k meni.
Včasih rečeš, da se me bojiš,
če sem prav razumel.

Samo ena pot ostaja
neposušena.
Na konec vseh prošenj,
čez rob izginevanja
in ustavljanja.

Sem, zdaj nisem.
Ni več zgodb,
ko se obrnem k tebi.
Ponoči naju ni,
skozi širjave tečeva.

Ivica Kavčič

ŽGANJE ŽIVOSREBROVE RUDE V KOPAH

Kako so v Idriji v prvih dveh desetletjih po odkritju rudnika pridobivali živo srebro

Opostopkih pridobivanja živega srebra v Idriji je že precej napisanega, vendar se še vedno najdejo nejasnosti, ki kličejo po temeljiti strokovni obdelavi. Nedavno sta v članku z naslovom »Stare žgalnice živosrebrove rude v okolici Idrije« v Idrijskih razgledih 1/2005 dr. Jože Čar in Rafko Terpin ⁽³⁾ sistematično obdelala in predstavila retortni način žganja rude ter lokacije žgalnic v okolici Idrije. V tekstu sta med drugim zapisala: »O žganju v kopah vemo zelo malo in danes si težko predstavljamo natančen potek. Gotovo je, da je večina hlapov živega srebra 'ušla' v zrak skupaj z dimnimi plini, ki so seveda morali izhajati iz kope, sicer gorenje ne bi potekalo. Postopek bi zahteval podrobnejši premislek in rekonstrukcijo.«

Tehnološki postopki žganja rude v Idriji me že dalj časa zanimajo, zato sem sklenila, da je zdaj primeren čas, da poskusim raziskati nejasnosti in nedorečenosti, ki spremljajo ta prvi in najpreprostejši postopek, in jih primerno strokovno utemeljim. Odgovoriti želim predvsem na naslednja vprašanja: kako so izdelovali kope, kam so nalagali rudo, kako so uravnavali proces ter predvsem kje se je kondenziralo in zbiral živo srebro.

Zbrala in proučila sem starejše pisne vire o žganju rud v kopah in o 'kuhanju' oglja, se pogovorila z redkimi, ki danes še znajo ogljariti, ter si na osnovi tega zamislila, kakšen bi bil lahko ta postopek. Pri iskanju optimalnih rešitev sem se opirala tako na teoretska izhodišča, kot tudi na praktične izkušnje, pridobljene pri vodenju kontrole procesa žganja rude v žgalnici Rudnika živega srebra v Idriji med letoma 1958 in 1977.

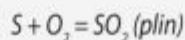
Osnove procesa žganja cinabaritne rude in kondenzacije živega srebra

Živo srebro se v idrijskem rudniku nahaja pretežno v obliki rdečega minerala cinabarita, ki je po kemijski sestavi živosrebrov sulfid – HgS, spojina žvepla in živega srebra. V nekaterih rudah se ob njem pojavlja še samorodno živo srebro, ki je v drobnih kapljicah razpršeno po hribini, zelo redko pa tudi mineral metacinabarit – črna modifikacija živosrebrovega sulfida. Znano je, da se HgS pod vplivom visoke temperature razkroji na živo srebro in žveplo. Žveplo se s kisikom spaja v žveplov dioksid, plin ostrega vonja in okusa, živo srebro pa kondenzira na hladnih površinah. O tem, pri kakšni temperaturi in drugih pogojih poteka ta proces, pa obstaja več razlag ⁽⁶⁾, ki jih bom poskušala strniti v naslednjih odstavkih.

Ena osnovnih in za proces žganja rude izredno pomembnih ugotovitev je, da pride do reakcije med živosrebrovim sulfidom in kisikom šele takrat, ko HgS iz rude izhlapi, se v parnem stanju disocira ali razgradi na živo srebro in žveplo, šele nato se žveplo spoji s kisikom. Če kisika ni dovolj, steče povratna reakcija in živo srebro se ponovno spoji z žveplom v črn živosrebrov sulfid:

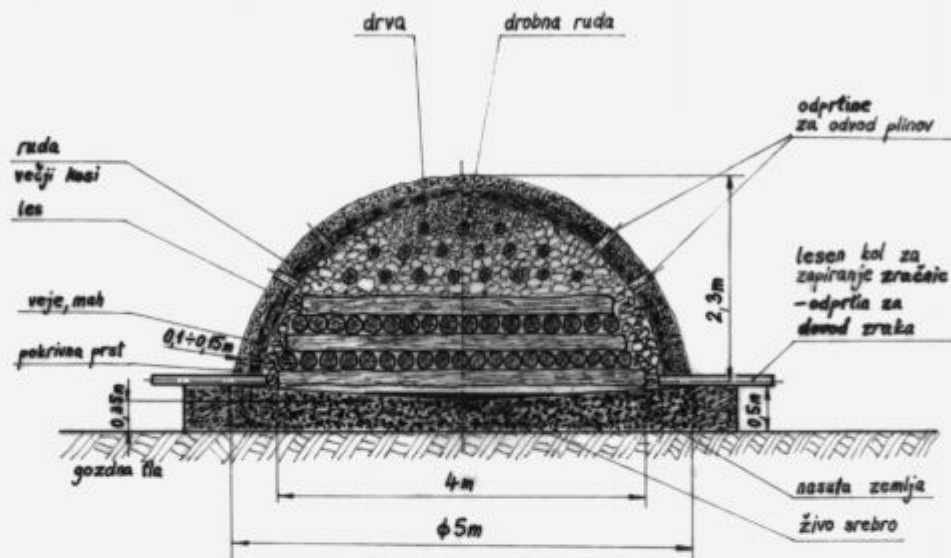
če je dovolj kisika

Prerez kope za žganje cinabaritne rude

Risal: Anton Zelenc po predloži Ivica Kavčič

M 1 : 50

V primeru, da ni dovolj kisika:

Z analizo radioaktivnega izotopa žvepla S^{35} je bilo leta 1965 dokazano, da se razkroj HgS začne pri 300°C in dokonča pri 400°C , s tem da se pri 386°C rdeča modifikacija cinabarita pretvori v črn metacinabarit.

Razen temperature je za proces žganja zelo pomemben še čas, v katerem HgS izhlapi iz rude. Ugotovljeno je, da je ta odvisen predvsem od stopnje drobljenja materiala in od intenzivnosti obnavljanja aktivne površine, to je od mešanja rude. Grobi kosi rude potrebujejo več časa za žganje. V stacionarnih, retortnih ali jaškastih, pečeh je bilo za žganje potrebnih deset in več ur, medtem ko se v rotacijskih ali drugih mehanskih pečeh ta čas lahko skrajša na 50 minut. Seveda pa ves postopek poteka mnogo hitreje pri višjih temperaturah. Pri 1000°C se npr. proces žganja skrajša za 100-krat v primerjavi s tistim pri 300°C .

Iz tega seveda ne smemo zaključiti, da je rudo primerneje žgati

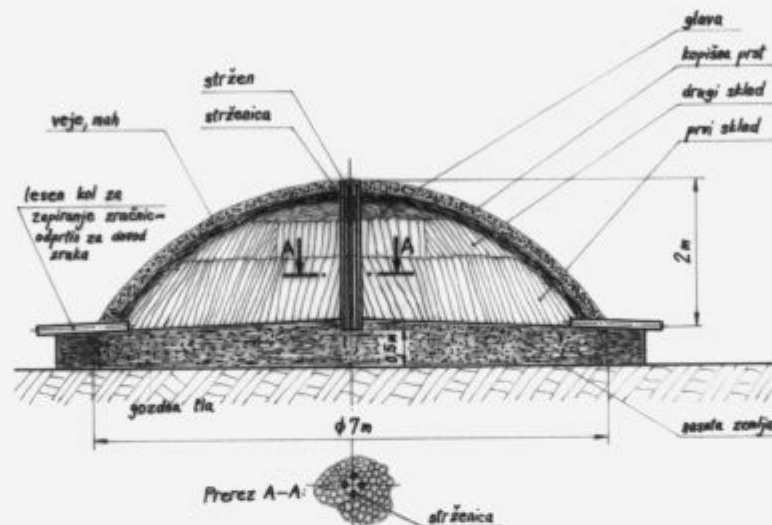
na višji temperaturi. Nasprotno, zaradi hitrejše in boljše kondenzacije živosrebrovih hlapov je treba temperaturo sistema držati na čim nižji, za žganje še zadovoljivi stopnji. Z nižanjem temperature plinov se namreč učinek kondenzacije zelo poveča. To je razvidno iz spodnje razpredelnice, v kateri je navedena vsebnost živega srebra v enem m^3 zraka pri stopnji nasičenosti, v odvisnosti od temperature.

Temperatura $^\circ\text{C}$	vsebnost Hg v mg/m^3 zraka v nasičenih hlapih
300	1 383 266
250	455 611
200	116 250
150	21 037
100	2 338
50	149
30	33

Prerez kope za kuhanje oglja

Risal: Anton Zelenc po predlogi Ivica Kavčič

M 1:50

Tehnološki postopek 'kuhanja' oglja

Vsi pisni viri navajajo, da so rudo v Idriji v začetnem obdobju žgali v kopah na podoben način kot pri 'kuhanju' oglja, zato menim, da je treba bralcem najprej predstaviti ta postopek.

Njegovo bistvo je suha destilacija ali segrevanje lesa brez pristopa zraka pri sorazmerno nizkih temperaturah okrog 400° C⁽¹²⁾. Potrebna temperatura je dosežena z začetnim gorenjem lesa ob strženu. Pri gorenju lesa se lahko razvije maksimalna temperatura od 600 do 700° C. Zato, da se vsa kopa primerno segreje in pri tem les, ki je predviden za proizvodnjo oglja ne zgori, je treba skrbno uravnavati dotok zraka in paziti, da se ogenj ne razširi izven gnezda v sredini kope. Za to, da se vzpostavi in obdrži primerna temperatura v vsem sistemu, je treba kopo z zunanje strani izolirati s slojem prsti. Poglejmo, kako je to potekalo v praksi⁽⁹⁾.

Za postavljanje kope je bilo treba izbrati primeren prostor na gozdnih tleh. Najprimernejše so bile odprte ravnine z izvirom vode v bližini. Najprej so pripravili kopišče, in sicer tako, da so na očiščen in zravnani prostor premera od 5 do 8 m nasuli 50 cm debelo plast

prsti, ki je bila proti sredini nekoliko dvignjena, da so lahko odtekale tekočine, ki so se izločale iz lesa med kuhanjem (voda, amoniak, organske snovi). Na sredino kopišča so postavili stržen iz štirih ali več pokončno v tla zabitih lesenih kolov (strženic). Okoli osrednjega dela, ki so ga imenovali gnezdo, so naložili sklad drv v plasteh, najprej najdebelejše, proti obodu pa vse tanjše. Na prvi sklad so naložili drugega, včasih tudi tretjega. Na zgornji sklad so namestili tako imenovano glavo iz kratkih in drobnih drv, zloženih v smeri proti strženu. Tako pripravljeno kopo so prekrili s plastjo smrekovih ali jelovih vej, praproti, trave ali listja. Na to pa so dali še 7–12 cm debelo plast prsti. Kopo so obložili z lesenimi koli – obstavljachi, ki so zadrževali prst. Zažgali so jo skozi stržen tako, da so vanj vrgli gorečo baklo, stržen pa so nato še tri dni polnili s suhimi vejami. Od spodaj se je ogenj širil proti glavi kope in se nato obrnil nazaj proti dnu. Količino zraka in s tem intenzivnost gorenja so uravnavali z odprtinami – zračnicami ob vznožju kope.

Kopo, ki je imela premer od 5 do 8 m in višino 2 m, sta dva oglarja postavljala do deset dni, odvisno od njene velikosti. Samo kuhanje

je trajalo tri tedne, odvisno od osušenosti drv, načina zlaganja, vremenskih razmer in pazljivosti oglarja. Za oglenitev ali kuhanje oglja je bila potrebna temperatura od 240 do 280° C, v strženu pa je dosegla tudi do 500° C in več ⁽⁵⁾. Ko se je iz spodnjega dela kope nehala kaditi in je oglar na vrhu zagledal moder plamen, je bilo kuhanje končano. Takrat so vse odprtine zaprli in kopo hladili, približno tri dni. Pri kuhanju oglja se je zunanost kope segrela toliko, da je bilo možno na njej držati roko (okrog 40° C). Po ohladitvi, ki so jo pospešili s polivanjem z vodo, so kopo razdrli.

Težko si je predstavljati, kako bi v tako zgrajeni kopi žgali rudo. Zato si pogledjmo, kaj je o tem zapisano v starejših pisnih virih.

O žganju rud v kopah (izbor citatov iz pisnih virov)

1. Za razne vrste rud

Žganje živosrebrovih rud v kopah je v literaturi opisano zelo skopo. Zato sem iskala podatke za druge vrste rud: svinčeve, bakrove, kositrove itd. Dobila sem jih v Agricoli ⁽¹⁾ in v Ballingu ⁽²⁾.

G. Agricola: Žganje različnih vrst rud v kopah

Na straneh od 237 do 239 osme knjige G. Agricole De Re Metallica iz leta 1556 ⁽¹⁾ je takole opisan postopek žganja rud:

»Za žganje rude so na tleh izkopali precej veliko kvadratno ognjišče, naredili okrog ograjo iz kamna zato, da se ni izgubljala toplota, spredaj pa pustili odprtino za vžig.

Slovesen shod ob začetku žganja ogljarske kope.

(Fototeka MMI)

Na ognjišče so položili 12 čevljev (3,8 m) dolga drva eno poleg druge in nato pravokotno na prvo plast še drugo in tretjo toliko časa, da je bil kup visok 1–2 vatla (od 80 do 160 cm). Na tako pripravljen kup so naložili rudo, ki so jo bili prej ročno zdrobili, in sicer najprej večje kose, nato srednje in na koncu najmanjše (šlih – izpirek). Z udarjanjem z lopato so kup oblikovali v stožec. Da se drobna ruda ne bi razsula, so jo navlažili in poravnali z lopato. Če pa drobne rude oz. izpirka ni bilo, so kup pokrili s prstjo tako, kot

se to dela pri kuhanju oglja. Včasih so rudo pražili enkrat, včasih dvakrat, včasih pa tudi trikrat, odvisno od trdnosti hribine. Če je bila zelo trda, so na vroče kose zlili vodo, da se je razsula.

Balling: Žganje svinčeve rude v kopah

Na straneh 90 in 91 knjige Metallhüttenkunde iz leta 1885 ⁽²⁾ je v poglavju »O pridobivanju svinca« opisano tudi žganje v kopah, pri čemer navaja, da se ta najpogosteje uporablja za žganje

siromašne rude in za rude z visoko vsebnostjo žveplovih spojin.

Pripravo kope opisuje podobno kot Agricola, nadaljuje pa takole:

»Premer kope je 9 x 9 m in višina največ 2,3 m. Postavljena je na tla, ki so dvignjena 50 cm od podlage in steptana iz zemlje in gline. Kopo se prižge na protivetrni strani. Z reguliranjem dostopa zraka je treba skrbeti, da poteka praženje kar najbolj počasi. Čas praženja je odvisen od velikosti kope, od velikosti kosov rude in od vsebnosti žvepla. Giblje se od 8 dni do pol leta. Pri enkratnem žganju se le redko doseže zeleno stopnjo žganja, zato ga je treba ponavljati tako, da se delno prežgane rude iz prvega žganja preloži na novo kopo.«

2. Za cinabaritne rude

O tem pišeta Hitzinger ⁽⁴⁾ in Balling ⁽²⁾.

Hitzinger: Žganje cinabaritne rude v kopah v Idriji

Na straneh 16 in 17 razprave z naslovom »O rudniku živega srebra Idrija od njegovega začetka do današnjih dni« iz leta 1860 je takole zapisano:

»Za pridobivanje živega srebra iz rude je bilo treba to najprej izprati pod tekočo vodo na sitih iz železnih in bakrenih žic. Pri tem je živo srebro padlo na dno. Orudeno izkopanino, ki je šla na pranje, so imenovali Waschgang ali Waschberg, neorudeno pa Berg (od tod imeni, ki sta se ohranili vse do današnjih dni: bašperh za rudo in perh za jalovino – op. l. K.). Iz rude, ki je ostala po pranju, so pridobivali živo srebro v starih časih na zelo enostaven način. Izmenjaje z drvmi so jo polagali na kopo v plasteh ter na koncu kopo pokrili z zemljo in prižgali. Ko je ogenj ponehal in se je kopa ohladila, so jo razdrli in tekoče živo srebro zbrali. Pri tem postopku se je veliko živega srebra izgubilo. Po eni strani je izhlapelo v zrak, po drugi pa je ostalo v kamenju, ki ga je bilo treba običajno še enkrat žgati.«

Balling: Pridobivanje živega srebra z žganjem v kopah

Pri poglavju o živem srebru je na straneh 481 in 482 Ballingove Mettallhüttenkunde iz leta 1885 ⁽²⁾ zapisano:

»To je najprimitivnejša metoda za pridobivanje živega srebra in je uporabna samo pri tistih rudah, ki jih je treba pražiti zaradi drugih kovin. Živo srebro je pri tem le stranski produkt, zato je njegovo pridobivanje praktično zastonj. Kondenzacija živega srebra je pri tem zelo nepopolna.

V topilnici Zips na Madžarskem (Stephanshütte) so rudo žgali v obzidanih kopah premera 7 m in višine 2 m. Spodaj so imele odprtine za dovod zraka. V eni kopi so žgali od 670 do 700 q rude. Drva so naložili spodaj, kot tudi med rudo. To je bilo potrebno tako zaradi boljšega segrevanja, kot tudi zato, da je prišlo do rude dovolj zraka. Praženje je trajalo 3 tedne. Ko so postale zgornje plasti rude tople, so jih pokrili s svežimi. Po končanem praženju in hlajenju so zgornje plasti, ki so vsebovale živo srebro, odstranili in jih dali v posode za spiranje.«

Rekonstrukcija postopka pridobivanja živega srebra z žganjem rude v kopah

Z upoštevanjem nekaterih parametrov iz postopka 'kuhanja' oglja in zelo skopih opisov žganja rud sem naredila naslednjo rekonstrukcijo postopka žganja cinabaritne rude v kopah.

Priprava kopišča

V gozdu, kjer je bilo na razpolago dovolj lesa in je bila zraven tekoča voda, so na primerni ravnici najprej pripravili kopišče tako, da so tla v premeru od 5 do 7 metrov zravnali in na pripravljeno površino nasuli do pol metra debelo plast prsti. Ker je bilo treba poskrbeti, da je živo srebro čim manj pronicalo v zemljo, so morali kopišče prekriti s plastjo gline, če pa te ni bilo v bližini, so nasuto zemljo vsaj dobro steptali. V nasprotju s postopkom pri kuhanju oglja, kjer je bilo kopišče proti sredini dvignjeno, zato da je lahko odtekala voda, ga je bilo treba pri žganju rude vdolbsti, da se je kondenzirano živo srebro lahko zadrževalo pod kopo. Vdolbina najbrž ni bila prav globoka, saj se je nabralo sorazmerno malo živega srebra, za vodo je bilo pa itak bolje, da je sproti odtekala. Ocenjujem, da je bila najnižja točka v sredini kopišča le za okrog 15 cm nižja od roba.

Zgradba kope

Na kopišče so naložili križem več plasti drv oz. debel dolžine od 3 do 4 m tako, da je bil kup visok okrog enega metra, odvisno od količine rude, ki so jo nameravali prežgati. Na tako pripravljen les so vozili rudo po prislonjeni deski in jo zvrčali na kup; najprej debelejšje in nato vse drobnejše kose, pomešane z drvmi. Kopo so proti vrhu stožčasto zoževali in jo utrjevali z loparji, jo obdali z drevesnimi

vejami, listjem in mahom ter še z 10 do 15 cm debelo plastjo prsti. Tako zgrajena kopa je bila visoka okrog 2,3 m. Spodaj na protivetni strani so pustili večjo odprtino za vžig. Kasneje so tudi to zaprli in dovod zraka med žganjem uravnavali z odpiranjem in zapiranjem okroglih odprtín – zračnic, ki so jih z lesenimi koli navrtali v dno kope tako, kot to delajo pri kuhanju oglja. Pline, ki so nastajali pri gorenju in so vsebovali hlape živega srebra, pa so odvajali skozi odprtine na obodu kope.

Uravnavanje gorenja

To je bil zelo zahteven in obenem najpomembnejši del procesa. Da se je ruda dovolj prežgala, je bilo potrebno uravnavati gorenje lesa tako, da je bila temperatura znotraj kope okrog 500° C (to so delali po občutku in izkušnjah). Da je imel zrak dostop do vseh kosov rude, so drva nalagali tudi med rudo. S primerno razporeditvijo odprtín po obodu kope so regulirali širjenje toplote od sredine navzven tako, da so se dovolj segrele tudi bolj oddaljene plasti rude. S premikanjem lesenih kolov v odprtinah pri dnu kope so uravnavali količino zraka. Tega je moralo biti dovolj tako za gorenje lesa kot tudi žvepla, a ne preveč, da se zunanji deli kope niso segreli nad 40° C. Če zraka ni bilo dovolj, se je iz žvepla in živega srebra tvoril sekundarni živosrebrov sulfid in ves postopek praženja je bil zaman. Če je bilo zraka preveč, so bile zunanje plasti kope pretople in kondenzacija živega srebra slaba.

Pravilna razporeditev odprtín za izhod plinov pa ni bila pomembna samo zaradi enakomernega segrevanja rude in oksidacije

žvepla, temveč tudi zato, da plini, ki so vsebovali Hg hlape, niso prehitro in brez ovir izhajali iz kope. Njihova pot od rude do zunanje strani kope je morala biti kar najdaljša, da se je živo srebro vmes ohladilo in kondenziralo na hladnih površinah, večinoma v zgornjih delih pokrova iz prsti. Če bi bil izhod samo v strženu, tako kot pri kuhanju oglja, bi ušla v zrak večina Hg hlapov. Kopo so že med žganjem tudi previdno močili, da je bila temperatura zunanjega dela dovolj nizka in kondenzacija Hg učinkovitejša. Ko je bilo po treh tednih žganje končano, so vse odprtine zaprli in začeli z intenzivnim hlajenjem, ki je trajalo več dni. Pospeševali so ga s polivanjem vode po kopi.

Zbiranje živega srebra

Da bi dosegli čim večji izplen, so morali skrbno paziti, da se je čim več živega srebra zbralo v kotanji pod kopo. Nekaj ga je lahko odteklo tja že med žganjem, večina pa ga je zdrsel z vrha kope na dno med ohlajanjem. Pri tem so mu verjetno 'pomagali' z udarjanjem z loparji po kopi. Po končanem hlajenju so kopo razdrli. Razdirali so jo tako, da so od zunaj navznoter postopoma odstranjevali plasti. Najbolj je bilo potrebno paziti na zunanjo plast iz prsti, v kateri se je tudi po ohladitvi gotovo zadrževalo še veliko živega srebra v drobnih kapljicah. Te so lahko izločili le s spiranjem, na enak način kot pri rudi. Prst, ki je ostala po spiranju, so lahko ponovno uporabili za pokrivanje kop. Zelo verjetno je tudi, da se je nekaj živega srebra zadržalo v zunanjih plasteh rude, zato so morali tudi to ponovno spirati in žgati. Ko

je bila kopa razdrta, so iz vdolbine na dnu pobrali živo srebro. Koliko se ga je tam zbralo, je bilo odvisno od količine rude, vsebnosti živega srebra v njej in od izplena.

Kapacitete kop in količine pridobljenega živega srebra

Za izhodišče sem vzela parametre, ki jih za žganje živosrebrovih rud navaja Balling⁽²⁾, podatke, ki jih je o proizvodnji v prvem obdobju po odkritju rudnika (1490–1508) zbral dr. Ivan Mlakar⁽⁷⁾, ter ustne podatke, ki mi jih je posredoval dr. Jože Čar.

V svojem spisu »Osnovni parametri proizvodnje Rudnika Idrija skozi stoletja« je Ivan Mlakar v poglavju Obdobje od leta 1490 do 1508 takole zapisal:

»Prvih nekaj let je bila proizvodnja metala brez dvoma nepomembna, zato računajmo s proizvodnjo 10 ton živega srebra na leto kot povprečjem za celotno obdobje. Pri 300 delovnih dneh, predpostavljenem 1 % živega srebra v rudi (današnje izkušnje) ter nizkem, morda 50 % izplenu, bi morali pridobiti na leto 2000 ton rude oziroma 6,6 t rude/dan (2 m³). Zdi se, da so dobljeni parametri sprejemljivi za pionirsko obdobje rudarjenja v Idriji, saj moramo računati s primitivnim načinom dela v težko dostopnih krajih. V 18-letnem obdobju od leta 1490 do 1508 so torej po naši presoji pridobili 180 ton živega srebra iz cca. 36.000 ton rude z 1 % Hg.«

Dr. Jože Čar mi je posredoval novejša podatke, po katerih je vsebnost živega srebra ocenjena na najmanj 2 %, od tega 50 % elementarnega, 50 % pa v obliki HgS – minerala cinabarita.

Zgodovinski viri⁽¹⁰⁾ govorijo o tem, da so

Večstoletno žganje oglja se je v idrijskih gozdovih ohranjalo do leta 1961.

(Fototeka MMI)

rudo v Idriji žgali med svetim Jurijem (24. april) in svetim Martinom (11. november). Zato sem za efektivni čas žganja vzela 200 dni na leto.

Za pripravo, žganje in hlajenje kope ter za pobiranje živega srebra izpod nje so potrebovali okrog 40 dni. Če drži podatek, da so na leto, to je v 200 dneh, prežgali 2000 ton rude, potem so jo morali v 40 dneh 400 ton.

Ker so imele kope v rudniku Zipps na Madžarskem kapaciteto do 700 kvintalov, to je 32 ton rude, in ker so verjetno tudi v Idriji delali kope podobnih dimenzij (5), so za žganje 400 ton rude morali postaviti istočasno od 12 do 13 kop, v vsej sezoni žganja pa 63 kop. To se sicer zdi veliko, vendar je bilo lahko število manjše le v primeru, da je bil manjši izkop rude. Ni verjetno, da bi več rude lahko naložili na eno kopo.

Izplen živega srebra je bil pri tem postopku gotovo zelo slab. Živo srebro se je izgubljalo z dimnimi plini, s pronicanjem v tla in z zaostajanjem v rudi, če ta ni bila dovolj prežgana. Izključiti tudi ni mogoče sekundarne tvorbe živosrebrovega sulfida v primeru, da do vseh plasti rude ni prišlo dovolj zraka. V najboljšem primeru je bil morda 50 %, a je še to malo verjetno, v poprečju pa gotovo mnogo manjši, lahko tudi le okrog 20 %. Pri rudi z vsebnostjo 1 % Hg (brez elementarnega, ki so ga prej izločili s pranjem) se je tako v najboljšem primeru pod eno kopo zbralo 160 kg (12 litrov ali od 4 do 5 jeklenk) živega srebra. To pa pomeni, da se je v vdolbini z najnižjo točko 15 cm pod kopo zbrala 'luža' s premerom okrog 55 cm. Če je bila vsebnost Hg večja, je bilo tega več, če je bil izplen manjši, pa seveda manj.

Postavlja se vprašanje, kako so iz te kotanje pobrali živo srebro. Najprej so morali odstraniti grobe dele: prežgane kose rude in nezgorelega lesa in nato še pepel. Vsega se je držalo živo srebro, ki so ga lahko odstranili le s pranjem. Za silo očiščeno živo srebro so iz kotanje lahko pobrali ročno s primernimi posodami za zajemanje, ne moremo pa izključiti možnosti, da so bili bolj iznajdljivi in so od dna kotanje, ki je bilo kakšnih 35 cm dvignjeno od gozdnih tal, napeljali cev ali žleb in po njem spustili živo srebro v podstavljeno posodo.

Lokacije

Osnovna pogoja za izbor lokacije sta bila, da je bilo v bližini dovolj lesa (pri kuhanju oglja potrebujejo za eno kopo premera do 5 m okrog 10 m³ lesa, za večje tudi do 80 m³) in tekoča voda za hlajenje. Ker so

rudo žgali v kopah čisto na začetku odkritja rudnika, je bilo v okolici rudnih kopov še dovolj gozda, zato so verjetno postavljali kope kar v bližnjih dolinah. Ko smo se otroci iz Cegovnice igrali na Zagodovem travniku, tam, kjer danes stoji novi Mercator, smo samo malo pogrebli z žličko po zemlji, pa se nam je nabrala lužica živega srebra. Bilo je sicer nekoliko nenavadno, vendar se nam ni zdelo preveč čudno, saj nam je bilo živo srebro od otroških let naprej povsem domača kovina, ki se jo je dalo tudi koristno uporabiti (med drugo svetovno vojno npr. za zatiranje uši). Njenega strupenega vpliva se seveda nismo zavedali. Ko zdaj razmišljam, se mi zdi prav možno, da so na tem mestu v daljni preteklosti postavljali kope za žganje rude.

Obdobje žganja rude v kopah

Valentinitsch⁽¹⁰⁾ navaja, da so začeli z novim postopkom žganja rude v lončenih posodah leta 1530, takrat naj bi prenehali žgati rudo v kopah. Po podatkih M. Verbič⁽¹¹⁾ pa naj bi se to pričelo že mnogo prej (1494), pri čemer je prišel postopek v splošno rabo okrog leta 1510.

Glede na podatke dr. Ivana Mlakarja in dr. Jožeta Čarja o vsebnosti živega srebra v prvem obdobju po odkritju idrijskega rudnika menim, da so žgali rudo v kopah vse do odkritja bogatih najdišč leta 1508. Težko si namreč predstavljam, da bi rudo z vsebnostjo okrog 1 % Hg polnili v lončene posode, saj bi pri tem v najboljšem primeru v eni posodi, kamor so lahko dali 1,5 kg rude, dobili le 15 gramov ali 1,1 ml živega srebra. Ravno tako si ne predstavljam, da bi po tem, ko so leta 1508 odkrili bogate rudne plasti z vsebnostjo

50 % Hg in več, še žgali rudo v kopah in zavestno izgubljali ogromne količine živega srebra ob tem, da so že poznali postopek z lončenimi posodami. Ugotovitev M. Verbič, da so novo metodo začeli uporabljati leta 1510, je zato po mojem mnenju povsem realna.

Zastrupitve z živim srebrom

V svoji knjigi »Zgodovina idrijskega zdravstva« piše zdravnik Jože Pfeifer⁽⁸⁾ na strani 20 o zastrupitvah z živim srebrom naslednje:

»Merkuralna zastrupitev je lahko perakutna, akutna, subakutna ali kronična. Pri perakutni zastrupitvi, ki je izredno redka, sprejme človek nenadoma ogromne količine živosrebrnih hlapov v telo. O akutni zastrupitvi govorimo tedaj, ko v kratkem času pridejo v telo večje količine živosrebrnih hlapov in se znamenja zastrupitve pojavijo nanagloma. Subakutna oblika je manj burna kot akutna in je bila pri idrijskih rudniških delavcih, zlasti žgalničarjih, v novejšem obdobju najbolj pogosta. Pojavljala se je tudi še v našem času do leta 1975. Kronična zastrupitev nastane pri daljšem stiku z živosrebrnimi hlapi; simptomi se razvijejo počasi in postopoma.«

Iz opisa postopka žganja rude in pridobivanja živega srebra v kopah lahko vidimo, da so bili delavci izpostavljeni zelo velikim koncentracijam živosrebrnih hlapov tako med samim postopkom žganja, ko so velike količine Hg izhajale iz kope, kot tudi med razdiranjem kope in pobiranjem živega srebra z njenega dna. Zelo verjetno je, da je med žgalničarji prihajalo do vseh vrst

težkih zastrupitev, tudi do perakutne, ki jo spremljajo hude okvare pljuč in se običajno konča s smrtjo, če so npr. naenkrat vdihnili še vroče pline, ki so izhajali iz odprtih v kopi. Vendar so to nevarnost najbrž hitro spoznali in takih primerov ni bilo prav veliko. Zelo pogosta pa je bila nedvomno akutna zastrupitev, pri kateri se pojavljajo bolečine v trebuhu, bruhanje, glavoboli in driske, ki so včasih krvave, da ne govorimo o bolečih razjedah v ustni votlini in izpadanju zob. Tudi zato, da ne bi prihajalo do tako hudih zastrupitev in s tem do velikega izpada delovne sile, so si v Idriji najbrž že kmalu po odkritju rudnika prizadevali za uvedbo novih, za zdravje manj škodljivih postopkov žganja.

Zaključek

Upam, da mi je s tem opisom uspelo dovolj nazorno prikazati, kako so v Idriji v prvih dveh desetletjih po odkritju rudnika pridobivali živo srebro. Rekonstrukcija postopka ni bila enostavna in mi je vzela kar veliko časa, saj so se sproti odpirali problemi, ki jih je bilo treba dobro premisliti. Ko je bil članek napisan, sem ga dala v pregled uredniku, dr. Jožetu Čarju. Posredoval mi je vrsto tehtnih opomb in vprašanj, o katerih sem ponovno razmislila in jih vključila v tekst, ki je s tem postal jasnejši in preglednejši. Dr. Čarju se iskreno zahvaljujem. Ne izključujem možnosti, da bo kdo od bralcev imel še kakšno pripombo. Zelo vesela bom, če jo bo zapisal, saj mi je veliko do tega, da bi bile vse podrobnosti kar najbolj dorečene. Rekonstrukcija bi bila seveda najpopolnejša, če bi kopo lahko postavili v naravi. Za ogle to delajo v turistične namene. Iz okoljevarstvenih

Večstoletno žganje oglja se je v idrijskih gozdovih ohranjalo do leta 1961.
(Fototeka MMI)

in zdravstvenih razlogov pa tega za živo srebro ne bomo naredili. Zadovoljiti se bomo morali z opisi in s skicami, ki jih je, po mojem skromnem osnutku, lepo izrisal muzejski kustos Anton Zelenc. Tudi njemu se iskreno zahvaljujem.

Viri

- ¹ Agricola, G., 1556: *De re mettalica*, Basileae (Nemško: Carl Schiffrer, 1928 Berlin, izdala Agricola – Gesellschaft beim Deutschen Museum).
- ² Balling, Carl A. M., 1885: *Die Metallhüttenkunde*. Berlin 1885.
- ³ Čar, J., Terpin, R., 2005: Stare žgalnice živossrebrove rude v okolici Idrije. Idrijski razgledi 1/2005.
- ⁴ Hitzinger, P., 1860: *Das Quecksilber – Bergwerk Idria, von seinen Beginne bis zur Gegenwart*, Leibach.
- ⁵ Magajne, J., 2006 – ustno pričevanje. Idrija
- ⁶ Meljnikov, S. M., 1971: *Metallurgija rtuti*, Moskva 1971.
- ⁷ Mlakar, I., 1974: Osnovni parametri proizvodnje rudnika Idrija skozi stoletja do danes. Idrijski razgledi 19/3-4. Idrija.
- ⁸ Pfeifer, J., 1989: *Zgodovina idrijskega zdravstva*. Mestni muzej Idrija. Idrija.
- ⁹ Tišler, F., 2000: *Kuhanje oglja*. Gozdarsko društvo Bled in Zavod za gozdove Slovenije. Radovljica.
- ¹⁰ Valentinitich, H., 1981: *Das Landesfürstliche Quecksilberbergwerk Idria 1575–1659*. Graz.
- ¹¹ Verbič, M., 1965: *Idrijski rudnik do konca 16. stoletja*. Inavguralna disertacija.
- ¹² Wiberg, E., 1951: *Anorganische Chemie*, Berlin 1951 (Hrvaško: Iveković, H.: *Anorganska kemija*. Zagreb, 1952).

Maksimilijan Mohorič

VODNI TRANSPORT LESA IN IDRIJSKI RUDNIK

V šestnajstem stoletju se je rudarstvo v Evropi intenzivno razvijalo. Ta razvoj so omogočali gozdovi. Les je služil kot gradbeni material za postavitev naselij ter rudniških naprav in kot vir energije. Najprej so ga pridobivali v gozdovih v neposredni okolici mest in rudnikov. Ko ga je zmanjkalo v bližnjih gozdovih, ga je bilo potrebno spraviti iz bolj oddaljenih. Že zelo zgodaj so ugotovili, da vode nosijo dele dreves in cela debla, zato so to dejstvo začeli izkoriščati za vodni transport lesa. Večina vrst lesa je lažja od vode in jih je možno plaviti. Za plavljenje so bili primernejši gorski potoki in reke. V bolj umirjenih, globljih in širših vodah pa so splavarili.

Na idrijskem so se zahvaljujoč prizadevanjem Mestnega muzeja ohranile štiri klavže od desetih in ena pregrada (štubelj) od treh, ki so bile po do sedaj znanih virih zgrajene. Pomen idrijskih klavž je možno ovrednotiti šele v primerjavi z dosežki na tem področju drugod po Evropi.

Da bi pridobil gradivo o razvoju naprav za plavljenje lesa v srednji Evropi, sem se povezal z univ. prof. dipl. ing. dr. Karlom

Stampferjem z Universität für Bodenkultur z Dunaja. Prijazno mi je pomagal pridobiti strokovno literaturo o klavžah na gozdarskem oddelku njihove univerze. Ing. Christian Brunner iz gozdarskega izobraževalnega centra v Ort Gmunden pa mi je pomagal s strokovnim gradivom in slikovnim materialom za področje Salzkammergut, kjer je v preteklosti delovalo več kot 50 klavž.

Pod izrazom plavljenje in splavarjenje razumemo transport lesa po vodotokih. V kolikor se plavijo nepovezani hlodi, tehnični les ali les za kurjavo, tak transport imenujemo plavljenje. Pogosto je bilo v srednji Evropi za oskrbo mest in rudnikov. Znan je primer, ko so idrijski gozdarji naenkrat uspešno plavili celo okrog 13.000 kubičnih metrov drv. Če pa je les povezan v splave in se premika v povezanem stanju, govorimo o splavarjenju. Tudi to ima v Sloveniji večstoletno tradicijo. V en splav so povezali do 700 m³ lesa in ga transportirali na razdaljah celo več sto kilometrov. Pri nas so bili znani splavarji na Dravi, Savinji in drugih rekah.

Plavljenje je lahko potekalo s pomočjo naravnih voda ali z dodatno zbrano vodo.

Vodotok je primeren kot plavna pot, če je smer toka enaka smeri transporta lesa in izpolnjuje še nekatere pogoje. Kadar se za plavljenje koristi naravni nosilni potencial vode, mora vodotok izpolnjevati več pogojev. Njegova struga mora biti tako široka, da se les lahko med plavljenjem neovirano obrača in vrti. To pomeni, da je dolžina plavljenega lesa prirejena širini vodotoka. Idealen vodotok je širok samo toliko, da je potopljen in zastal les dosegljiv z usmerjevalno kljuko z brega. Voda pa naj bo globoka samo toliko, da lahko plavi tudi napol potopljen les. Pri počasnem toku mora biti voda globlja kot pri hitrem. Najugodnejša je globina od 0,5 do 1,0 m. Enakomeren padec ni nujen, najugodnejši je med 1 % in 1,5 %.

Kadar pogoji za plavljenje niso bili v celoti izpolnjeni, je morala biti zagotovljena možnost koriščenja dodatno zbrane vode s pomočjo tehničnih naprav. Največkrat je dovajanje dodatnih količin vode potekalo iz zalog, nastalih z zaježitvijo vodotokov, jezer in ribnikov s klavžami.

Klavže so pregrade, ki so bile zgrajene za zadrževanje vode in so omogočale njeno

spuščanje v vodotok v 15 minutah do pol ure. Če so imele vgrajena dvizna vrata, so zalogo vode v strugo spuščali večkrat. Beseda klavže izhaja iz nemščine: Klaus pomeni celica, zapora. Mazi (1955), ki je opisal klavže na Idrijskem, je uporabljal naziv klavža – edninski samostalnik, ki pa se ni uveljavil. Mohorič (1960) je uporabljal množinsko obliko klavže. Slovenski pravopis pod geslom »klavža-e« navaja, da je izraz iz gozdarstva, in sicer gre za napravo za plavljenje lesa. Slovenski gozdarski slovar pod geslom »klavže« navaja, da gre za množinski samostalnik ženskega spola, ki pomeni napravo za plavljenje lesa.

Klavže so umetne pregrade na vodotokih, ki so bile izdelane iz zbite zemlje, kamenja, lesa, betona in njihovih kombinacij. Običajno so bile zgrajene na iztokih jezer ali v strugah rek in potokov, kjer so

bile naravne zožitve, za njimi pa razširitev struge in znižanje padca. Cilj je bil za njimi zbrati čim več vode ob čim manjših stroških izgradnje. Klavže sestavljajo pregrada z vrati, podslapje ter zajezitveni prostor, kjer se zbere voda. Izvedba pregrad in klavžnih vrat je lahko zelo različna, neobhodno potreben gradbeni element je tudi preliv visokih vod na pregradi. Poleg tega v sistem sodijo še ureditev struge ter odstranitev zaprek po dnu in na obrežjih. Obrežni zidovi so bili pomembni za zavarovanje pred erozijo in za zožitev struge, kjer bi se voda preveč razlila. Usmerjanje lesa v izlivih stranskih vodotokov je bilo izvedeno s pritrtjenimi debli, ki so plavajoči les usmerila v glavni vodotok. Na koncu plavne poti so bile postavljene grablje, ki so zadržale les. V bližini grabelj je bilo lesno skladišče. Na zgornji strani

V pobočje vklesan žleb pri Babjem zobu.

Obnovljene Kanomeljske klavže. (Foto Anton Zelenc, fototeka MMI)

grabelj je bil pogosto izdelan odtočni kanal, ki je odvajal odvečno vodo mimo grabelj in jo nižje spet pripeljal v vodotok. S tem je bil zmanjšan pritisk na grablje. Les je bil potem bodisi ročno bodisi na vozičkih ali s pomočjo vlečnih živali spravljen v skladišče izven dosega vode, kjer se je osušil in so ga pripravili za uporabo ali prodajo.

Plavljenje je moralo biti izvedeno v čim krajšem času. Največ vode se je v vodotokih nabralo ob deževjih ali v času topljenja snega. Pozimi je voda zaradi nižje temperature in večje gostote zagotavljala večjo nosilnost.

Pred plavljenjem je bil potreben obhod plavne poti z ogledom stanja in pripravo zapisnika. Tako so se izognili kasnejšim nesporazumom pri ugotavljanju škod. Samo suh les, ki je bil postavljen v strugi vodotoka v dosegu plavne vode, je bil zajet v glavnem plavljenju. Količina plavljenega lesa je morala ustrezati količini zajete vode in moči grabelj. V kolikor je bilo vode premalo, je tako imenovani rep plavljenega lesa ostal v strugi, če pa je bilo lesa preveč in vode veliko, je pogosto prišlo do poškodb grabelj.

Pri plavljenju je bilo pomembno obveščanje prebivalcev in delavcev, da ne bi prišlo do nesreč. Plavljenje se je moralo najprej začeti na najbolj oddaljeni vodi, v stranskih pritokih, šele nato so usklajeno odprli klavže na glavnem vodotoku. V kolikor je bilo vode dovolj, običajno ni bilo problemov s plavljenjem. Ob pomanjkanju vode pa so koristili dodatno vodo iz klavž na stranskih vodotokih. Ves les ni nikdar prispel do grabelj v enem plavljenju. Razne ovire v vodotokih so povzročale, da je del lesa ostal po celotni dolžini plavne poti. Tega je bilo

potrebno pripraviti za ponovno plavljenje, tako da so ga visoke vode ali naslednje plavljenje odnesle do grabelj. Spravilo lesa v vodotok se je običajno začelo v zgornjem toku. Rešiti so poskušali tudi potopljen les. Tega so običajno spravili v navskriž zložene skladovnice ob vodotoku, da je počakal na naslednjo visoko vodo. Po končanem plavljenju in reševanju potopljenega lesa je bil opravljen ogled trase plavljenja, da bi ugotovili škodo na bregovih, določili odškodnino ter popisali dela za odpravo nastalih poškodb.

Plavljenje lesa se je pri nas končalo, ko so bile zgrajene gozdne in druge ceste ter so se pojavila motorna transportna sredstva. Pojavil pa se je tudi premog, ki je kot vir energije izrinil les.

Razvoj naprav za plavljenje

Prvi zapis o klavžah sega v leto 1334 (Koller, E. 1954, 101, 15). Original listine se nahaja v k.u.k. Skupnem finančnem arhivu (Hofkammer Archiv) na Dunaju. V listini, ki je datirana v leto 1334, so klavže in grablje omenjene v zvezi s pridobivanjem soli na področju Salzkammerguta v gornji Avstriji kot priloga 1, odtisnjena v Srbik, Studien zur Geschichte des Österreichischen Salzwesens. V študiji je obravnavan predvsem razvoj solinarstva na področju Aussee.

Razvojno so za plavljenje najprej uporabili naravno zbrane vode, predvsem visoke vode po nalivih, večjih deževjih ali ob topljenju snega. V začetku so za zaustavljanje lesa zgradili grablje, kasneje pa različne druge zaježitve. Skozi čas so se konstrukcije izpopolnjevale s povečevanjem znanja in

uvajanjem novih materialov.

Naprave za plavljenje

(Povzeto po: Hauska, L. 1936. *Das forstliche Bauingenieurwesen, band II, Wassertransportanlagen.*)

Zaježitve – klavže

Zaježitve z vgrajenim jedrom ter s kamnom tlakovanim prelivom in podslapjem

Jez je bil običajno narejen iz zbite ilovice in kamenja, jedro pa iz grobega kamenja. S kamnom tlakovan preliv visokih vod in podslapje sta preprečevala erozijo jezu in njegovega podnožja. Poleg tega so znane še druge oblike nasutih jezov, narejene iz zbite zemlje in ilovice, z različnimi zaščitami odtočnih površin. V glavnem je bil kot material zaščitnih plasti uporabljen kamen ali beton, za nepropustno plast pa ilovica ali beton.

Leseni jezovi

Uporabljali so jih od vsega začetka gradnje klavž. Glavni konstrukcijski element je bila lesena stena, ki je bila nepropustno zatesnjena. Izdelana je bila iz dvo- ali štiristransko obtesanih debel, ki so bila vpeta med bregove vodotoka. Debla so bila med seboj povezana z mozniki, lahko pa je bil uporabljen tudi sistem peresa, ki je bilo vstavljeno v za to izdelane utore na deblih. Znana je bila izvedba peresa in utora, ki sta bila izdelana na obdelanih deblih.

Belške klavže

Klavže – dvizna vrata

Stebrne klavže

Sestavljali so jih:

1. lesena stena, ki je bila zatesnjena, da je zadrževala vodo,
2. leseni stebri oziroma oporniki, ki so steno podpirali, da je kljubovala pritisku vode,
3. preliv,
4. vrata.

Klavže iz lesa in kamna

so bile zgrajene iz lesene stene, ki je bila zatesnjena, da je zadrževala vodo, ter kašt iz lesa in kamna, ki so zagotavljale potrebno trdnost, da so lahko kljubovale pritisku vode. Običajno so bile v to konstrukcijo vključene tudi vertikalne stene iz lesa, da se je povečala trdnost klavž. Te klavže so sestavljali:

1. vodna ali kranjska stena, ki je bila zatesnjena, da je zadrževala vodo,
2. zadnja – hrbtna stena (v bistvu prednja),
3. ena ali več vmesnih sten,
4. podporne stene ali podporni stebri, ki povečujejo trdnost klavž,
5. preliv,
6. vrata.

Rešetkaste klavže

Sestavljali so jih:

1. lesena stena,
2. rešetkasta oporna konstrukcija, na vadno lesena,
3. preliv,
4. vrata.

Masivne klavže

so bile grajene iz kamnitih kvadrov ali betona. Navadno so ravne (vse naše idrijske klavže) ali v obliki loka (Chorinsky klavže). Lahko so bile izdelane kot ena stena ali kot stena z oporniki.

Dvizne klavže

Ta konstrukcija je bila uporabljena na vodotokih, kjer je potekal tudi rečni promet ali splavarjenje.

Vodni izpusti

Na klavžah poznamo sledeče vrste izpustov:

1. preliv,
2. glavni izpust (vrata),

3. talni ali blatni izpust.

Glavni izpust je služil izpuščanju vode za plavljenje in splavarjenje. Preliv je omogočal neškodljiv pretok odvečne vode. Talni ali blatni izpust pa je bil potreben za čiščenje nakopičenega proda in blata.

Na klavžah so uporabljali naslednje vrste vrat:

1. stoječa zapornica,
2. ležeča zapornica,
3. potezna ali dvizna vrata,
4. udarna vrata (na naših klavžah),
5. kombinacija dviznih in udarnih vrat,
6. pretočna zapornica,
7. specialne zapornice.

Grablje

Pod pojmom grablje razumemo vsako rešetkasto napravo, katere namen je vodo v celoti ali delno prepustiti in:

1. zadržati plavljeni les ob izstopu iz plavljenja,
2. zadržati plavljeni les na določenih vnaprej izbranih krajih,
3. usmeriti les s plavne poti v pristajalni

oz. sortirni kanal ali drugo vodno pot (usmerjevalne grablje).

Po konstrukciji so bile grablje:

1. udarna zapora (grablje na Idrijci v Idriji in Spodnji Idriji),
2. plavajoča baterija (na rekah, kjer je potekal tudi promet),
3. plavajoče grablje (običajno v jezerih).

Glede na namen so jih delili na:

1. lovilne grablje,
2. zaustavljalne grablje, ki so imele napravo za zaustavljanje vode (plavne).

Material, iz katerega so bile grablje izdelane, je bil: les, kamen in les, železo, beton, žica in pletene vrvi.

Glede na tehnično izvedbo so bile:

1. košaraste grablje,
2. grablje na lesenih stojalih (kozah, z obtežitvijo ali brez),
3. dvizne grablje,
4. lesene grablje - piloti zabiti v strugo,
5. lesene grablje, ojačane z lesenimi stebri,
6. grablje s pomičnimi vreteni,
7. grablje s kamnitimi zložbami in horizontalnim prepletom,
8. grablje s kamnitimi ali betonskimi stebri,
9. grablje v železni izvedbi,
10. grablje iz pletenih jeklenih vrvi.

Zaustavljalne grablje so lahko:

1. enostavne lesene grablje iz pilotov,
2. zid iz klesanega kamna z odprtini za odtok vode,
3. grablje iz kamnitih stebrov in lesenih

pilotov,

4. premične zaustavljalne naprave.

Spremljevalne naprave na grabljah:

1. odvajalni kanal (je odvajal odvečno vodo),
2. pristajalni kanal (je omogočal spravlanje lesa na suho),
3. peščeni kanal in rešetka za pesek (sta omogočala čiščenje nakopičenega gramoza),
4. sortirni bazen,
5. skladišče.

Potek plavljenja

Vsak potok je imel lastne zakonitosti z ozirom na plavljenje. Čeprav so bile plavne naprave na splošno enake, je plavljenje potekalo po vsakem potoku drugače. Različna je bila širina struge, oblika bregov in zavistost vodotoka, padec in dolžina plavne poti, količina razpoložljive vode in velikost prostora (kapaciteta) za grabljami.

Na večjih razdaljah plavljenja, v vodotokih z majhnim nagibom, malo vode in položnimi bregovi niso smeli naenkrat nakopičiti in plaviti velikih količin lesa. Za posamezno plavljenje je bilo možno v strugo zložiti le takšno količino lesa, ki je bila v sorazmerju z razpoložljivo vodo. Les ni smel zaustaviti vode. Če je voda tekla hitreje, kot je plaval les, ga je nosila le na določeni razdalji, nato pa je ostal razmetan v strugi. Plavljenje so morali ponoviti, dokler les ni dosegel grabelj. Klavže so nato zaprli, da so lahko les, ki je bil razmetan po bregovih, razporedili v strugi in z glavo (debelejši konci) obrnili v smeri toka. Ta les je bil pri ponovnem plavljenju zajet in

odplavljen. Če je bil položen v strugo z repom (drobnejšim koncem) naprej, se je premešal in ga voda praviloma ni odnesla. Med plavljenjem je bilo potrebno zlasti na mestih, kjer je predvidoma prihajalo do zastojev, postaviti delavce, da so les usmerjali v matico toka ter spravljali v vodo tisti les, ki je pristal na bregovih in ovirah. To je bilo nujno potrebno posebej pri plavljenju v vodotokih z lastno vodo, brez dodane vode iz klavž. Delo je bilo zelo nevarno, pa tudi nezdravo. Snežne vode so bile hladne. Poleg tega so bile vode izven obdobja topljenja snega dobro plavne le ob večjih nalivih. Delavci so pogosto stali, obuti v navadne čevlje, do kolen v vodi, nemalokrat jih je namakal tudi dež.

Drugače je potekalo plavljenje v dolinah s strmimi bregovi ali v soteskah z močnim padcem, kjer je bilo v strugi zaradi klavž na razpolago veliko vode. V vodotoku so lahko nakopičili veliko lesa, ki v strugi ni bil razporejen. Z odprtjem klavž je sproščena vodna masa zgmela bobneč po dolini, zaustavljajoč se pred kupi lesa, se prebila skozi njega, sprostila najprej hlode na spodnjem delu kupa, nato s strani, dvignila gomile lesa ter jih potiskala narazen, jih delila in nosila v divjem vrtincu. Hlodi so se mešali z drvimi z mogočnim bobnenjem in ropotom. Po soteskah je bobnel val vode pomešan z lesom, ki je bruhal skozi skalna žrela, in se na koncu zagnal ob grablje. Med tem, ko je les ob grabljah krožil, je voda kot hudournik otekala preko in skozi grablje ter odvajalni kanal. Les je bilo potrebno ob grabljah usmerjati proti skladišču. Če se je voda stekala v jezero, je rjav tok segal daleč v jezero. V kolikor je bilo na iztokih iz jezer dovolj vode, se plavljenje nadaljevali po njih.

Sproščena zajezena voda, obrzdana in strašna obenem, je v pol ure postorila to, kar bi sicer ljudje opravili samo z velikimi napori in stroški ali pa jim sploh ne bi uspelo. Plavljenje je pritegnilo veliko gledalcev od blizu in daleč.

Če se je les v ožinah in soteskah zataknil ali zatrpal, je bilo potrebno veliko nevarnega dela, da so se čepi sprostili. Plavljenje je povzročilo številne smrtne žrtve. V mnogih primerih so bili za plavljenje presenetljivo urejeni tudi mali stranski potoki. Najprej je bil les iz stranskih potokov plavljen v glavni tok, nato ga je po glavnem toku odneslo do grabelj. Te stranske klavže so lahko zagotavljale tudi dodatno vodo za glavno plavljenje. Pogosto je plavljenje že pripravljene-ga lesa opravila nepredvidena visoka voda ali pa so vnaprej predvideli, da bo visoka voda odnesla v strugo zložen les do grabelj. To je bila prvotna oblika plavljenja. Ker je voda pogosto nosila tudi vejevje in cela debela, je prihajalo do začepitja (zatranja) klavž. Te zamašitve je bilo potrebno presekati in odstraniti, da je bil omogočen odtok vode. Iz zapiskov in iz poročil starih delavcev, ki so delali na klavžah, izhaja, da je neredko prišlo do predrtja klavž ali pretrganja grabelj, tako da je veliko lesa odplavalo naprej. Pred vsakim plavljenjem je bilo potrebno iz struge potoka odstraniti ovire. Večje skale so potegnili na obalo ali pa so jih minirali. V vodotok podrti drevje je bilo potrebno izveči in urediti brežine in obale. Tako so vodo zadržali v strugi in preprečili rušenje bregov.

Med plavljenjem se je les pogosto potopil. Ob visokih vodah je nanoslo tudi veliko proda, ki je zasul potopljeni les. Po končanem plavljenju ga je bilo potrebno rešiti, pri čemer so morali delavci v globoko vodo, ga spraviti na obalo in zložiti, da je bil zajet pri naslednjem plavljenju.

Za uspešno plavljenje je bilo pomembno, da so se vsi delavci in predstojniki usposobili za vrhunsko ravnanje z lesom in napravami. Od tega je bil namreč odvisen tudi njihov dohodek.

Vzdrževanje objektov

Nad vodo ležeče dele klavž in grabelj so morali obnoviti vsakih 15 do 25 let, celoto od temeljev pa vsakih 40 do 50 let. Proti koncu 18. stoletja so bile grablje in klavže že izdelane iz kamnitih kvadrov (Koller, 1954, 18).

Kamnite klavže so bile sicer drage, vendar so se izplačale v

približno 150 letih. Poleg tega je bilo tako prihranjenega mnogo lesa. S kamnitimi kvadri so pogosto gradili tudi poti, obrežna zavarovanja ter mostove in cestne elemente, ki so bili grajeni na obok. Klavže so bile primer, kjer so z obokom rešili tehnično vprašanje glavnih prelivov. Plavne naprave, predvsem klavže in grablje, so bile večinoma v lasti deželnih knezov. Gradili so jih njihovi namestniki, jih vzdrževali in izboljševali. Trajno visoki stroški so bili bogato povrnjeni z velikimi količinami transportiranega lesa.

Koller (1954, 8) navaja, da je mojster Simon Jocher gradil drče za spravilo lesa v gozdovih okrog Gorice. Mojstri s Salzburškega so gradili naprave za transport lesa po vsej monarhiji, omenjena sta tudi Petrova gora in Banat.

Riže ali drče

Kljub temu da riže niso naprava za plavljenje, jih omenjam, ker so bile glavni pripomoček za spravilo lesa do plavne vode. Beseda pomeni napravo za spuščanje lesa. Poznamo zemeljske, snežne, vodne, ledene in lesene riže.

Lesene riže so bile izdelane v glavnem iz med seboj spojenih debel, ki so bila položena na zemljo, ali pa so bile na nosilcih iz debel sestavljeni žlebovi, po katerih je okrogli les drsel zaradi nagiba (padca). Drsenje je bilo izboljšano z vlaženjem (rosa, dež in poledenitev). Riža je bila sestavljena iz dveh talnih, dveh varovalnih in dveh sedelnih debel. Postavljena so bila v polkrog in na stikih spojena s čepi, tako da les, ki je drsel po riži, ni zadeval ob spoj. Manjši vodotoki, ki niso bili primerni za plavljenje, so bili uporabljeni za napajanje vodnih riž. V nekaterih primerih so bile riže izdelane v strugi potoka. V zajetjih, ki praviloma niso imela vrat (zapornic), je bila voda zaustavljena in po potrebi napeljana v riže. Zadoščal je že razmeroma majhen nagib, da je v riži (drči) les drsel. Zemeljska drča je bila od vode, plazov ali spuščanja lesa poglobljen žleb. Spravilo lesa v dolino po rižah je bilo v preteklosti pogosto.

Spravilo in transport lesa do idrijskega rudnika

Ko so leta 1490 v Idriji začeli kopati živosrebrno rudo in pridobivati živo srebro, je začelo nastajati naselje in rudniške naprave. Za razvoj in obratovanje rudnika so porabili velike količine gradbenega lesa in drv. Rudnik je rabil les za izdelavo jaškov in vpadnikov, za opaženje rovov

*Riže – potek krivin**Riže – konstrukcija na nosilcih*

in izgradnjo prog, pa tudi za zunanje naprave. Sprva so les pridobivali v bližnjih gozdovih ter ga do rudnika spravljali ročno, po rižah (drčah) in s pomočjo vprežnih živali. Les je bil do riž spravljen ročno z vprežno živino, predvsem pozimi pa na saneh. Še danes se je v mestu ohranilo krajevno ime Riže. Te so vodile iz gozdov na rob naselja. Od tam so les do mesta porabe spravljali z živinsko vprego ali na druge načine. Ozki pasovi državnega gozda, ki vodijo vse do Idrije, pričajo, kje so v preteklosti potekale riže. Služile so tudi za spravilo lesa do vodotokov.

Ko je v bližini Idrije lesa zmanjkalo, so ga začeli sekati v bolj oddaljenih gozdovih, ki jih je pridobil rudnik. Idrijca je imela ob nalivih dovolj vode, da je prinesla les v Idrijo, strmi bregovi pa so omogočali ročno spravilo do vode. Za tak transport so najprej zgradili grablje, da so les, ki ga je nosila voda, na zelenem mestu ustavile, vendar so pri tem morali čakati na deževje. To se ni skladalo s potrebami rudnika. Da bi zagotovili dovolj vode za plavljenje, so začeli graditi klavž.

Prve grablje na Idrijci naj bi bile zgrajene leta 1525 (Mohorič, 1960, 83; Mohorič žal ni navedel konkretnega vira, iz katerega je dobil ta podatek). Po Mazijevi navedbi (1955, 17) so bile prve grablje na Idrijci zgrajene leta 1551, in sicer naj bi upravitelj rudnika Urban Eikhurn leta 1551 od Ferdinada I. pridobil dovoljenje za njihovo postavitev.

Inženir Stanislav Mazi je izračunal, da je rudnik v prvih 160 letih delovanja na leto porabil povprečno 4.000 m³ metrov drv in 450 m³ tehničnega lesa. V celoti so iz idrijskih gozdov rudniku dobavili 4.540.000 m³ metrov drv in oglja ter okrog 375.000 m³ metrov jamskega in gradbenega lesa ter hlodov (Mohorič, 1960, 83). Ker

so bile v idrijski kotlini površine izkrčene tudi za kmetijske in druge namene, so morali les za obratovanje rudnika in potrebe Idrije razmeroma zgodaj začeti dobavljati iz bolj oddaljenih gozdov. Nekaj so ga zagotavljali tudi okoliški kmetje. Ta premislek in dejstvo, da so v nemški rudarski družbi delovali rudarji, ki so izvirali iz Solnograške (Mohorič, 1960, 23), kjer je bilo plavljenje lesa za potrebe solinarstva dokazano že leta 1334, navaja k sklepu, da so bile prve grablje verjetno postavljene že leta 1525.

Negotove so tudi navedbe glede leta izgradnje prvih klavž. Po Maziju (1955, 19) naj bi prve (lesene) klavže postavili na Idrijci leta 1595, na Zali pa leta 1627. Pozneje, v letih 1741–1746, so zgradili še lesene klavže na Belci in leta 1748 (1750) Putrihove klavže.

Gradnja kamnitih klavž

Leta 1767 so pričeli graditi sedanje kamnite klavže na Belci, Belčne in Putrihove, ki so bile dograjene leta 1769. Gradnja zidanih klavž na Idrijci je potekala od leta 1767 do 1772. Tudi klavže na Zali so bile leta 1772 že zidane. Klavže na potoku Ovčjak so bile zgrajene leta 1812. Mažgonove klavže so bile na Trebušici že od vsega začetka zidane, zgrajene po letu 1759. Zadnje so bile zgrajene zapore (t. i. štubeljni) na Senčnem potoku (Šihnpoh), v Bedrovi grapi in na Logu na Idrijci. (Mazi, 1955, 17–19)

Niti Mazi niti Ivan Mohorič nista omenila klavž pri Babjem zobu. Med zbiranjem podatkov o klavžah na Belci sem se pogovarjal tudi z gozdarjem Srečkom Rupnikom iz Idrijske Bele. Povedal mi je, da so

bile na Belci verjetno še ene klavže. Njemu je o njih okrog leta 1965 pripovedoval star gozdni delavec, ki je delal pri klavžah, 70-letni Anton Šinkovec iz Idrijske Bele. Ko sva si ogledala lokacijo v bližini Babjega zoba in sem očistil listje s skal nad strugo, se je prikazal v pobočje vklesan žleb, ki je služil za ležišče gred pregrade. Izmeril sem dimenzije useka v kamniti breg Belce ter primerjal obliko in mere v skalo izklesanega žleba z meritvami, ki sem jih opravil na Lesenih klavžah. Ugotovil sem, da so tam v preteklosti res stale klavže. Kdaj so bile zgrajene, ni znano. Mogoče je kje v bližnjem skalovju vklesana letnica izgradnje. To so bile verjetno ene izmed prvih, če že ne prve zgrajene klavže na Idrijskem. V skalo je vsekano samo ležišče za vodno steno, ki je bila lesena in verjetno podprta z oporniki. Razvojno so spadale med stebrne klavže, ki so predstavljale začetek razvoja lesenih klavž. Omogočale so plavljenje lesa po Belci od

Babjega zoba navzdol, pa tudi po Idrijci od Lajšta nizvodno.

Med klavžami pri Babjem zobu in Belčnimi klavžami so bile v letih 1741–1746 zgrajene t. i. Lesene klavže. Po velikosti so spadale med največje klavže, ki so delovale na Idrijskem. Njihova višina je znašala 17 m, debelina pa 15 m. Imele so pet vmesnih lesenih pregrad, ki so zagotavljale večjo trdnost. Po izračunih, ki so bili opravljeni iz podatkov, izmerjenih na vidnih sledovih klavž, se je za njimi lahko zbralo več kot 200.000 m³ vode.

Pri tem se mi poraja dvom glede navedb Mazija(1955), da bi bile prve klavže zgrajene šele po 105 letih delovanja rudnika. Iz njegovega teksta izhaja, da so bile zgrajene na mestu sedanjih klavž na Idrijci. Pravilo pri gradnji novih klavž je bilo, da so jih gradili nad starimi, ker so s tem omogočili kontinuiran transport lesa. Po dolini Idrije od Idrije do izvira pa do sedaj niso bili

odkriti drugi sledovi nekdanjih klavž, razen obeh še stoječih. Prav tako ni logično, da bi najprej zgradili najbolj oddaljene klavže. Smer struge Idrije se v Idrijski Beli dvakrat spremeni skoraj pod pravim kotom – prvič na Lajštu in drugič pri Fežnarju. To je nedvomno neugodno vplivalo na plavljenje. Poleg tega tudi časovni potek zidanja kamnitih klavž navaja k prepričanju, da je bila za plavljenje lesa do Idrije zelo pomembna Belca in njene klavže. Zelo verjetno je torej, da so bile najprej zgrajene klavže na Belci. Zidane klavže so bile grajene tako trdno, da so omogočale plavljenje lesa iz više ležečih klavž in lesa, ki je bil spravljen v prostor za jezom.

Z dokončanjem zidave klavž je bila zagotovljena trajna dobava lesa rudniku. Te tehnične naložbe so omogočile razcvet rudnika ob koncu 18. stoletja, v obdobju velikih dobav Španiji.

Podatki o klavžah in grabljah na Idrijskem

<i>Lesene klavže</i>	<i>Leto izgradnje</i>	<i>Nadmorska višina</i>	<i>Volumen v m³ (Tomaž Šturm in Maksimilijan Mohorič)</i>	<i>Volumen v m³ (Stanislav Mazi)</i>	<i>Material za izdelavo</i>
<i>klavže pri Babjem zobu</i>	<i>ni znano</i>	<i>435 m</i>	<i>45.000</i>		<i>les</i>
<i>klavže na Idrijci</i>	<i>1595</i>	<i>732 m</i>			<i>les</i>
<i>klavže na Zali</i>	<i>1627</i>	<i>444 m</i>		<i>8.000</i>	<i>les</i>
<i>lesene klavže na Belci</i>	<i>1741–1746</i>	<i>456 m</i>	<i>200.000</i>		<i>les in kamen</i>
<i>Putrihove klavže</i>	<i>1748 (1750)</i>	<i>578 m</i>			<i>les</i>

<i>Zidane klavže</i>	<i>Leto izgradnje</i>	<i>Nadmorska višina</i>	<i>Volumen v m³ (Tomaž Šturm)</i>	<i>Volumen v m³ (Stanislav Mazi)</i>	<i>Material za izdelavo</i>
<i>Belčne klavže</i>	1767–1769	493 m	78.000	100.000	kamen
<i>Putrihove klavže</i>	1767–1769	578 m	32.000	20.000	kamen
<i>klavže na Idrijci</i>	1767–1772	732 m	249.000	210.000	kamen
<i>klavže na Zali</i>	1772	444 m		8.000	kamen
<i>Ovčjaške klavže</i>	1812	541 m	71.000	120.000	kamen
<i>Mažgonove klavže na Trebuščici</i>	po letu 1759				kamen
<i>pregrada v Bedrovi grapi</i>	1879	630 m		1.000	les
<i>pregrada v Šihtnpohu</i>	1868	430 m		2.000	les
<i>pregrada v Logu</i>	1884	820 m		5.000	kamen in les
<i>grablje v Idriji</i>	1525-1551	320 m			les
<i>grablje v Spodnji Idriji</i>	1812	302 m			les

*Volumen vode, ki se je nabrala za klavžami, je iz podatkov, ki sem jih zbral z meritvami na terenu in s kart s pomočjo računalniškega prostorskega modela izračunal Tomaž Šturm z Zavoda za gozdove Slovenije.

Zaključek

Idrijski rudnik je bil od vsega začetka povezan z Evropo. Ekonomski interes je pritegnil znanje in kapital Benetk in Avstro-Ogrske. Na njegovo delovanje in življenje Idrijčanov so močno vplivala tudi svetovna gibanja cene živega srebra v tedanjem času. Znanje o rudarjenju in gradnji naprav za plavljenje lesa so zagotovo prinesli strokovnjaki in rudarji, ki so prihajali v Idrijo. Domačini so se vključili v delo v rudniku in v gozdovih ter pridobili potrebno znanje in izkušnje za gospodarjenje z gozdovi in obratovanje rudnika.

Razvoj gospodarjenja z idrijskimi gozdovi in transporta lesa do rudnika je evropsko pomemben dosežek. Trajno zagotavljanje lesa je bil razlog, da je bil v Idriji izdelan eden prvih načrtov

za gospodarjenje z gozdovi na ozemlju Slovenije. Idrijske klavže so se enakopravno postavile v vrh razvoja teh naprav v Evropi. Med prvimi v Evropi je bil vzpostavljen sistem zidanih klavž, ki je še danes enkratno ohranjen. V idrijskih gozdovih je delovala prva gozdna železnica. Idrijski žičničarji so odigrali vodilno vlogo na tem področju v Sloveniji. Kljub prizadevanjem v preteklosti še nimamo odgovora na vprašanje začetka gradnje in obratovanja grabelj in klavž. Mogoče je skrit v neprebranih zapisih ali nekje ob Idrijci in Belci.

Idrija je uspela ohraniti bogato tehnično in kulturno dediščino, številne naravne vrednote in bogato biotsko pestrost. To je velik potencial za razvoj turizma. Gozdarski vidik idrijske zgodovine, ki je bil do sedaj odrinjen, mora v prihodnje zavzeti ustrezno mesto.

Viri

- ¹ Arko, M., 1930: Zgodovina Idrije.
- ² Hauska, L., 1936: Das forstliche Bauingenieurwesen, band II. Wassertransportanlagen.
- ³ Koller, E., 1954: Die Holztrift im Salzkammergut, Lienz.
- ⁴ Kordiš, F., 1986: Idrijski gozdovi skozi stoletja. 111.
- ⁵ Mazi, S., 1955: Klavže nad Idrijo, 70.
- ⁶ Mohorič, I., 1960: Rudnik živega srebra v Idriji. 476.
- ⁷ Valvasor, J. V., Die Ehre des Hertzogthums Crain.
- ⁸ Holzwieser, O. 1966: Forstmaschinen und Holzbringung I. Eigenverlag des Instituts für Forsttechnik, Universität für Bodenkultur Wien. 141 S.

Radica Pahor

STANKO MAJNIK – PRVI SLOVENSKI UČITELJ PADALSTVA

V zgodovini padalstva ima Ildrija svoje mesto. Ildrijčan Stanko Majnik je bil prvi slovenski učitelj padalstva. Pozna ga le malo someščanov, zato bomo o njem napisali to, kar je že bilo zapisano. Svoj življenjepis je namreč napisal 20. 3. 1950, deset mesecev pred svojo smrtjo.

»Rodil sem se 10. 1. 1929 v Ildriji kot sin Franca Majnika, rudarja v živosrebrnem rudniku v Ildriji, in matere Ane Majnik, rojene Koščak, gospodinje. Že kot otrok sem okusil vse grenkobe življenja, za časa fašistične Italije se rudarju ni dobro godilo. Družinske razmere so narekovala, da sem ostal sam z edino sestro pri materi. Ni bilo lahko preživljati tričlanske družine brez nekega rednega zaslužka. Mati si je pomagala s tem, da je izdelovala čipke, sestra pa je delala pri šivilji.

Leta 1939 sem uspešno končal pet razredov osnovne šole. Zelo rad bi nadaljeval s študijem, pa me mati ni mogla vzdrževati. Zato sem se vpisal v Pripravljalno šolo (Avviamento). Meseca aprila 1941 sem dobil mesto v internatu v Gradiški brezplačno kot izredno dober dijak. V Gradiški sem leta 1944

Stanko Majnik.
(Original hrani Iva Poličar, Bled)

končal srednjo tehnično šolo. Življenje v internatu ni bilo preveč veselo, nahajal sem se pretežno med samimi Italijani. Uprava me je vedno kaznovala za nepomembne malenkosti. Vzgojitelji so me sovražili kot Slovenca. Prepovedano mi je bilo govoriti slovensko. Vsaka pošta, ki je prispela, je bila cenzurirana in slovenska pisma raztrgana, naslovljeni gojenci pa kaznovani. Tako je bilo moji materi onemogočeno pisati, ker ni znala italijanskega jezika. Večkrat sem si zamislil, da bom pobegnil in se vrnil domov, spomin, da bom doma na ramenih matere in sestre, ki se že tako težko sami preživljata, mi je dal moč, da sem raje potrpel in ostal. Leta 1942 so prepovedali dopust med počitnicami, tako da smo ostali vedno v internatu, poleti na praktičnem delu, pozimi pa pri učenju in šoli. Veselje do učenja mi je dalo spodbudo, da sem vse pozabil in sem se še bolj zariil v knjige in učenje. Tako smo bili vsi gojenci odrezani od ostalega sveta in nam ni bilo znano, kaj se godi po svetu. Po končani šoli leta 1944 sem bil zadržan v internatu kot pisarniška moč. Po razpadu Nemčije me je sestra prišla iskat in sem se vrnil domov meseca maja 1945.

V mladinsko organizacijo sem vstopil junija 1945. Takrat sem šele spoznal pridobitve NOB in seznanil sem se z borbo naših narodov. Videl sem, da takrat, ko so se vsi pošteni Slovenci borili za osvoboditev, sem jaz bil v internatu in za to sploh nisem vedel.

Ob formiranju fizikturnega društva Rudar v Idriji sem se začel udeleževati v fizikturni, kar sem delal z veseljem in požrtvovalnostjo. Zato sem bil tudi poslan na dvanajstdnevni lahkoatletski tečaj v Ljubljano julija 1946 ter sem ga končal uspešno. Po povratku iz Ljubljane sem organiziral s pomočjo mladinske organizacije letalsko modelarski krožek. Nato sem opravljal funkcijo delavskega zaupnika in referenta za fizikturno. Decembra 1946 sem bil poslan na inštruktorski padalski tečaj v Novi Sad. Meseca maja 1947 sem tečaj končal z odličnim uspehom in sem bil poslan v jadralni center v Ribnico, oktobra meseca pa na republiški odbor Letalske zveze Slovenije kot inštruktor padalstva. Nato sem služboval kot učitelj padalstva v raznih centrih.

V reviji Ljudska tehnika je o svojem delu in navdušenju nad njim Stanko Majnik pisal tako: »Padalstvo je v Sloveniji v začetku razvoja in še ni doseglo množičnosti. Dasiravno je to lep šport, ki krepi predvsem duha in voljo in ustvarja celega človeka. Poleg tega je padalstvo v okviru predvojaške vzgoje mladine ena izmed panog njenega udeleževanja. V Sovjetski zvezi je padalstvo že tako množično, da tisoči in tisoči ljudi skačejo s padalom. Visoko stopnjo tega športa je dosegel podpolkovnik Romanovski z višine 13400 metrov, s katerim je presenetil

Druženje padalk in padalcev.

(Original hrani
Iva Poličar, Bled)

ves svet. Po prvih uspehah množičnih padalskih skokih pri nas v lanskem letu so se letalske organizacije še z večjo vnemo lotile nadaljnjega organiziranja padalstva, priredile so več padalskih teoretičnih tečajev po vseh važnejših centrih Slovenije. Izšolanih je bilo mnogo mladincev in mladink, tako da je lanskoletno število padalcev večkrat preseženo. V teoretskih tečajih se mladinci spoznajo s tehniko skoka, s padalom, z zgodovino padalstva in zlaganjem padala. Temeljno poznavanje in obvladovanje teh štirih predmetov je neobhodno potrebno vsakemu padalcu. Seveda pa mora biti vsak padalec pred skokom zdravniško pregledan, da je sposoben za skakanje. Prvi skok s padalom, na katerega vsak padalec najtežje čaka, je edinstven dogodek. Nikomur drugemu ni dan tako krasen razgled po naši slikoviti deželi kot padalcu, sedečemu na svojem padalu, pa čeprav samo za nekaj bežnih trenutkov.

Stanko Majnik je bil kot padalec in padalski učitelj izjemno uspešen že na prvem letalskem mitingu v Lescah 28. 8. 1948.

O njegovem delu in uspehah slovenskih padalcev na raznih tekmovanjih je bilo veliko napisanega. Tekmovanje padalcev v Lescah 16. 4. 1949 je opisano v reviji Ljudska tehnika:

»Tečajniki so pred skokom s padalom obnovili vse svoje znanje in se učili še vseh podrobnosti, ki so potrebne za uspešen skok. To je drža nog, obrat v vetru, ki naj piha vedno v hrbet. Vsak dan so imeli padalsko gimnastiko. Največ so skakali s treh metrov višine na noge, da bi si utrdili sklepe in se privadili na doskok. Vadili so v obvladovanju padala na gugalnici, nato v nameščanju obeh padal itd. Za začetek je najbolj primeren veter 5 m/s. Močan veter jih nosi daleč in povzroča hitrejše padanje. Tako je pripovedoval mladi inštruktor padalstva tov. Stanko Majnik. Skakali so večinoma v zgodnjih jutranjih in poznih popoldanskih urah, ko je bilo ozračje brez vetra. Ko je z vso silo zarohnel motor velikega dvomotornika, so si tečajniki namestili padala.

Poskusni skok je pred vsakim poletom napravil inštruktor Majnik. V višini 800 do 1000 metrov smo ga videli, kako se je vzpel

*Priprava padalcev pred
vstopom v letalo.*

*(Original hrani
Iva Poličar, Bled)*

iz šolskega letala Fizirja in se vrgel v globino. Po treh, štirih, za nas dolgih sekundah se je nad hitro, kot kamen padajočo gmoto odprlo zvončasto padalo, ki je ublažilo padanje. Majnik je pristal nekaj sto metrov od letališča. Nekaj metrov nad zemljo je nekoliko skrčil noge in lepo doskočil. Pritegnil je spodnje vrvice in s tem izravnal zvončasto padalo, ki se je na ta način zgrnilo po zemlji.«

Na letalskem mitingu v Rumi julija 1949 je Stanko Majnik postavil nov državni rekord, skočil je iz letala na višini 180 metrov in pravilno pristal na zemlji. Na letalskem republiškem tekmovanju Slovenije je omenjeni rekord izboljšal s 180 na 130 metrov.

Ob njegovi smrti je časopis Slovenski poročevalec objavil:

»STANKO MAJNIK UMRL – Dne 10. januarja 1951 je po težki in mučni bolezni prerano umrl učitelj padalstva, član KPS, tovariš Majnik Stanko. Rodil se je 10. 1. 1929 v Idriji kot sin rudarja. Kakor je osvobodjena Primorska zaživela novo življenje, tako je tudi njen sin tov. Majnik polno zajemal novo

življenje in izvrševal naloge v korist ljudstva. Spomladi leta 1947 je prišel iz padalske šole v jadralni center v Ribnico kot prvi slovenski padalski učitelj. Od tedaj dalje je vse do nesrečne bolezni neumorno deloval za razvoj slovenskega padalstva, izšolal je na stotine mladincev in mladink in organiziral po vsej Sloveniji vrsto padalskih šol. Čeprav še mlad, je bil strokovno zelo sposoben in neustrašen padalec, saj je dvakrat dosegel državni rekord v nižinskem skoku. S tov. Majnikom je slovensko padalstvo izgubilo zvestega tovariša, povsod priljubljenega, svojega pionirja in učitelja in najboljšega padalca. Njegov lik naj ostane trajen vzgled vsem padalcem.«

Dne 4. 8. 1951 je Slovenski poročevalec objavil:

»V SLOVENIJI JE ŽE NAD 1500 MLADINCEV IN MLADINK SKOČILO S PADALOM – ... Razvoj padalstva v Sloveniji pa je tesno povezan z imenom pokojnega učitelja Stanka Majnika, ki je vzgojil današnjo padalsko generacijo in ki ga kot vzornega učitelja in

tovariša poznajo tudi mladinci, ki so gradili cesto Bratstva in enotnosti ...«

Njegova sodelavka v Letalski zvezi Slovenije padalka Iva Poličar (živi na Bledu) se ga zelo rada spominja in pravi: »Stanko je bil zelo dober tovariš, zelo dober sodelavec, discipliniran. Vsi, ki so z njim sodelovali, so ga imeli zelo radi, zaradi lepega značaja tudi zelo spoštovali. Velikokrat se ga spominjam.«

Viri

Življenjepis Stanka Majnika in izrezke iz časopisov hrani Jelka Hladnik (njegova nečakinja), Beblerjeva 11, Idrija.

POLIŠKE ZGODBE

V priučujočem prispevku se bom omejil na ustno izročilo, ki se navezuje na pripovedke bajeslovnega značaja. Moje zanimanje za arheologijo je bilo povod, da sem na tem mestu zbral le tovrstno gradivo, saj so te pripovedi često vezane na arheološka najdišča in predkrščanska kulturna mesta. Večletno sodelovanje z osrednjimi arheološkimi institucijami (Inštitut za Arheologijo pri ZRC SAZU, Narodni Muzej Slovenije) z posredovanjemotic o novih najdiščih in najdbah je pred izgubo rešilo dragocene podatke s poliškega prostora, s pomočjo katerih so strokovnjaki (Svoljšak, 1994–1995; Božič, 1999; Istenič, 2005) prišli do zanimivih dognanj o zgodovinskih dogodkih na tem prostoru. Ostaja pa še ustno izročilo iz Polic (način kmetovanja, razne obrti, mlinarstvo, navade in običaji, spomini na obdobje prve in druge svetovne vojne itd.) – zajetna naloga, ki čaka vestnega zapisovalca.

Toponimi na Poljskem polju – informator Ferdinand Makuc (1924), podlaga Franciscejski kataster iz leta 1823.

Cerkno, 1989; Flego, 2005) pa le-to do danes še ni bilo sistematično zabeleženo. Pričujoči zapis poskuša vrzel zapolniti, čeprav je nepopoln, saj večine starih vaščanov, ki so bili prava zakladnica izročil, že davno ni več med nami.

Naslednji zapisi se v veliki meri nanašajo na moje spomine iz otroških let, ko mi je takratni (in zadnji) poliški »mežnar« Andrej Kacin (1878–1963) pred ali po opoldanskem zvonjenju pripovedoval bajke, in to najčešče o strahovih in duhovih. Naša njiva, kjer sta mama in teta opravljali poljska dela, se namreč razteza v neposredni bližini cerkve in tako sem ga videval, kako je počasi s palico prihajal po Polju vsak dan zvonit poldne. Njegove pripovedi so se mi takrat tako vtisnile v spomin, da so še danes žive. Ob njem mi je tu navedeno gradivo posredovala še teta Marija Kržišnik (1903–1992). V kolikor mi je zgodbo posredovala neka tretja oseba, navajam njeno ime, vse povedke brez oznake vira pa se nanašajo na pričevanja Kacina in Kržišnikove.

Kuga

Gre za najbolj znano izročilo iz Polic. Prvi ga je zabeležil Simon Rutar (1882, 80) v svoji Zgodovini Tolminskega, ko pravi: »... Tudi Poličani pri Šenvidski gori morajo biti od drugode naseljeno ljudstvo, ker imajo od Tolmincev popolnoma različen tipus. Ljudje jih imenujejo "cigane" in pripovedujejo, da so se naselili v Polici potem, ko je bila celo vas kuga pomorila.«

Po ustnem izročilu naj bi od kuge pomrli vsi vaščani razen enega. Ta je hodil jokat in tarnat, kdo bo njega pokopal na »Žubršk«, mali vzpetini ob zahodnem robu vasi. Takrat so prišli v vas cigani in na novo poselili izpraznjeno naselje.

Povedka nam iz teme preteklosti prinaša dogodek, ki ga ne moremo razložiti s kako epidemijo iz polpreteklega časa. Po mnenju dr. A. Pleterskega (2006) se izročilo navezuje na prihod novih naseljencev – Slovanov v od staroselcev opuščeno naselje.

Čarovnica

Pri neki hiši v vasi je bila za deklo ženska, ki se je čudno obnašala. Ko je nosila kosilo koscem v »Bile Patuče«, odročno in zelo strmo senožet pod Degarnikom, je, namesto da bi hodila po stezi, kar tekala po robu tamkajšnjih prepadov. Vaščani so jo dolžili tudi, da povzroča

točo. Zato so jo sklenili pokončati. Prijeli so jo in odvedli na travnik »pad Urtem« pod zahodnim robom vasi, ob poti, ki pelje k zaselku Laze v dolini Idrijce. Tu so za vsak njen ud privezali vola in dali živalim ukaz, naj povlečejo. Na tak način so jo razčetrverili. Njene ostanke so nato vlekli naprej po poti za Laze in pokopali v manjši grapi ob stezi, ki na levi strani poti pelje do poliške cerkve. Po tej poti so hodili k maši v Police prebivalci zaselka Laze. Kraj domnevnega pokopa čarovnice je torej južno pod poliškim poljem, okoli 150 m od cerkve pod dolino z imenom »Urtača«.

Na kraju, kjer so čarovnico razčetrverili, in po celotni poti, po kateri so jo odveli, od takrat »straši«. Čuje se »stokanje« in »pokanje«. Teta mi je pripovedovala, da je še v povojnem času nek domačin, ki se je ponoči vračal iz Laz v vas, čul močno lomljenje in pokanje. Celo lokalne varnostne sile (milica) naj bi si takrat prišle ogledat kraj in poizvedovat o dogodku. Tudi tetina mati, moja babica, naj bi nekoč, ko je šla v Zasela, slišala jamranje in stokanje na kraju »pad Čela«, to je prostor med »pad Urtem« in Sjuankom.

Kaj v resnici simbolizira čarovnica in njena nasilna smrt, je uganka, ki čaka na razlago. Poudariti je treba po izročilu točno definirano mesto pokopa, ki se nahaja nedaleč od poliške cerkve.

Kako je nastala »Urtača«

»Urtača« je globoka dolina 100 m južno od poliške cerkve. Na zahodni in južni strani strmo pada v grapo, ki se po »Dalin« spušča proti Lazam ob Idrijci. Pravijo, da je nastala ob nekem izrednem deževju in povodnji, ko je zemeljski usad odnesel del poliškega polja in tudi kraj, kjer je bila pokopana čarovnica, v grapo. (Franciška Makuc, 1927, po pripovedovanju Andreja Makuca, 1903–1979)

Poliška cerkev

Poznogotska cerkev, posvečena rojstvu Matere Božje, stoji zunaj vasi na zahodnem robu polja. Ima ločen zvonik, prostor okoli nje je namenjen pokopališču in ga obdaja suh zid. Znana je predvsem po freskah Jerneja iz Loke, ki so bile odkrite v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Po izročilu naj bi cerkev prvotno hoteli zgraditi na Homcu, malem griču, ki stoji ob vhodu v vas. Prav tako po izročilu naj bi na prostoru, kjer stoji današnja cerkev, nekoč stala cerkev »neke druge vere«.

Poliško cerkev so nekoč imenovali tudi »cerkev za dež«, saj so ob sušnih obdobjih prirejali procesije kot prošnjo za dež. (Mario Černilogar, 1952)

To naj bi bila romarska cerkev. Med cerkvenim vhodom in zvonikom naj bi nekoč obstajala lesena lopa, pod katero so prenočevali romarji, ki so prihajali na romanje v Police.

Odmaknjenost današnje cerkve od vasi kaže, po mnenju dr. Andreja Pleterskega (2006), na moč nekega predhodnega kulturnega mesta na tem prostoru, verjetno povezanega s kultom vode.

Procesije

Do druge svetovne vojne so ob veliki suši prirejali procesije v Police tako z Bukovega kot s Šentviške gore. Daleč naokrog je bila poliška cerkev znana kot »cerkev za dež«. Pravili so, da kdor se udeleži procesije, mora vzeti s seboj dežnik. S Šentviške gore so verniki prišli po stezi, ki gre »skuz Rabije« in po kateri so hodili tudi Poljčani k maši »na Gura«. Z Bukovega pa so prišli mimo kmetije »pr Seleku« na Bukovskem vrhu. Poljčani so jim prišli naproti z bandero v Stan ob vznožju Degarnika. Od tu so skupaj šli proti vasi in nato v cerkev. (Ferdinand Makuc, 1924; Mario Černilogar, 1952)

Lonci na pokopališču

Teta mi je večkrat pripovedovala o dogodku iz svojega otroštva, ko je grobar kopal jamo za umrlega otroka iz hiše »pr Kaučku« v vasi. Delu je sledila radovedna vaška otročad. Jamo je kopal na levi strani zahodnega vhoda na pokopališče. Takrat so se v zemlji prikazali »lonci«, ki so bili »okrašeni z rožami«. Grobar je rekel, da je treba spet zasuti jamo, »ker je v teh loncih pepel mrtvih, ki so jih prinašali pokopavat iz Bohinja, ker je bila to edina cerkev daleč naokrog«. Na moje vprašanje, ali so bili »lonci« glineni ali kovinski, teta ni znala odgovoriti.

Izročilo je bilo že zabeleženo (Svoljšak, 1984, 26), vendar zahteva zaradi pred kratkim odkritih najdb v bližini (Flego, 2005) nove poglobitve. Fragment značilnega glinastega podstavka posod iz železne dobe skupaj z brusom iz peščenjaka in odlomkom žrmlje, ki so bili najdeni na kupu izkopane zemlje ob postavitvi električnih kablov na sosednji, le nekaj deset metrov oddaljeni njivi »pr Cierki«, priča

o obstoju vsaj železnodobne hiše, če že ne naselja na tem prostoru. So torej pred stotimi leti odkriti lonci dokaz obstoja prazgodovinskih grobov ali celo naselbine? Na vprašanje bosta lahko odgovorila le arheologov kramp in lopata. Zahodni rob poliškega polja pa lahko beležimo kot novo železnodobno naselbinsko najdišče z glinastim svitkom, ki ima v Logarščah na Šentviški planoti najbližjo analogijo. Pred kratkim odkrite kovinske železnodobne najdbe so nam znane tudi iz okolice vasi.

Glede poliškega izročila o »grobovih Bohincev« pa moramo dodati, da niso edini primer tovrstnega izročila na Tolminskem. Simon Rutar nam v svoji Zgodovini Tolminskega prinaša izročilo o cerkvi sv. Danijela v Volčah pri Tolminu: »... Tudi ljudi so nosili celo iz Bohinja (?) u Volče pokopavat, in ako je kedo po zimi umerl, obesili so ga u dimnik in posušili ter potem še le na spomlad pokopali ...«. Zanimivo je še dodati, da se tudi ta cerkev ne nahaja v naselbini, ampak zunaj vasi blizu brega Soče.

Hudičeva cerkev

Kraj z imenom »Hudičeva cerkev« se nahaja ob spodnjem toku Poličnice, južno pod Poljem in senošetjo Kompale, preden potok prične s serijo slapov padati proti dolini Idrijce. V tesni soteski, ki jo obdajajo navpične stene, naj bi hudič pekel grešne duše. Še danes so stene rjave in »pričajo o nekdanjem ognju«.

Poliško polje

Poliško polje – »Pule« se razteza pod vasjo na pravi naravni polici pod strmimi Krnicami in nad prav tako strmimi grapami, ki se spuščajo na vzhodu proti Poličnici, na jugu in jugozahodu proti Idrijci, na zahodu pa prehaja s travnatimi pobočji v »Dalina«. Njegova izrazito ravna površina je idealna za poljedelstvo in trdimo lahko, da je vas nastala prav zaradi ravninskega polja.

Iz oblik in razporeditve parcel je na katastrskih mapah dobro razvidno, da je delitev polja – parcelizacija – potekala v dveh fazah. V prvi fazi so polje razdelili na njive nekako do polovice, kjer danes stoji cerkev, v drugi pa do konca polja »na Kruojeh«. Analiza parcelne razdelitve, ki jo je opravil dr. A. Pleterski z Inštituta za arheologijo ZRC-SAZU (Pleterski, 2006), daje odgovor na mnoga vprašanja glede nastanka vasi in njenih najstarejših kmetij.

»Kapjela« in kamen »Pačiuau« leta 2006.

»Kapjela« in kamen »Pačiuau« leta 1977. Ob kamnu stoji Marija Kržišnik (1903–1992).

Kamen »Pačiuau«

Po ustnem izročilu naj bi se po površini današnjega polja nekoč razprostiral gozd in skale. Slednje naj bi bile podobne tisti skali, ki stoji danes, čeprav poškodovana, ob kapelici na polju. Kapelica je sezidana na drugi skali, ki stoji nasproti prve. Po pripovedi, katere podrobnosti bom navedel kasneje, naj bi bil nekoč pred prvo skalo v smeri proti vasi še tretji kamen.

Danes še obstoječa skala je do nedavnega služila kot mesto za počivanje na poti s polja proti vasi. Na skali sta še danes vidna dva večja in dva manjša vseka, ki sta služila za počivanje s košem, zato kamen imenujejo tudi »Počiuau«.

Izročilo o obstoju gozda na Polju potrjuje tudi toponim »u Luogu«, kot se imenuje parcela v neposredni bližini kamna. To nam daje misliti, da je bilo Poliško polje ob naselitvi Slovanov še neobdelano oziroma da gozd v glavnem še ni bil izkrcen.

Kapelica je bila zgrajena leta 1899, kot razberemo iz letnice, ki je vklesana na skali, na kateri je bila sezidana. Prej je na tem mestu stal lesen križ. Starejši, sicer danes že redki vaščani kraj še zmeraj imenujejo »pr Križu«, ostali pa »pr Kapjel«.

Izredno zanimivo, meni sicer nepoznano izročilo je leta 1970 zabeležil raziskovalec Pavel Medvešček (2006) po pripovedovanju domačinke Frančiške Kacin (1899–1977), in sicer: »... Jožef Laharnar, rojen 1887 pri Štruasu v Policah, mi je nekoč povedal zgodbo o treh kamnih – babah, ki še danes stojijo ob poljski poti vzhodno od vasi. Zdi se mi, da je takrat tudi rekel, da so kapelico postavili ob njih zato, da bi uničili moč ciganske Štribabe.« Izročilo omenja tri kamne in jim daje mitološki pomen. Poleg dveh še danes vidnih kamnov naj bi torej nekoč stal še eden, katerega sled v obliki izstopajoče skalne podlage lahko še danes vidimo v travi ob poti kakih dvajset metrov pred Počiuaucem v smeri proti vasi. Očitno so kamen odstranili v nekem kasnejšem, vsekakor daljnem obdobju.

Zakladi

V Policah zaklad imenujejo »šac«. Zakopani zaklad – šac naj bi se nahajal med Gorenjim in Dolenjim Sjaunkom, to je v dolini zahodno od vasi. Drugi naj bi bil zakopan pod kamnom na pokopališču – »britafu« – med zvonikom in vhodom na pokopališče, v smeri proti vasi. Šac je zakopan tudi na vrhu Krnic, na ravnici pod grmom breke. (Ferdinand Makuc, 1924)

Strahovi in prikazni

Mnogo izročil se nanaša na strahove, prikazni in duhove. Po spominu bom navedel nekatere. O kraju, kjer naj bi bila razčetrjena čarovnica, sem že pisal zgoraj.

Na Dolenji Sjaunk se nanaša nenavadno izročilo o merjascu, ki kotali krožnik: »deuje suene taler tače«. Skrivnostno izročilo, nedvomno mitskega izvora, še čaka na razlago.

Neki domačin iz Laharn, zaselka v dolini ob poti proti Kojci, se je pozno ponoči vračal peš iz Cerknega. »U Klapih« po Želinu mu prične slediti temna postava. Prestrašen začne hiteti, postava pa za njim. Nato začne teči, večkrat menja smer teka, enkrat po levem robu poti, drugič po desnem, vendar mu spremljevalec še naprej sledi. Ko pride do Reke, se pred križnim znamenjem prekrži. Tedaj za seboj zasliši, kako nekaj štrbunkne v vodo, spremljevalec – bil je to sam hudič – se je namreč pogal v Idrijco. Hiti prestrašen naprej in ko pride domov, mu od vsakega lasu curlja znoj. Vendar ni prišel k sebi in po kakem dnevu je umrl.

Kosci so nekoč sklenili prespati v seniku »u Duleh«, senožeti nad vasjo, da bi ob prvem svitu že začeli kositi. Celo noč niso mogli spati zaradi pokanja in kričanja: hudiči so se namreč prepirali zaradi mejnikov.

Prav tako »u Duleh«, na gričku, na katerem se stikajo posesti različnih lastnikov, je domačin (Andrej Makuc, 1903–1979) neke noči, ko se je vračal z Vrha, videl luč. Zaradi strahu ni šel preverit, kaj je to bilo, ampak je nadaljeval pot proti vasi.

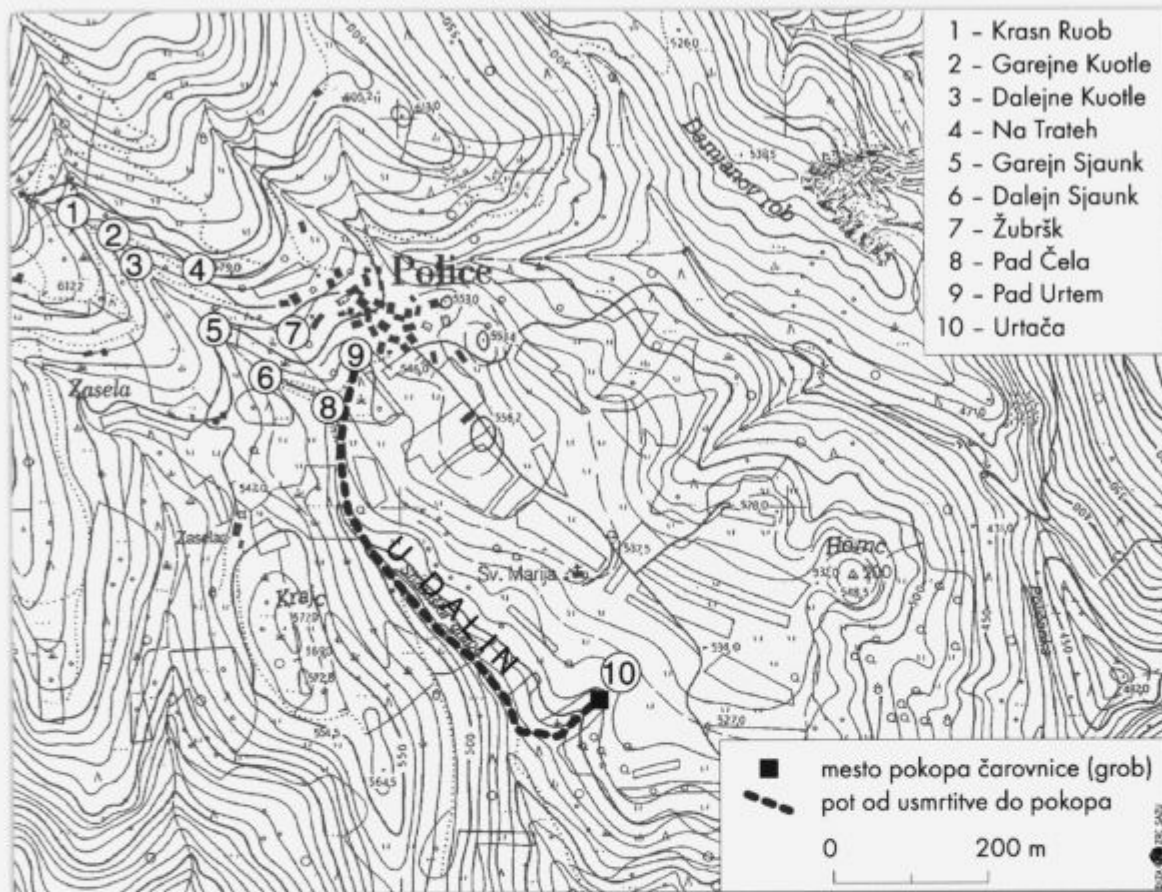
»Na Trateh«, kraju nad vasjo v smeri proti »Kuotlam«, na križišču štirih poti, se ponoči dva srnjaka borita z rogovi, zato se sliši pokanje in vidi iskrenje. (Mario Černilogar, 1952)

Uidaunci

Teta mi je pripovedovala, da so, ko je bila še otrok, iz sadovnjaka za hišo večkrat videvali neke lučke, ki so se premikale in križale na travniku »na Brd« nad vasjo. Mati jim je rekla, da so to »uidaunci«.

Divje babe

Nekoč so Ulčerjevi orali njivo »na Kruojeh«, na zadnjih obronkih polja. Delo jim nikakor ni šlo od rok, ker so se vezi, s katerimi je bil pritrjen plug, stalno trgale. Naenkrat se iz votline nasproti »Kruoj«

na levem bregu Idrijce zasliši glas divjih bab: »Trta brdauita na ruobe zuita duakrat pauita.« Orač je v bližnjem grmovju takoj poiskal nakazano trto in jo priredil po prejetih navodilih. Tako je lahko uspešno dokončal oranje.

Pleterski (2006) vidi v tem izročilu posredovanje tehnike oranja od staroselcev novonaseljenim Slovanom.

Studenec Na Bleku

Vaščanom je dobro znan studenec Na Bleku. Nahaja se vzhodno od vasi na desnem bregu Poličnice pod stezo, ki pelje v dolino v Laharn ali na Reko. Posebno v vročih poletnih mesecih ob košnji so vaščani hodili po hladno vodo k izviru. Po izročilu naj bi se ta izvir

nekoč nahajal na Zajčevem vrtu, to pomeni med današnjo hišo št. 5, »pr Zajcu«, in cesto, ki pelje v vas. Ker pa so takrat z vodo izvira domači »pr Zajcu« prali plenice, je usahnil in začel teči Na Bleku, kjer je še danes.

Izvir je bil ljudem znan že v rimski dobi, saj so pri njem z iskalcem kovin poleg drobiža iz polpretekle dobe našli tudi bronasto fibulo in železno sulično ost.

Mitska dolina – od »Krasnga ruoba« po »Dalin« proti Lazam

Na tem mestu naj s priloženo karto opozorim na koncentracijo izročil, povezanih z dolino, ki se spušča na zahodni strani vasi in nižje polja proti dolini Idrijce. Dobršen del vseh zgoraj navedenih izročil je

vezan na ta prostor.

V dolini na vzhodu dominira skalna stena z imenom »Krasn ruob«, ki se dviga nad nekdanjim kolovozom, danes makadamsko cesto, za Šentviško goro. Približno 200 m navzdol srečamo prvega od dveh izvirov »u Kuotleh«, in sicer »Garejne Kuotle«. Šibka izvira sta skupaj z izvirom »Lašk« severno od vasi nudila studenčnico prebivalcem Polic. Zajetja vseh treh izvirov imajo skupen način gradnje: v skalo vkopan zbiralnik, obdan in pokrit z masivnimi kamnitimi ploščami – bloki. Kljubovali so stoletjem, morda več kot tisočletju, v zadnjih desetletjih pa so bili vsi uničeni ali močno poškodovani. »Lašk« je bil v delu, ki je izstopal iz površine, pri gradnji lokalne poti uničen. Enaka usoda je doletela »Dalejne Kuotle«, le da v tem primeru ni od njega ostalo nič. Obstajajo samo še »Garejne Kuotle«. Zbiralnik je sicer zabetoniran, ker je bil po drugi svetovni vojni nekoliko preurejen, dokler niso vaščani zgradili novega vodovoda. Izvira »u Kuotleh« omogočata nastanek šibkega potoka, ki teče dalje skozi »Sjaunk« in »Dalina« proti Lazam. V poletnih mesecih se potok posuši.

Po »Kuotlah« se začenja »Sjaunk«, dolina s travnatimi pobočji – najprej »Garejn Sjaunk« ob kolovozu, ki pelje proti travniku »na Dabrceh« in »u Peč«. Nad levim bregom »Sjaunka« je kraj »na Trateh« z izročilom o prikazovanju dveh srnjakov, ki se borita z rogovi, ki se krešejo v noči. V »Sjaunku« se prikazuje tudi »deuje suene, ki taler tače«. 300 m pod »Garejnem« je »Dalejn Sjaunk«, ki ga seka kolovoz iz vasi proti Zaselom in na Krajc. Med dvema »Sjaunkoma« je zakopan zaklad – šac. Naprej srečamo ob kolovozu

proti vasi kraj »pad Čela«, kjer se sliši jamranje in stokanje. Nekoliko naprej pa smo že »pad Urtem«, pod poliškimi hišami, kjer so razčetrili čarovnico. Vrnimo se spet mimo »pad Čela« proti dolini. Po tej poti so peljali usmrčeno čarovnico in začenja se senožet »Dalina«, kjer so še po vojni slišali pokanje in lomljenje. Ko se začenja pot bolj strmo spuščati proti Lazam, se na levo odcepi steza, ki pelje po manjši grapi proti poliški cerkvi. V grapi je zakopana čarovnica, usmrčena »pad Urtem«. Nad grapo pridemo »u Urtača« in že zagledamo cerkev poliške Matere božje, postavljeno na zahodni rob polja, ki se tu že nagiba proti opisani dolini.

Poudariti je treba, da je ta dolina bogata z mitskimi izročili v nasprotju z dolino Poličnice, ki se spušča pod nasprotnim, vzhodnim robom poliškega polja in za katero ne poznamo nobenega tovrstnega izročila. Lahko torej sklepamo, da je dolina »Sjaunka« imela neko obredno funkcijo v predkrščanski dobi.

Literatura

- Božič, D., 1999: *Tre insediamenti minori del gruppo protostorico di Idrija pri Bači dell'Isontino*. V: S. Santoro Bianchi (ed.), *Studio e conservazione degli insediamenti minori romani in area alpina: Atti dell'incontro di Studi*, Forgaria del Friuli, 20. 9. 1997, *Studi e scavi* 8. 71–79.
- Flego, S., 2005: *Prazgodovinska naselbina na Poliškem polju?*, *Idrijski razgledi* 50/1, 106–109.
- Istenič, J., 2005: *Evidence for a very late Republican siege at Grad near Reka in Western Slovenia*. – *Carnuntum Jahrbuch* 2005, 77–87.
- Medvešček, P., 2006: *Let v lunino senco* (v tisku).
- Osnovna šola Cerkno, 1989: *Raziskovalna naloga Police*. – *Osnovna šola, spomenik NOB, Cerkno* 1989.
- Pleterski, A., 2006: *Police na Tolminskem – prva »ciganska« vas na Slovenskem?* *Vojetov Zbornik, Ljubljana* (v pripravi).
- Rutar, S., 1882: *Zgodovina Tolminskega, Gorica*.
- Svoljšak, D., 1984: *Police, Varstvo spomenikov*, XXVI, 288–289.
- Svoljšak, D., 1994–1995: *Novo gradivo v Arheološkem oddelku Narodnega muzeja v Ljubljani (pridobljeno v letih od 1987 do 1993)*, *Varstvo spomenikov XXXVI*, 224–296.

Da je do pričujočega sestavka prišlo, se moram v prvi vrsti zahvaliti dr. Andreju Pleterskemu z Inštituta za arheologijo ZRC-SAZU, ki je v povedkah in raznih izročilih iz Polic, ki sem mu jih posredoval, videl pomembne elemente mitskih ostalin in me spodbujal pri zapisovanju le-teh. Mojemu zanimanju za arheološko dediščino na začetku niso pripisovali velikega pomena. Hvala tudi Mateji Belak, prav tako z Inštituta za arheologijo ZRC-SAZU, za izdelavo priloženih kart.

Veduta s Poliškim poljem z vasjo v ospredju.

(Foto A. Pieterski)

Marian Beričič

LONČARJENJE NA POKLONU V SPODNJI IDRIJI

Pri obravnavi zgodovinskega zapisa Spodnje Idrije je Janez Kavčič v svoji knjigi leta 1996 med ostalim na straneh 124 in 125 zabeležil, da so se na Pustoti na domačiji »Pr' Mikšu« ukvarjali z lončarstvom. Fotografije Dušana Ježa hrani Mestni muzej v Idriji. Res je škoda, da se je ohranilo tako malo vedenja o nekdanji zelo živahni obrtni dejavnosti v Spodnji Idriji.

Že dolgo sem iskal podatke, fotografije, ljudi, ki bi še kaj vedeli o tej dejavnosti, saj se je poleg družine Beričič z lončarstvom ukvarjala tudi družina Carl s Poklonu. V roke mi je prišel ponatis knjige Logaško okrajno glavarstvo, ki ga je izdalo Društvo učiteljev in šolskih prijateljev okraja Logaškega leta 1889. V knjigi so zanimivi opisi posameznih področij in krajev, ki so spadali pod Logaško okrajno glavarstvo. O Spodnji Idriji je pisal učitelj Leopold Punčuh. Med ostalimi zanimivimi opisi krajev, navad in gospodarstva je na strani 108 zabeležil tudi naslednje: »V občini nahajajo se štiri žage, šest mlinov in štiri izdelovalnice lončenih peči.«

Ta podatek priča o precej živahni

lončarski dejavnosti v Spodnji Idriji. Od teh zapisov pa do novejših časov ni zaslediti zapisa o razvoju, razmahu in usihanju te obrti. Glede na to, da so se z njo ukvarjali tudi na očetovi domačiji na Poklonu, sem zaradi bojazni pred nepoznavanjem in pozabo želel vsaj malo osvetliti to zanimivo obrt.

Podatki o lončarjenju na Poklonu so skopi

Največ podatkov v pričujočem članku sem dobil od žal že pokojne Terezije Carl, poročene Jeram, ki je skupaj z možem preživljala svojo visoko starost v Domu upokojencev v Idriji. Nekaj mojih spominov izvira še iz otroštva, ko sem poslušal pripovedovanje očeta Lovreta in mame Marije, nekaj pa sta mi z informacijami pomagala bratranec Marijan Povšnar, sin tete Francke, sedanji lastnik domačije na Poklonu, in sestrična Silva Mali, hčerka Ivana Beričiča, rudarja in izkušenega lončarja.

Preden so si Beričičevi uredili dom na Poklonu, so živeli pri Stajerju nad Spodnjo Idrijo. Tudi Carlovi so prinesli lončarsko dejavnost s seboj, s Pustote. Po pripovedovanju Terezije Jeram je njen oče

Franc to dejavnosti na Poklonu razvil celo pred Janezom (Ivanom) Beričičem. Ker žal ni na voljo nobenih pisnih virov o nastanku in razvoju te obrti na Poklonu, se moramo zadovoljiti le z nekaj skopimi podatki.

Janez Beričič kupi posest na Poklonu

Izvedel sem, da je Janez Beričič leta 1906 prodal posestvo pri Stajerju Bogatajevim in za izkupiček od Andreja Kobala, ki je bil tam lastnik od leta 1856, kupil hišo in nekaj zemlje na Poklonu. Večina družinskih članov je bila rojena še pri Stajerju. V novi hiši so tako živeli prababica, oče Janez Beričič (moj ded), rojen 20. 3. 1871, žena Ivana (babica), rojena Skok, 26.12.1873, sin Lovrenc (moj oče), rojen 1900, hči Jožefa (teta), rojena 1902, sin Ivan (stric), rojen 1903, hči Mici (teta), rojena 1904, in hči Franciška (teta), rojena že na Poklonu leta 1911.

Na osnovi teh podatkov predvidevam, da je Janez Beričič, ki je bil izučen lončar, lahko pričel z lončarsko obrtjo šele po letu 1906. Tudi za soseda Franca Carla ni mogoče točno določiti kdaj je začel z obrtjo. Znano je le (po pripovedovanju Terezije Jeram),

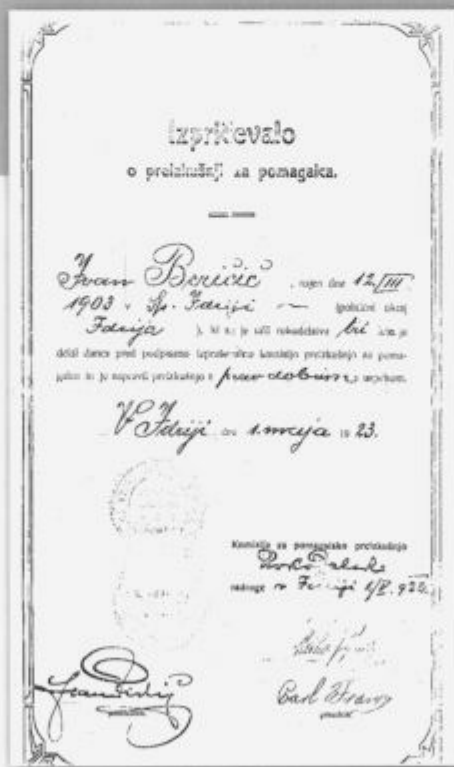

Družina Beričič, okoli 1917. Zada od leve proti desni:
Lovre (1900-1969), Mici (1904-1982), Jožefa (1902-1973),
Ivan (1903-1973). Spredaj stojijo: prababica Franciška
(1911-1985) in Ivana (1873-1946).

Domačija Beričičev na Poklonu. Zraven obnovljene hiše je
stavba peči za žganje lončarskih izdelkov.
(Fotografija je last Marjana Povšnarja)

da so se preselili s Pustote in da je Janez prevzel lončarsko znanje od Mikša s Pustote. Tako sta torej dve družini, sosedi, izdelovali povsem konkurenčne izdelke. Žal ni nobene fotografije, ki bi prikazovala vodno kolo pri Carlu, ki je poganjalo stope za gnetenje lončarske glin. Pri Janezu Beričiču pa je še ohranjeno poslopje (peč), kjer so žgali lončarske izdelke. Za odvajanje dimnih plinov je bil lep izdelan lončen dimnik, ki ga danes ni več. Poslopje samo, danes le malo spremenjeno, služi za garažo. Ob cesti stoji lepo ohranjena kapelica, ob njej pa dve smreki, ki so ju zasadili ob veliki povodnji leta 1926. Za razliko od Carla, pri katerem so imeli stope za gnetenje in drobljenje mase, so pri Janezu Beričiču glino gnetli v večji leseni posodi kar z nogami. Jožica Carl, poročena Žakelj, ki stanuje v Spodnji

Izpričevalo Rokodelske zadruge v Idriji 1. 5. 1923
o preizkušnji za pomagalka.

Kanomlji pri Svetliku, mi je povedala, da so po raznih dodatkih glini morali le-to obdelati še z nogami. Na splošno so morali otroci precej delati in pomagati pri izdelavi lončenih izdelkov.

Lončarski izdelki iz Beričičeve in Carlove delavnice

Glavni proizvod so bile pečnice, potem skodele, lonci za kuho, skodele, modeli (pekači) za potice, deže za mast in podobne stvari. Skoraj vsi izdelki so bili glazirani v zeleni ali rjavi barvi. Surove izdelke so sušili kar zunaj v kozolcu in na improviziranih policah. Velikokrat so se z njimi poigrali tudi otroci, ki so se tam mimo vračali iz šole. Material (skrilavec) so kopali v Spodnji Idriji ali Idriji. Ni pa mi znano, katere primesi so še dodajali. Primerno suhe izdelke so obarvali

*Malo že predelana stavba originalne peči za žganje lončarskih izdelkov pri Beričičevih.
(Fotografija je last Marijana Povšnarja)*

Odločba RŽS Idrija o spremembi izpita za lončarja iz leta 1923 v naziv samostojni keramik.

Kmečka peč na Vojšćici narejena iz pečnic družine Beričič.

(Fotografirano 2. 11. 1997)

in zložili v peč, kjer so z žganjem pri visoki temperaturi pridobili trdnost in lepši izgled (glazuro). Drva za peč so dobili pri okoliških kmetih kot protiuslugo za čiščenje grmovja in tako so, po pripovedovanju očeta Lovrenca, opravili tudi veliko košnih dni.

Ivan Beričič je bil edini otrok, ki se je izučil poklica in pred komisijo Rokodelske zadruge v Idriji 1. maja 1923 opravil izpit za pomagalka. Kot prisednik se je na »izpričevalo« podpisal tudi sosed Franc Carl.

Izdelke so prodajali po okoliških vaseh in celo po Vipavskem. Velikokrat so cel voz naložili z izdelki in jih odpeljali do Vipave, nazaj grede pa se je na vozu znašel tudi kakšen sod vina. Način dela je pri lončarjih zahteval mnogo tekočine, zato so žejo velikokrat gasili kar z vinom.

Konec lončarjenja v Beričičevi družini

Večina teh izdelkov se je podrobila ali porazgubila, vendar sem na Vojščici, s pomočjo Petra Lapajnet, odkril še originalno peč, izdelano iz naših pečnic značilne zelene barve. Tudi naša hiša v Idriji jih je imela, pa smo žal vse podrli. Leta 1930 se je moj oče Lovrenc poročil in ni več mogel pomagati doma. Tudi stric Ivan, ki bi edini lahko nadaljeval s tradicijo, je zaradi svoje svobodomiselnosti in leve usmerjenosti padel v nemilost pri družini, ki mu je obrnila hrbet. Moj ded Janez Beričič je obrt opustil zaradi bolezni. Umrli je leta 1933. Ostalo je precej dolgovi in že je kazalo, da bo posestvo prišlo na boben, pa ga je rešila teta Mici, ki je poplačala vse dolžnike. Stric Ivan se je z družino preselil v Idrijo, v Cegovnico, in se tako kot brat Lovre zaposlil pri rudniku.

Edino sosed Carl je vztrajal pri lončarski dejavnosti še po drugi svetovni vojni. Nazadnje sta tam delala Tone in Herman Carl. Zaradi vedno cenejših industrijskih proizvodov so lončarjenje počasi opustili tudi Carlovi.

Stric Ivan je pri njih večkrat pomagal. Sam je izdeloval tudi vaze za rože, rešetke (rešoje) za štedilnike in »šerblce« za sveče. Pri rudniku je pridobil spričevalo samostojnega keramika in v posebni keramični delavnici, ki jo je dal postaviti rudnik živega srebra, nekaj časa izdeloval keramične izdelke za potrebe topilnice in laboratorija. Pri iskanju ostankov lončarske dejavnosti je Marijan Povšnar odkril še originalni dvojezični izvesek, ki ga je ded Janez (Ivan) Beričič uporabljal za svojo obrt.

Za izdelovanje lončene posode so tako pri Carlu kot pri Beričiču uporabljali lesen kolovrat, ki so ga poganjali z nogo, medtem ko so za izdelovanje pečnic uporabljali modele. Tudi stric Ivan je pri Carlu po vojni poganjal tak kolovrat in izdeloval različne izdelke po navodilih gospodarja.

Potrebe idrijskega rudnika po lončenih izdelkih

Zanimalo me je tudi, v kolikšni meri je rudnik živega srebra rabil lončarske izdelke za svoje potrebe in kje jih je nabavljal. Vse kaže, da se je rudnik za svoje potrebe posluževal uslug škofjeleških lončarjev, ki so dobavljali na tisoče posod za žganje živorebrove rude.

Po drugi svetovni vojni je imel rudnik dogovor s Carlom s Poklona v Spodnji Idriji, ki je dobavljal čepe in druge izdelke za potrebe špirekove peči in drugo. Vendar je bil to le manjši del ponudbe, vse ostalo so izdelovali

domači lončarji. To so bili lonci, pekači, skodele in drugi uporabni lončarski izdelki za potrebe ljudi. Predvsem pa so bile pogoste pečnice za izdelavo in obnovo lončenih peči, ki so bile vgrajene prav v vseh meščanskih in kmečkih hišah.

Ohranimo spomin

Spominjam se, ko sem še kot otrok ob nedeljah s starši obiskoval dom na Poklonu, da smo z zanimanjem poslušali značilne zvoke stop ob poti pri Carlu: »Tok, tok ...« Danes od tega ni ostalo nič. Hišo pri Carlu so popolnoma obnovili. Stope in vodno kolo so se morali umakniti novejšemu. Žal ni ostala niti ena fotografija, ki bi spominjala na to dejavnost.

Menim, da bi morali zaščititi in obnoviti vsaj stavbo za žganje lončarskih izdelkov (peč) in ji vrniti prvotno podobo. S tem bi ohranili del nekdanje tako značilne lončarske obrti. Prostor bi lahko zapolnili z razstavo primerkov, ki so še dosegljivi pri posameznih lastnikih, ki jim ni vseeno za našo dediščino. Obstajala naj bi risba vodnega kolesa pri Carlu, ki jo hrani eden od otrok, vendar je nisem uspel dobiti. Narisal pa jo je fotograf Drago Petrovčič, rojak iz Spodnje Idrije.

Marijan Beričič

VPLIV GOSPODINJSKE ŠOLE NA IZOBRAŽEVANJE RUDARSKIH DEKLET V IDRIJI

Med različnimi dokumenti sem v zapuščini moje matere Marije Moravec zasledil nekaj fotografij učenk gospodinjske šole ter spričevalo in zvezke za posamezne predmete. Iz spričevala je razvidno, da je opravljala enoletni tečaj v Idriji v šolskem letu 1912-1913. Uradno se je ustanova imenovala »C. KR. RUDNIŠKA GOSPODINJSKA ŠOLA V IDRIJI«.

Mama mi je velikokrat je pripovedovala o izredni pomembnosti te šole za rudarska dekleta, ki niso imele veliko možnosti za nadaljnje izobraževanje. Mama je bila zelo uspešna učenka v osnovni šoli, vendar kljub vzpodbujanju razredničarke gospe Rupnikove naj nadaljuje šolanje, doma niso imeli razumevanja češ, da je dovolj fantov, ki se morajo izšolati. Takrat si je postavila cilj, da bo izkoristila vse možnosti, ki jih nudi Idrija pri izobraževanju. Uspešno je končala gospodinjski tečaj, dvoletno dopolnilno šolo klekljanja, pa tečaj za stenografijo in računovodstvo.

Od vsega je najrajši pripovedovala prav o gospodinjski šoli s pestrim programom izobraževanja, prijetnimi sošolkami in nepozabnimi učiteljicami (uršulinkami). Rada se je spominjala dela v sadovnjaku, na vrtu, priprave hrane in vzdušja na šoli. Vso skuhan hrano so morale učenke same pojesti. Pri tem so morale paziti, da ni bilo slišati cmokanja ali zvena pribora, ker je takoj vstopila predstojnica in jih opozorila na red. Velikokrat je pripovedovala, kako različne okusne jedi so skuhaile ali spekle. Z vsem znanjem pa si ni mogla dosti pomagati, saj je kmalu nastopila prva svetovna vojna, pa nato priprave na drugo, kar vse je povzročilo veliko pomanjkanje. Tudi takoj po drugi svetovni vojni si nismo mogli privoščiti veliko. No, ne

glede na vse, pa je o šoli vedno pripovedovala pohvalno.

Kot prostovoljni učni predmet si je izbrala vezenje. Še danes hranimo lep zelen prt okrašen z ročno vezanimi rožami in okrasnimi robovi, ki so ga pomagale dokončati učiteljice, da ga je lahko razstavila ob koncu šolanja.

Prav zaradi tega sem iskal podatke o šoli, ki pa jih nisem dobil. Končno mi je Damjan Bogataj posodil zapise nove knjige Slavice Pavlič o zgodovini idrijskega šolstva od 1500-1945, kjer je zelo nazorno prikazana ustanovitev in delovanje gospodinjske šole, ki ga v skrajšanem povzetku predstavljam v nadaljevanju.

Gibanje za ustanovitev takih šol je nastalo že leta 1848, ko so kranjski deželni stanovi prosili na Dunaju, da bi se v Ljubljani ustanovila šola za kmetijstvo v slovenskem jeziku. Leta 1863 se želja po ustanovitvi gospodinjske šole pojavi v Postojni. Ustanavljanje takih šol je šlo v dveh smereh. Ena za nekmečko mladino in druga za vzgojo kmečkih gospodinj. Prve so bile podrejene ministrstvu za prosveto, druge pa ministrstvu za kmetijstvo. Ustanavljanje teh šol spada v čas, ko smo Slovenci imeli velik smisel za kulturni napredek, ki naj bi ga šole posredovale v slovenskem jeziku. Glavni problem je bilo pomanjkanje denarja za ustanovitev, vzdrževanje in plačevanje učiteljstva. Zato so deželne oblasti podpirale vsako privatno akcijo in ustanavljanje zasebnih šol. Ljudje so se zavedli pomembnosti gospodinjskega pouka in strokovne izobrazbe za žene in dekleta. Večina gospodinjskih šol so vodile redovnice.

O ustanovitvi gospodinjske šole v Idriji je pisal tudi idrijski dekan Mihael Arko. Pobuda je prišla od strani krajevnih oblasti, saj so Idrijčani

*Stavba Gospodinjske šole v Rižah.
(Leta 2005 fotografiral Peter Lapajne)*

vedno pripravljeni na področju šolstva uvajati novosti. Ustanovljeno je bilo novo ministrstvo za javna dela. V programu je pisalo, da se v delavskih mestih ustanovijo gospodinjske šole. Za prvo leto je imel minister na razpolago v ta namen 50.000 kron. V Idriji so se takoj ogreli za akcijo, saj so se držali pravila, da kdor prej pride, prej melje. Takoj so sestavili prošnjo skupaj s ponudbo prostorov, kjer naj bi šola delovala. Ministrstvo na Dunaju je prošnjo obravnavalo in odobrilo 30.000 kron za odkup in adaptacijo hiše, s pripombo naj tudi rudnik prispeva nekaj sredstev za delovanje gospodinjske šole. Cesarsko kraljevi rudniški nadsvetnik Jožef Billek je dobil nalog, da se posvetuje z dekanom Arkom, pripravi načrt za šolo in ga pošlje na Dunaj. Tako je Idrija dobila šolo, ki je bila namenjena hčerkam rudarjev. Vzgojo deklet so zaupali Uršulinkam. Razgovori o njihovem prihodu v Idrijo so potekali že leta 1897. Zaradi različnih pogledov in nasprotovanj knežskofa dr. Antona Bonaventure Jegliča glede ustanovitve uršulinske postojanke v Idriji, se je to vprašanje vleklo celih deset let. Šele leta 1908 so Uršulinke prišle v Idrijo in začele s pripravami na odprtje gospodinjske šole in otroškega vrtca. V tem času je odpadel predlog, da bi Uršulinke

ustanovile in vodile tudi osnovno šolo, saj sta v Idriji že delovali deška in dekliška šola.

30. septembra 1908 je ministrstvo za javna dela sporočilo ravnateljstvu rudnika, da bodo Uršulinke odprle gospodinjsko šolo in prejele 26.000 kron podpore. Veliko zaslugo za ustanovitev je imel profesor Fran Levec, ki je bil tudi deželni šolski nadzornik in dvorni svetnik. Šolske prostore in stanovanja za sestre so zagotovili v Rižah. Rudnik je nabavil vso šolsko opremo in zagotovil vzdrževanje gospodinjske šole ter honorarje sestram. Učenke so prihajale v šolo vsak dan od 7. do 16. ure, razen ob nedeljah in praznikih. Pouk je bil enoleten in v slovenskem jeziku. Program je zajemal poleg verouka še računstvo, slovenščino, vzgojeslovje, gospodinjstvo in hranoslovje, praktično kuhanje, šivanje, ročna dela, zlasti klekljanje, razna gospodinjska dela in vrtnarstvo (bolj natančno glej spričevalo!). Ob koncu šolskega leta so gojenke prejele spričevalo in velikokrat pripravile tudi razstavo.

Leta 1909 je bilo vse pripravljeno za začetek pouka. Uršulinke so poučevale od 1909. leta do 1916. leta. V šolskem letu 1916/17 so prepustile poučevanje šolskim sestram iz Maribora, ki so takoj prosile za povečanje osebnih dohodkov za 20 %.

Zaradi omejenega prostora so Uršulinke sprejele le okrog 20 učenk letno. Najrevnejšim so kljub temu, da ni bila šola internatskega značaja, zagotavljali hrano in stanovanje. Da bi zagotovili možnost sprejema več učenk letno, so osnovali društvo za »Zgradbo uršulinskega samostana« z internatom za gospodinjsko šolo. Predsednik društva je bil Franc Ks. Goli. Ustanovljeno je bilo tik pred prvo svetovno vojno. Izdelana so bila tudi primerna pravila za to izvedbo. Vsak član je vplačal letno določen prispevek. Mihael Arko je svetoval naj center Uršulink zgradijo v mestu in ne v okolici. Zelo so se tudi trudili, da bi čimprej izločili vpliv nemščine v šoli. Po prvi svetovni vojni je šola delovala še do leta 1923, ko je bila ukinjena in so se sestre vrnile v Maribor. Znano je, da je v tem letu nastopila Gentilijeva reforma, ki je postopoma do leta 1926 ukinila pouk v slovenskem jeziku v vseh slovenskih šolah na Primorskem. Po drugi svetovni vojni se je na območju gradnje (Kloštra) Centra Uršulink, ki so ga Italijani uporabljali za vojaško skladišče, dogradili leta 1947 za potrebe dijaškega doma. V času delovanja gospodinjske šole se je izšolalo čez 300 deklet, kar je bil izreden uspeh za delavsko Idrijo.

Polona Kavčič

OGLARSTVO NA IDRIJSKIH KRNICAH

O obrti, ki je preživljala mnoge ljudi...

Predmet raziskave je oglarstvo na območju Idrijskih Krnic in Masor v času od začetka 20. stol. do 60-ih let 20. stol., ko je bilo oglarstvo na tem območju zelo razširjeno. To področje je bilo delno že raziskano na raziskovalnem taboru študentov etnologije in kulturne antropologije ter glasbene pedagogike, julija 2000 v Idrijskih Krnicah. Raziskava temelji na ustnih virih nekdanjih oglarjev, organizatorjev Oglarske nedelje ter drugih domačinov in zajema tako tehniko oglarjenja, način življenja oglarjev kot tudi turistično prireditve Oglarska nedelja. Izvedena pa je bila v okviru mednarodnega projekta »Festivali dveh kultur« (september 2004 – september 2005), katerega nosilec je bila Lokalna turistična organizacija Laufar Cerkno.

Razvoj oglarstva

Z odprtjem rudnika ob koncu 15. stol. je potreba po lesu na Idrijskem zelo narasla. Oglarstvo je bilo tako ena izmed pomembnejših tehnik izkoriščanja gozdov, ki so imeli velik pomen prav zaradi delovanja rudnika.

Na območju Idrijskih Krnic in Masor so v času italijanske okupacije poleg domačinov oglarili še Italijani oz. Furlani, ki jih je država tu načrtno naseljevala. Dobili so v last kos državnega gozda ali sami kupili kmetijo.

Za večino prebivalstva je bilo oglarjenje v obdobju med obema vojnama pomemben vir zaslužka, saj drugih priložnosti ni bilo veliko. V času italijanske okupacije in velikih davkov so za preživetje oglarili skozi celo leto. Večino takrat pridelanega oglja so prodali na ozemlju današnje italijanske države.

Vir preživetja so v oglarstvu našli predvsem revnejši, ki so imeli premalo rodovitne zemlje, da bi jim ta zagotavljala preživetje. Uporabili so ves les, ki je bil za druge namene neuporaben. Na strmih terenih, ki so značilni za to področje, lesa niti ni bilo možno spraviti kako drugače v dolino, kot v obliki oglja. Oglarstvo je bilo tako še bolj razširjeno v Masorah, kjer so zaradi strmega terena, neprimerne za obdelovanje zemlje težje kaj pridelali. Veliki kmetje so za svoje potrebe oglarje tudi najemali.

Tehnika oglarjenja

Delo oglarjev je potekalo v več fazah:

- sekanje, priprava in spravilo lesa
- izdelava kope
- kuhanje ali žganje oglja
- transport in prodaja oglja

Sekanje in priprava lesa

V preteklosti so velik pomen imela znamenja narave (npr. luna), po katerih so se ljudje ravnali ob določenih delovnih opravilih. To znanje se je prenašalo iz roda v rod in je še vedno prisotno v zavesti predvsem starejših ljudi.

Les so praviloma sekali ob polni avgustovski luni. To je bil najboljši čas za sečnjo. Za sečnjo, ki je bila ročna, so uporabljali ročne žage (pačesnce ali amerikanke in luštavke ali lokarce), sekire, kline, lančarje, čuke in bot.

Ko so les posekali, so ga dva do tri tedne pustili v listju, da je

izgubil sok. Potem so ga oklestili in razžagali v meter dolga drva – normalna polena. Iz polsuhih drv, sekanih meseca avgusta so dobili največ in najbolj kvalitetno oglje. V primeru, da je drevesna skorja odstopila, so bila drva že manj kvalitetna za pridelavo oglja.

Drevje so po potrebi sekali skozi celo leto, le da je bil mesec avgust najboljši čas za to opravilo. V mesecu aprilu in maju so se temu izogibali, saj je bila takrat »sama voda«. Drva niso smela predolgo čakati, da jih ni zmočil dež oz. potrebno jih je bilo pred njim zaščititi. Dež je za oglarje pomenil težavo, ker je lahko zelo otežil njihovo delo (dolgo sušenje namočenih drv, ugašanje kope, spiranje prsti s kope...).

Uporabljali so vse vrste gozdnega drevja, tako listavce kot iglavce. Za najboljšega pa je veljal bukov les, »to so bila tudi težka drva«. Poleg bukve so uporabljali tudi jesen, gaber, javor, brezo, jelovino, trepetliko, lipo, lesko, muokajco. Les ni smel biti trhlen.

Poleg pripravljenih drv so porabili tudi ves odpaden les, iz katerega ni bilo mogoče narediti drv ali ga kako drugače izkoristiti. Za grasanje in basanje so porabili ves drobiž. S svojim delom so oglarji tako tudi čistili gozdove, kar je bilo velikega pomena.

Izdelava kope

Kope ali ognce so postavljali po eno naenkrat. Če so imeli možnost, so kopo postavili v neposredni bližini kraja, kjer so pripravili drva, saj transport drv zaradi slabe dostopnosti terena ni bil niti lahek niti poceni. Sicer so drva spravili do primerne prostora oziroma do svojega stalnega mesta

za kuhanje kope.

Prostor, kjer so postavili kopo je bilo potrebno najprej dobro očistiti in zravnati. Ima obliko kroga in se imenuje *kopišče* (*kapiše*). Vendar pravo kopišče ni smelo biti popolnoma ravno, proti središču so naredili malo dvignjeno, da je lahko voda, ki se je cedila iz drv, odtekala in ni nastajalo blato. Voda se je iz drv še posebno cedila, če niso bila sekana ob pravem času.

Poleg primerne površine je bila pri izbiri prostora pomembna tudi dostopnost poti in vode. Nekaj vode so potrebovali za gašenje oglja ter za umivanje in kuho, če je bilo bivanje v gozdu daljše. Po potrebi je bilo za dobro podlago treba nasuti dodatno prst, kasneje so prst rabili tudi za obložitev kope. *Grap* so se zaradi nevarnosti hudournikov izogibali.

Pri izbiri kopišča so večji oglarji preverjali tudi stanje vetra. Ena od naravnih metod je bila ta, da so obližnili prst na roki in se tako prepričali o smeri vetra. Če je bila kopa izpostavljena vetru se je potem dogajalo, da je na eni strani kope ostalo manj prsti kot na drugi. Odnášanje prsti s kope je pomenilo težavo za pravilno in enakomerno izgorevanje kope. Zaradi prevelikega dotoka zraka je namesto oglja začel nastajati pepel. Do odnašanja prsti pa je prihajalo predvsem ob vremenskih nepravilnostih (vetru, dežju).

V primerih, ko prostora za kopišče ni bilo možno zravnati, so si pomagali tako, da so naredili ustrezno podlago imenovano oder. Zanj so uporabili močnejša debla, vejevje in da skozi ni prišel ogenj, so vse skupaj zasuli še z plastjo prsti debelo okoli 40 cm.

Na sredino kopišča so v tla zabili nekaj

kolov t.i. *strženic*. Število strženic (vsaj šest), postavljenih v krogu, z nekaj cm prostora vmes, je bilo odvisno od velikosti kope. Strženice sestavljajo *stržen - dimnik*.

Kopo so običajno postavljali v dveh *skladih* (*štuosih*). Strženice so le del prvega sklada, za drugi sklad so na polovico prekrojena drva zložili na križ. Skladati so začeli z debelimi drvami. Prva so postavili med strženice in nato druge v krogu enakomerno v širino. Drva so morala biti podobne debeline in postavljena enakomerno, »če ne je ogenj nagajal«.

Pod debelejša polena je bilo dobro položiti kakšen kamen, da niso prišla v stik z blatom, ker tako ne bi zoglenela. Nazadnje so prišla na vrsto drobna drva.

Stržen za prvi sklad in nato drva zložena na križ je način postavljanja kope, ki je tu splošno razširjen. Starejša informatorka se spominja oglarjenja starega očeta, ki pa je v tla zabil samo en kol, imenovan *štemplj*. Kol je na koncu izvlekel in v luknjo nasul žerjavice. Tega načina postavljanja kope so se najbrž posluževali pri manjših kopah.

Zložena drva so pokrili z steljo – vresjem, praprotjo, travno rušo in listjem. Kjer je bilo osovno so nabrali tudi mahu. Sledilo je smrečje, vejevje in na koncu še plast čiste prsti. Prst so na grobo prečistili z grabljami, po potrebi tudi presejali, saj vmes ni smelo biti kamenja.

Z listjem so lažje obložili predvsem zgornji del kope, ki je položnejše oblike. »Tiste, z listjem pokrite so se boljše delale.« Spodnji del kope je bilo najboljše obložiti s smrečjem, ker je bolj držalo prst. Postopku pokrivanja gole kope s prej naštetimi

Oglarska nedelja 2004. Člani turističnega društva Novaki med postavljanjem kope.

materiali pravijo *grasanje*. *Zagrasati* (obložiti) je bilo potrebno toliko, da z udarcem lopate po kopi niso začutili drv. Prst je preprečila dostop zraka v kopo. V spodnjem delu je morala biti plast prsti najdebelejša, da je lahko držala le to v zgornjem delu. Ko je bila kopa *zagrasana* so okrog in okrog naložili drva, ki so še dodatno držala prst. Temu so rekli *obodi*. Ko se je kopa začela sesedati so jih odstranili. Vrhnji del kope, ki ima polkrožno obliko je *okroglina*.

Kuhanje ali žganje oglja

Iz debelejših vej so si izdelali lestev, da so lahko prišli na vrh kope. Posebej so zakurili hosto, da so dobili žerjavico, ki so jo kar z lopato odnesli na kopo. Na dno luknje so že prej nametali nekaj suhih vej in smrečja. Nato so nasuli žerjavico in dodajali do 20 cm dolga suha drva. Luknjo so pokrili s kosom pločevine ali z drvmi.

Z vrha so v sredino kope *basali* drva z dolgo palico. Dodajanje drv v luknjo – *basanje* je potekalo na vsake dve do tri ure. Luknja

je morala biti polna oglja. Takrat je ogenj prišel do vrha in kopa je začela goreti proti tlom. Odprtino so takrat zaprli in jo niso več odpirali.

V spodnjem delu kope so z močnejšim kolom naredili tri, štiri ali pet zračnih lukenj, skozi katere je lahko odtekala voda. Če so se začeli delati *mčinčki* (ugrezanje prsti v obliki lija) je bilo treba luknjo odkrit in obložiti. Oglar je moral zelo paziti, kako se je ogenj širil po kopi navzdol. Ko se je ogenj začel hitreje širiti na eni strani, so s prebadanjem

na nasprotni in spodnji strani dodajali zrak, da se je ogenj uravnal na enako višino. Pri večjih kopah je trajalo dva do tri dni, da se je ogenj uravnal. Ko so ugotovili, da je vrh kope enakomerno žgan, so s palico na določeni višini dovajali zrak. Ko so se luknje (zelo majhne, premer približno 4 cm) *zakadile* in se je iz njih namesto belega pokadil moder dim, je pomenilo, da je v tistem delu kope že nastalo oglje. Nato so jih ponovno navrtali 25-30 cm nižje in tako nadaljevali vse do tal. Kopa ni smela biti prehitro žgana. Pravilnejše je počasno kuhanje oglja. Temperatura goreče kope je segala do 800°C; samo oglje pa naj bi oddajalo temperaturo do 1000°C. Ogenj je moral istočasno priti prav do tal. Kopa je bila kuhana, ko so drva popolnoma zgorela.

To so preverili tudi s prebadanje palice v kopo.

Med zadnjimi opravili je bilo *trganje kope*, ki se je začelo od spodaj navzgor, po pasovih. Z lopato so odmetali prst in z grabljami nato ven valili oglje. Vso prst so metali nazaj na kopo, saj je bila njena funkcija tudi gašenje oglja. Žareče oglje so škropili tudi z vodo. Če bi posneli prst s cele kope hkrati bi zaradi hitrega pristopa zraka oglje zgorelo. Dva do tri dni (najmanj 36 ur!) po trganju je bilo potrebno paziti, da se oglje ni vnelo. Res je bilo trganje kope najbolj umazan del oglarjenja, a tudi posebno vesel dogodek. Pri trganju kot tudi skladanju kope je sodelovalo več ljudi, tako družina kot vaščani, ki so drug drugemu pomagali pri večjih delovnih opravilih.

Kosi oglja so bili lahko različno veliki. *Braška* so poimenovali drobno oglje

Vrtanje zračnic v kopo.
(Original hrani Anton More, Sovodnji)

primerno za uporabo v kovaštvu in tudi v rudniku, kjer velikost oglja ni bila pomembna. Glauna je bil tisti del kope, ki ni zgoznel. To so bili predvsem zaglaunki in debelejša drva.

Oglarsko orodje

Med oglarско orodje sodijo oglarске vile za pobiranje oglja (lesene ali železne), železne grablje, lopata, palica za prebadanje kope, palica za basanje, kramp za delanje kanalov okrog kope v primeru dežja.

Kope po velikosti

Velikost kope se meri v *kvintalih*. 1 kvintal = 1 m³ drv = približno 100 kg oglja

Iz enako velikih kop se je pridobivalo različne količine oglja. Količina oglja je bila odvisna od vrste lesa, debeline drv, samega načina kuhanja in spretnosti oglarja. Od velikosti kope je bil odvisen tudi čas kuhanja. Obseg lesa se je s spreminjanjem v oglje zmanjšal približno na polovico, teža na četrtno.

Največje so bile kope do 120 kvintalov.

Primer: Kopa za 120 kvintalov t. j. 120 m^3 drv, je visoka 5 m in ima premer 13 m ter 8 strženic. Prekrili so jo s 25 cm debelo oblogo iz smrečja, listja in prsti. Taka kopa se je žgala 3 tedne.

Najboljši izkoristek so dajale kope za 50-80 kvintalov. Kopa za 50 kvintalov se je kuhala od 14 – 16 dni. Majhne kope so se kuhale do 5 dni.

Po ustnem izročilu naj bi domačin, Franc Kenda – Gričnk (že pokojni), v času med obema vojnama, naredil kopo za 200 kvintalov. Po spominu drugega informatorja naj bi bila ta ista kopa velika 120 kvintalov. Vsekakor je bila velika in ena največjih kop na tem območju.

Transport oglja

Ohlajeno oglje so z oglarskimi vilami spravljali v platnene vreče za 30 do 50 kg. Najbolj so bile primerne vreče za 30 kg. Oglje so transportirali na različne načine. Iz težko dostopnih krajev, ki jih je bilo večina, so nosili vreče oglja na krašnjah ali v koših. *Krašne* so imele funkcijo koša. Sestavljene so bile iz deske, ki je segala po križu, spodaj je bila v glavno desko uprta lesena polička, zadaj sta bili narejeni dve oprtnici. Stvar, ki so jo prenašali, so povezali z vejo ali vrvjo. *Krašne* so uporabljali za prenos vreč, drv in kamenja. Furlani so imeli naprednejšo tehniko transporta. Uporabljali so žičnice, ki so jih imenovali »*vaivin*«. To so bile preproste žičnice, sestavljene iz nosilne vlečne vrvi, dveh vozičkov in kolesa, na katerega je bila navita vrv ter zaviralke. Žičnice so uporabljali tudi za transport drv do kopišča. To tehniko so nato prevzeli tudi domačini.

Pregled oglja po trganju.
(Original hrani Anton More, Sovodenj)

Vreče oglja so vozili na saneh za prevažanje sena in z vozovi, ki so jih vlekli konji ali voli. V Gorico in Trbiž so domačini vozili oglje prodajat tudi sami. Organizirani so bili skupinski prevozi, saj stroški prevoza niso bili poceni in kamionov ni bilo veliko na razpolago. Tudi v rudnik so zadnja leta vozili s kamioni.

Uporaba oglja

Sama tehnika ogljarjenja se skozi čas ni

spreminjala. Spreminjala pa se je uporaba oglja v različne namene.

Oglje se je kuhalo za potrebe kovaštva. Kovačijo je imela vsaka večja domačija. Uporabljali so ga tudi krojači, šivilje in gospodinje za likanje z likalnikom na oglje. Uporabljalo se je tudi kot zdravilo proti driski pri ljudeh in živalih. Lipovo ali bukovo oglje so zdrobili v prah in dodali vodo. Živalim so ga podtaknili med krmila. Oglje kot zdravilno sredstvo ima namreč velike absorpcijske sposobnosti za tujke v

organizmu. Iz leskovega oglja so domačini delali smodnik (zmes žvepla, solitra in leskovega oglja). V obdobju od 1935 do 1940 so ga uporabljali pri izgradnji ceste iz doline v Snoviše in tudi drugod.

V obdobju italijanske okupacije je bila za domačine prodaja oglja prebivalcem Trsta in širše Italije pomembna tržna niša. Italijani so na oglje kuhali in ogrevali svoja stanovanja, saj oglje pri izgorevanju razvije približno dvakrat večji toplotni učinek kot drva. Množična uporaba oglja v ta namen je z današnjega vidika problematična zaradi izločanja plinov kot sta ogljikov monoksid in dioksid.

Po 2. svetovni vojni je oglje odkupovala tudi Kmetijska zadruga v Idriji. Cena odkupa naj bi bila po spominu informatorja zelo nizka.

Velik porabnik oglja po vojni je bil idrijski rudnik. Uporabljali so ga za kurjenje v jaškaste (šahtstofn) peči. Oglje so najprej vozili na tehtanje, v laboratoriju pa so zmerili tudi vlago. Za preveliko stopnjo vlage so znižali ceno. Pri prodaji so ljudje znali tudi goljufati. V vreče so tako včasih podtaknili počrnelo kamenje, prst ali pa so oglje namočili, da je bila vreča težja. Plačevali so jim glede na težo vreče. S plačilom rudnika so bili zadovoljni, razmere so se izboljšale. En kvintal oglja (100 kg) je bil približno en šiht, ki pa je lahko trajal tudi 12 ur.

Razlogi za opuščanje oglarstva

Rudnik je v začetku 60-ih let prejšnjega stoletja jaškaste peči zaradi slabega izkoristka opustil in jih zamenjal z rotacijskimi. Tako se je uporaba oglja v rudniku začela

zmanjševati. Prišel je tudi čas množičnega zaposlovanja v razvijajočo se industrijo in s tem iskanjem drugih in stalnejših virov dohodka. Oglje so naprej kuhali še za potrebe kovaštva in za raženj. Danes se oglja tudi za raženj skorajda ne uporablja več. Vse bolj so v uporabi plinski ali električni žari, katerih čiščenje in nabava je mnogo enostavnejša in hitrejša. Čeprav modernejši žari ne dajo hrani tistega posebnega okusa, kot ga lahko da dim oglja.

Kovaštvo, nekdanj pomembna obrt, preživlja svoje zadnje dni. Ni naslednikov, ki bi nadaljevali delo. Napreduje in širi se le umetnostno kovaštvo.

Tako je kuhanje oglja danes že prava redkost. Kopo se vsako leto kuha na Oglarski nedelji v Krnicah, pa tu in tam kakšen posameznik za potrebe kovaštva. Oglarijo le starejši ljudje, s katerimi pa se bo znanje o oglarjenju tudi izgubilo.

Način življenja oglarjev

Oglarji, nepogrešljivi gozdni delavci, so opravljali naporno delo. Kope niso smeli zapustiti za več kot tri ure. Pomemben je bil občutek za čas in neprestana pozornost. Spanja si niso smeli veliko privoščiti. Ves čas so bili izpostavljeni nevarnosti, da se jim ob nepredvidnem dejanju pri hoji po kopi, vdre. Delo, ki so ga opravljali, je izoblikovalo poseben način življenja.

Oglarji so v svojih začasnih bivališčih bivali, kuhali, spali. Bivališča so jim omogočala opravljanje dela. Z večdnvnim delom v gozdovih, bolj ali manj oddaljenih od stalnih bivališč in neprestanim nadzorom nad kuhanjem kope, so tako razvili svojo

kulturo bivanja in stavbarstva.

Na območju Idrijskih Krnic in Masor sta se pojavljali dve obliki bivanja. Informatorji vedo povedati, da so Furlani na območju Idrijskih Krnic in Masor imeli v gozdovih svoja stalna bivališča. Furlani so v svojih oglarskih kočah živeli, delali, rojevali, umirali, skratka živeli vsakdanje družinsko življenje. Poleg oglarstva so za preživetje zredili še kakšno kozo in kokoši. Svoja lesena bivališča so pokrili s slamo ali lubjem.

Pri domačinih je šlo za tip občasnega, zasilnega bivališča, ki so bila prav tako pomemben del življenja. Zaradi njih so lahko opravljali delo, ki ga sicer ne bi zmogli. Imela so varovalno funkcijo pred vremenskimi nepravilnostmi (padavine, veter, mraz...) in eksistenčno funkcijo kot so priprava hrane, hranjenje, spanje in počitek.

Domačini so v breg prislonjenemu šotorasto oblikovanemu bivališču rekli kar *baraka*. Ker so bila stalna kopišča redka, so jih zato pogosto postavljali ob vsakem ponovnem kuhanju kope. Zunanja podoba bivališča je bila v osnovi le enokapna ali dvokapna streha. Za kritino so uporabili smrečje, vejevje, vresje in listje. Po drugi svetovni vojni tudi cerado. Vsaka baraka je predstavljala nekaj osebnostnega. Vsa pa so bila majhna, zasilna bivališča z isto namembnostjo.

V *baraki* so imeli le najnujnejšo opremo, ki je bila spravljena pod posteljo. Za potrebe kuhanja so rabili kotel, lonec, kakšno ponev in pribor, vedro za vodo. In nekaj oglarskega orodja za delo. Svetili so si s karbidovkami.

Skupaj s kulturo bivanja so razvili tudi svoj način prehranjevanja. Kuhali so si na

odprtem ognju. S seboj so imeli le nekaj najnужnejše posode. Uporabljali so kotel, v katerem so lahko skuhalo zgolj eno jed. Temu so prilagodili tudi svoj jedilnik. Največkrat so informatorji omenjali laško polento. Starejša informatorka dodaja, da so Italijani pripravljali tudi friko iz koruzne moke in sira ter druge podobne *frike*.

Medtem, ko si v letih po 2. svetovni vojni informator med oglarjenjem polente ni nikoli več skuhal. Na hitro si je pripravil sendvič, testenine in solato ali si prinesel že kaj pripravljenega od doma. V mrazu je zvrnil tudi kakšnega *ta kratkega*.

Naj omenim še njihov zunanji videz. Prvi odziv informatorka nad vprašanjem o oblačilnem videzu oglarjev je bil zelo zanimiv: *»Oglarji so bili umazani, po dimu so smrdeli.«* To je bila njena prva asociacija na moje vprašanje. Tako je bilo, bili so umazani, črni in smrdeli so po dimu - del njihovega poklica. To je bil najrazpoznavnejši del njihove podobe, nekaj kar jih je razlikovalo od videza drugih gozdnih delavcev. Njihova delovna noša so bila predvsem slabša in topla oblačila za noči in hladne dni. Najpomembnejši del je bila obutev zaradi zaščite nog. Hoja po kopi je bila nevarna, korak je moral biti trden. Med trganjem kope so morali paziti, da jih ni obtoklo po nogah. Nosili so *gojzarje* ali škornje do kolen. Vrsta obutve je bila v večji meri odvisna od tega, kaj so si lahko privoščili. Nepogrešljiv del je bilo tudi pokrivalo - klobuk, ki jih je seveda ščitil pred umazanijo in mrazom.

Prikaz nošenja oglja na krašnah.
Jože Magajne iz Masor, december 2004.

»Etnološka prireditve« - Oglarska nedelja

Danes se z oglarstvom, ki je bilo v preteklosti pomemben in velikokrat tudi edini vir preživetja, srečujemo le na t.i. etnoloških prireditvah. Tudi v Idrijskih Krnicah na Oglarski nedelji.

Prireditve, ki jo organizira Turistično društvo Idrijske Krnice - Masore, se je prvič odvila leta 1991, leta 2004 je bila 11. Oglarska nedelja. Prireditve so večkrat pripravili na kmetiji Pr'Sedeju, zadnja leta pa je prizorišče Oglarske nedelje Pancala. Namen prireditve je oživiljanje te gospodarske dejavnosti, ki je bila v preteklosti pomemben del življenja tukajšnjih prebivalcev. Ideja, da bi prikazali postopek postavljanja in trganja kope in v postavljanju pripravili tudi tekmovanje, se je porodila med starejšimi domačini, ki so še večji oglarjenja. Nekateri imajo do te obrti spoštljiv odnos, z njo so zrasli in skozi njo so tako pridobivali odnos in spoštovanje do dela.

Na začetku je šlo le za prikaz izdelave kope v obliki tekmovanja in kuhanja kope oz. le postopka trganja kopa, saj je kopo vedno potrebno začeti kuhati par dni prej. Leta 1991 so se tekmovanja udeležile 3 ekipe (Idrijske Krnice, Ledine, Zakojca). Tekmovanje v postavljanju kope so pripravljali vsako leto, število ekip je naraščalo. Razširila se je tudi sama ekipa, poleg oglarjev še kuharica ali dve kot spremljevalna ekipa. *»Z leti so nato začeli dajati poudarek na etnološki ravni, spodbujati ekipe k napravljanju po oglarsko; ekipe so se morale napraviti čimbolj pristno; v čim starejša oblačila. Danes ekipe same razmišljajo o svoji opravi, ni posebnih navodil....«* (Tu

namenoma uporabljam besede, ki so jih uporabili informatorji.)

Prva ekipa, ki se je oblekla »po oglarsko« je bila ekipa Idrijskih Krnic. Model oglarske oprave so naredili po sliki iz neke knjige. »Ni pa to, da bi bila to prav idrijska noša.« »Po oglarsko« so se tako oblekli v črne hlače, črno suknjo, staro srajco in obuli visoke usnjene škornje pod kolenom. Pred petimi leti so šli nekaj stvari za »oglarso opravo«, predvsem klobuke, iskat v neko gledališče v Ljubljano, ker naj bi se takih stvari, tako starih, niti po hišah ne dobilo več. Prinesli so tudi klobuk s širokimi krajcarki, čeprav pravijo, da za oglarje ta ni značilen.

Delo ekip pri tekmovanju spremljajo sodniki, ki merijo čas in na podlagi kriterija točkujejo posamezne postopke izdelave: priprava (brušenje) orodja, žaganje na roke, gostota zloženih drv, oblika gole kope, kako je kopa *zagrasana*, opravo oglarjev in kuharic, ... Kuharica v vsaki ekipi skuha jed na ognju, največkrat polento kot osnovno jed oglarjev. Vsako leto pripravijo tudi prikaz žaganja hlodov po starem, kovač pokaže uporabo oglja v kovaštvu, dekleta prikažejo likanje z likalnikom na oglje. Kuhanje kope za potrebe prikaza trganja kope na sam dan Oglarske nedelje je vsako leto delo Jožeta Magajne iz Masor. Poleg kopišča je na ogled oglarska baraka. Za obiskovalce pripravijo zabavne igre. Prireditelji popestrijo razne folklorne skupine in narodno-zabavni ansambli.

Sama sem obiskala Oglarsko nedeljo leta 2004. Dogajala se je na Pancali. Izbira prostora je zelo primerna. Prireditelji sem obiskala prvič in prvič videla tudi izdelovanje

(sicer miniaturnih) kop. Pri tekmovanju je sodelovalo veliko število ekip, kar po mojem mnenju dá prireditvi živahen utrip in še večjo motiviranost za delo ekipam. Obiskovalci so zelo živo spremljali tekmovanje ekip. Stvar jih je zanimala.

Pogledala sem tudi v kotle. Kuharice so kuhale instant polento, zelje ali golaž. Poleg tekmovalcev –oglarjev so se najbrž iz želje po popestritvi prireditve pojavile kuharice. Oglarji so si v preteklosti sicer kuhali sami, razen tam, kjer je v gozdu živel cela družina (npr. – Italijani).

Ekipa so različno poskrbele za svojo oblačilni videz »po oglarsko«. Pokrivala: od slamnikov, kavbojskih do kečevih in lovskih klobukov. Delavski predpasniki. Hlače različnih materialov in barv, delavske hlače (»pajaci«), pa tudi pumparice. Stare srajce karo vzorca različnih barv, ki so se, zanimivo, pojavljale pri vsaki ekipi. Najbrž naj bi potem dajale videz ali občutek neke »domačnosti«, starosti oz. videza oglarjev. »*Lajblci*«. Eden od novodobnih oglarjev pa je nosil celo srajco v stilu »hololulu« skupaj s kavbojskim klobukom. Vsekakor izvirna vizualna podoba oglarja. Kuharice pa so še posebno skrbno poskrbele za svojo opravo.

Ogenj, kotel, zgledno oblečena kuharica obuta v dobro vidne bele športne nogavice in instant polenta, ki se hitro skuha. Oglarji in njihove gospodinje so imeli do narave brez dvoma spoštljiv odnos. Res, da takrat instant polente v plastičnem ovitku niso uporabljali. A ta ovitek zagotovo ne bi vrgli na ogenj, kot se je to zgodilo med mojim opazovanjem kuharice. Zgledovanje po oglarjih tudi v tem pogledu ne bi škodilo.

Tekmovalni del je spremljala razlaga o fazah postavljanja kope, nekaj o zgodovini oglarjenja in uporabi oglja v različne namane. Pripoved, ki se najbrž ponavlja vsako leto. Opazovala sem tudi drugi del dogajanja –kovača, likanje oblačil z likalnikom na oglje, žaganje hlodov po starem. Te dejavnosti so se mi zdelo precej odmaknjene, ljudje se zanje niso zanimali, razen nekaj starejših, ki so tam obujali spomine na stare čase. Vendar to je zgolj moj prvi vtis.

Posebej so me v oči zbodle oprave deklet pri likanju in nošenju peciva med ljudmi. »Kič.« Daljše obleke, rožnati vzorci, čevlji s peto...

Igrale so določene vloge in za te vloge imele tudi kostume, kot v gledališču. Kostume zato, da bo lepo izgledalo. Lep primer romantično-nostalgичnega odnosa do dediščine. Dekle oblečeno v rožnato obleko predstavlja pridno, fletno kmečko dekle med likanjem z likalnikom na oglje. Nostalgичno predstavljen čas naših babic. Sicer pa je bilo to opravilo v preteklosti nekaj vsakdanjega, čisto običajnega. Tako kot danes likanje z likalnikom na paro. Meni se je zdelo prikazano preveč pasivno. Kot lutka, ki bi jo lahko postavil v muzej. Seveda ni nič narobe s prikazovanjem likanja z likalnikom na oglje. To je navsezadnje tudi del vzgoje in izobraževanja.

Lahko bi se v likanju poizkusili tudi obiskovalci in seveda zlikali kakšen novejši kos blaga in ne staro ruto, srajco ali suknjič, ki se jih hrani le za tovrstne prireditve, da bi pač izgledalo bolj kmečko.

Podobno pri natakarih. Podoba kmečkih deklet v rožnatih oblekah, ki strežejo

čevapčiče in vrste peciva, ki ga babice niso poznale. Poleg tega, ni nujno, da so se počutile udobno.

V igri, kdo najgloblje zabije žebelj so sodelovali mlajši in starejši – moški in ženske. Bilo je zanimivo opazovati, kako se je nekaj starih mam ob tej igri prav zabavalo. Igra je dosegla svoj namen – zabavati se. Nastopili so sežanski Litraši. Odziv obiskovalcev je bil presenetljiv. Vsekakor so na obiskovalce delovali drugače kot bi to npr. »počela« neka folklorna skupina in kjer bi po možnosti našemljeni otroci plesali plesle odraslih. Torej, dobra izbira.

Za vsako tako etnološko/turistično prireditvijo je tudi zaslužek. Srečelov. Ko sem se pogovarjala z informatorji o Oglarski nedelji, tega nihče med njimi ni omenil. Pa najbrž ne zato, da ne bi hotel, ampak zato, ker se jim to zdi nekaj samoumevnega. Kot zanimivost se je na Idrijske Krnice pripeljal motor Ariel, oldtimer, ki naj bi seveda še dodatno popestril to etnološko prireditev. Kulinarična ponudba bolj ali manj standardna na vseh veselica – čevapčiči, golaž in ocvirkovca. Ocvirkovca je še najbolj spominjala na kulinarično ponudbo domačega kraja.

Z vidika dediščine Oglarska nedelja predstavlja prireditev, kjer gre za interpretacijo dediščine, živi muzej ali gledališče zgodovine. Gre za amatersko rekonstrukcijo pojava - oglarstva in vključevanje tega v turizem. Z interpretacijo dediščine pa je združeno tudi »sodobno razmišljanje« (npr. tekmovanje v postavljanju kop). »Igralci« igrajo vsebino preteklosti. Oglarstvo nima več svoje funkcionalne in

siceršnje povezave z današnjim življenjem. In nenazadnje je to tudi veselica, ki »prinese« zaslužek in še ena veselica v poletnih mesecih, kjer se množično je čevapčiče (ali druge jedi na žaru) in pije pivo. In turistična prireditev ali kot pravijo etnološka prireditev. Moje mnenje je, da je etnološka prireditev v naših koncih (in nasplošno po Sloveniji) za ljudi in medije največkrat - veselica z npr. narodno-zabavnim ansamblom, čevapčiči, srečelovom, in prikazom določenih starih obrti, pojavom folklorizma in s tem včasih prav komičnih prikazov starih časov. Te prireditve pa bodo vsekakor v prihodnosti tudi naša dediščina.

To so moje ugotovitve in opažanja, kar pa ne pomeni, da želim prikazati prireditev v slabi luči. Obiskovalci in organizatorji takšnih stvari ne opazijo in se z njimi niti ne obremenjujejo.

Za organizatorja in obiskovalca je najpomembnejši primeren čas prireditve, lepo vreme, sprostitev v naravi, druženje s prijatelji in znanci ob jedi in pijači, glasbi, itd...

Zaključek

Etnološka raziskava ni nikoli končana. Vedno se odpirajo nova vprašanja in dileme, odkrivajo se pomanjkljivosti in nedorečenosti. Informatorji posredujejo informacije na podlagi svojih izkušenj. V nekaterih primerih se lahko celo razlikujejo. Oglarstvo je vsekakor tema, ki v našem prostoru še ni bila deležna večje pozornosti, razen vsakoletne Oglarske nedelje v Idrijskih Krnicah. Menim, da bi si vsekakor zaslužila podrobnejšo obdelavo in dokumentiranje. Moje izkušnje z informatorji so bile zelo dobre. Krničani in Masorčani so prijetni ljudje. Gostoljubnost, preprostost, delavnost in medsebojno povezanost je bilo takoj opaziti. Take kot so, jih je zagotovo oblikovalo trdo delo in okolje, v katerem so odrasli. Presenetil me je spoštljiv odnos do te obrti, ki jih je v hudih časih večkrat rešila. Zahvaljujem se jim za zelo žive zgodbe, ob katerih sem oglarstvo doživela drugače kot na Oglarski nedelji. Brez dvoma bodo Krničani in Masorčani oglarje še dolgo »oživljali« in tako še naprej ohranjali svojo dediščino.

Oglarji so imeli veliko znanja o naravi. Z njo so znali ravnali in ji s svojim ravnanjem niso škodovali. Da, tudi danes ne bi bilo slabo imeti oglarjev med nami – predvsem zaradi naših gozdov.

Informatorji:

Erjavec Peter, roj. 1936, Šebrelje, upokojenec

Lapanja Ana, roj. 1921, Idrijske Krnice, upokojenka

Lapanja Antonija, roj. 1915, Idrijske Krnice,

upokojenka

Magajne Jože, roj. 1938, Masore, rudar, upokojenec

Magajne Pavel, roj. 1951, Cerkno, glasbeni pedagog

More Anton, roj. 1930, Sovodenj, upokojenec

Vončina Jurij, roj. 1971, Idrijske Krnice, predsednik

TD Idrijske Krnice-Masore

Viri in literatura:

Baš, Angelos, ur., idr.

2004 Slovenski etnološki leksikon. Ljubljana:

Mladinska knjiga.

Blaznik, Pavle in Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan, Fran

Zwitter, ur.

Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev:

Zgodovina agrarnih panog,

Zv#1. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bogataj, Janez

1989 Domače obrti na Slovenskem. Ljubljana:

Državna založba Slovenije.

Bogataj, Janez

Sto srečanj z dediščino na Slovenskem.

Ljubljana: Prešernova družba.

Dragoš, Saša

1995 'Zato, da se ne bi pozabilo: Zakoječani

dokazali, da niso pozabili na to, kako se

kuha oglje. Primorske novice 49 (75), str.9.

Dragoš, Saša

2001 'Oglje-od preživetja do zabave:kriška

oglarška nedelja – imenitna zgodba o

njega dne na planoti. Sobota 5 (36), str.4.

Dragoš, Saša

'Oglarska nedelja kot nekdanj: Na kriški planoti

nad Spodnjo Idrijo trdoživi hribovci vestno

ohranjajo tradicijo oglarjenja. Sobota 6 (34),

str.22.

Dragoš, Saša

'Nasledniki oglarjev: Na prazniku so se v

sestavljanju kop pomerili novodobni

oglarji.' Primorske novice 58 (70), str.6.

ETSEO Vprašalnice

1977 ETSEO Vprašalnice št.3: Gozdno

gospodarstvo. Ljubljana.

Makarovič, Marija

1978 Kmečko gospodarstvo na Slovenskem.

Ljubljana: Mladinska knjiga

Kordiš, Meta

'Oglarstvo na področju Idrijskih Krnic in Masor nad Spodnjo Idrijo.'

Poročilo iz etnološkega raziskovalnega tabora Idrijske Krnice-Masore.

Neobjavljeno delo. Idrija: Idrijsko-Cerkljanska razvojna agencija.

Jože Čar

BRILJANTI, SAFIRJI, RUBINI ... SINTETIČNI MINERALI, STEKLENI BISERI IN PLASTIKA

Gemologija je veda o kamnih, ki se uporabljajo za nakit in izdelavo okrasnih predmetov.

Gemolog je strokovnjak za gemologijo.

Slovenski strokovnjaki, ki so pisali gesla za ta odličen in koristen slovar, so Meta Dobnikar, Edo Ferme, Simona Jarc, Miha Jeršek, Drago Mlakar, Borut Razinger in Marko Šturm. Da je sestavljen po vseh pravilih leksikografske znanosti, pa je poskrbela Marjeta Humar z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Dragi kamen – v naravi redek kamen izrazitih barv, sijaja, visoke trdote ali lomnega količnika svetlobe, katerega masa se izraža v karatih.

Dragulj – obdelan dragi kamen.

Gemološki terminološki slovar.

Uredili: Meta Dobnikar, Marjeta Humar, Simona Jarc in Miha Jeršek.

Pri tovrstnih knjigah prvo listanje in hiter radovedni pregled gesel običajno ne pokažeta, kaj vse se skriva za posameznimi kratkimi 'slovarskimi članki'. Ko pa preberemo, pravzaprav preštudiramo eno stran obsegajoče poglavje 'Struktura slovarskih člankov', ki nam pojasnjuje, kako naj se v gesla poglobimo, ugotovimo, da je v več kot 2000 pojmi, ki so obrazloženi v slovarju, zajetih zelo veliko podatkov. S priporočenim načinom branja se nam nenadoma odpre obsežen, zanimiv in pogosto neobičajen svet pojmov.

Najprej naj omenim manj obsežno skupino splošnih besed predvsem s področja geologije, fizike in kemije. V glavnem so izbrani le tisti izrazi, ki kakorkoli opisujejo lastnosti dragih kamnov in so povezani z njihovo predelavo in dragulji. Najdemo pa tudi splošne izraze, kot so geologija, geokemija, geoda itd. Med njim naletimo tudi na izraze, ki se nam zdijo povsem 'domači', vendar se izkaže, da v resnici o tem ne vemo dosti ali skoraj nič oziroma da se za nekim 'znanim' pojmom skriva nekaj drugega. Vzemimo zelo pogost izraz kamen,

ki ga v vsakodnevni pogovori uporabljamo za splošne opise lastnosti različnih kamnin, ki ležijo okrog hiše ali pa jih srečamo na vsakem koraku v naravi. Opredelimo jih s pridevniki velik, majhen, trd, mehak, lep itd., pogosto pa uporabljamo tudi nadvse prijazen izraz 'trd kot kamen'. V gemološkem smislu je kamen naravna kristalizirana ali amorfna snov, ki se vgrajuje v nakit iz plemenitih kovin in iz katere se izdelujejo okrasni predmeti. In kaj pomeni 'meteorološki' izraz oblak? Takole so zapisali gemologi v slovarju: trdni ali tekočinski vključek in drobne razpoke v kamnu, ki skupaj ustvarjajo videz drobnega belega oblaka. Kot vidimo, moramo tudi 'znane' besede zelo natančno prebrati, saj imajo v gemologiji drug pomen.

Eden temeljnih pojmovnih sklopov v slovarju je obsežen seznam mineralov in kristalografskih podatkov. Poleg najpogostejših kamninotvornih (minerali, iz katerih so sestavljene kamnine) in rudnih mineralov (minerali, iz katerih pridobivamo različne elemente) je v slovarju opisan popoln seznam mineralov, ki jih prištevamo med drage in okrasne kamne in jih uporabljamo za izdelavo draguljev. Poleg njihovih običajno izjemnih in živih barv so podane njihove kristalografske značilnosti, kemična sestava pa tudi vse druge lastnosti (npr. trdota, lom svetlobe itd.), ki določajo njihovo praktično uporabnost in tržno ceno mineralov. Spoznali bomo, kaj je diamant, in ugotovili, da je kakih sto gemoloških pojmov, ki vsebujejo besedo diamant, napačno uporabljenih (na primer pod imenom črni diamant se skriva železov oksid – hematit) ali pa služijo trgovskim potrebam. Podobno

je z vsem znanima dragima kamnoma, modrim safirjem in rdečim rubinom. Oba sta v resnici le različka zelo trdega minerala korunda (aluminijev oksid; pridobivajo ga tudi s sintezo in ga veliko uporabljajo v vrtni, elektronski in laserski tehniki). Za oba korundova različka najdemo v 'slovarskih člankih' številne zavajajoče napačne izraze in trgovske pojme.

Posebej naj omenim, da slovar vsebuje tudi seznam sintetičnih (beseda umetni mineral je napačna) dragih in okrasnih kamnov, ki se zelo pogosto vgrajujejo v nakit in iz njih izdelujejo okrasne predmete (npr.: sintetični – akvamarin, ametist, citrin, kremen, malahit itd.). Sintetične kamne izdelujejo 'umetno' v laboratorijih in imajo enako kemijsko sestavo, trdoto in optične lastnosti kot naravni minerali. Ko jih obdelajo v dragulje, jih praktično ne moremo ločiti od naravnih. Vendar so dragulji iz laboratorijsko pridobljenih mineralov običajno 'popolni' in brez drobnih 'napakic', medtem ko naravnim dragim kamnom manjše 'napakice' celo povečajo vrednost. Če smo 'resni' nakupovalci dragega nakita ali predmetov, moramo paziti na mojstrske ponaredke iz stekla in plastike, ki pa seveda nimajo lastnosti naravnih ali laboratorijsko pridelanih mineralov.

Osrednji del slovarja predstavlja strokovni gemoloških pojmi, ki se nanašajo na klasifikacije in gemološke organizacije, različne postopke predelave in obdelave kamnov, obsežno in zapleteno trgovsko izrazoslovje ter imena in pojme, ki so pogosti med ljubitelji in zbiralci mineralov. Tako se boste lahko prepričali, da se pod trgovskim izrazom afganistanski turkiz skriva imitacija

turkiza iz obarvanega magnezita ali da se pod bleščečimi imeni alpski diamant, arabski diamant, puščavski diamant, havajski diamant itd. skriva vsem dobro znan kremen z imenom kamena strela. Spoznali boste lahko tudi, da oče nimajo samo mačke, pač pa se pod pojmom mačke oko skrivajo zelo različni kamni – kar okoli dvajset jih je naštetih v slovarju –, na katerih se pri obračanju dogaja optični pojav (spreminjanje barv), ki spominja na 'strupene' mačje oči. Nekaj podobnega je tudi tigrovo oko in še mnogo drugih.

Veliko 'čistih' strokovnih gemoloških izrazov je tokrat prvič zapisanih v slovenščini. Tu mislim predvsem na pojme s področja predelave in obdelave dragih in okrasnih kamnov. Obrazloženi so številni načini brušenja diamantov (npr. briljantni brus, brus ognjena vrtnica, brus ognjič itd.), nekatere naprave ter številni splošni gemološki pojmi (presoja, presoja biserov, primerjalni barvni set itd.) in imena največjih in slavnih diamantov.

V slovarju je opisanih tudi nekaj mineralov, ki jih najdemo na Idrijskem (npr. kremen, kalcit, kaolinit, pirit, pirotin itd.), vendar gre za minerale, ki jih ne prištevamo med drage kamne in v gemološkem pogledu z izjemo kremena niso uporabni. Morda bi lahko med okrasne kamne prišteli kak kos jaspisa iz Zgornje Idrije ali Oblakovega Vrha? Omenjen je seveda tudi cinabarit. Njegova barva je vsekakor enkratna, tudi njegova gostota in svetlobni odboj kažeta na njegovo plemenitost. A kaj, ko je tako krhek in nežen, pa še zelo redek povrhu. In ker je redek, predstavlja vsak najmanjši kristalček

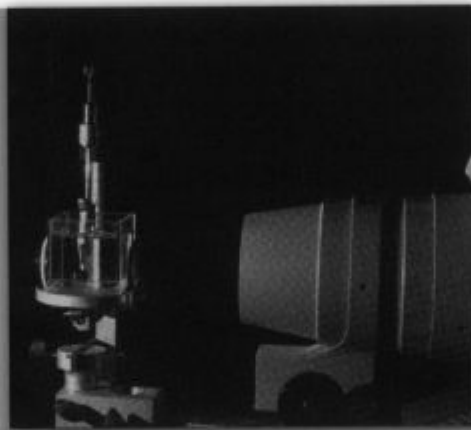
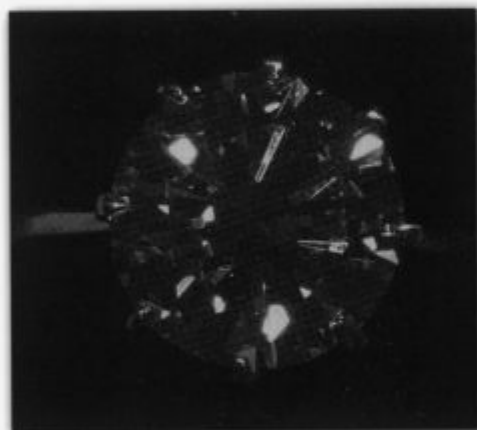
cinabarita v katerikoli mineraloški zbirki izjemno dragocenost.

Terminološkemu slovarju je dodan seznam angleško-slovenskih ustreznikov, seznam literature in spletnih strani, kjer lahko poiščemo dodatne informacije, dve tabeli in dvanajst strani sijajnih barvnih fotografij.

Ob koncu te kratke predstavitve je potrebno izreči pohvalo piscem in urednikom za oranje ledine na področju gemološkega izrazoslovja pri nas. Razen morda med splošnimi pojmi s področja geologije,

si predstavljam, koliko zahtevnih – pa tudi hudih – debat je potekalo med gemologi, da so se uskladili, dogovorili in končno oblikovali gesla.

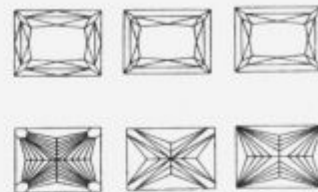
Še priporočilo kupcem dragocenega nakita z dragulji in ljubiteljskim nakupovalcem mineralov: knjiga Gemološki terminološki slovar vam bo lahko služila kot odlično orožje v borbi proti nevednosti na področju gemologije in proti trgovskim manipulacijam. Ko se boste drugič odpravili po nakupih, zahtevajte od trgovca Gemološki

mineralogije, kristalografije, fizike in kemije je vladala na področju trgovskega izrazoslovja z minerali in dragulji ter pri ljubiteljskem poimenovanju velika zmeda. To je razvidno tudi iz obsežnega naštevanja napačnih poimenovanj, strokovno neustreznih izrazov, manj rabljenih izrazov, različnih trgovskih imen, žargonskih poimenovanj ali neupravičene uporabe tujih imen, čeprav imamo domače izraze, pri številnih geslih. Iz te zmede je bilo potrebno narediti strokovno neoporečen in logičen red. Lahko

terminološki slovar in se prepričajte, kaj se skriva pod tem ali onim zvanečim imenom, ali pa imejte pri roki kar svojega, saj vam ga trgovec, ki vam bo morda prodajal 'kaj vem kaj', celo ne bo hotel pokazati.

princésin niz

Slika 30: Princésini brusi pravokotne oblike

princésin niz -ega -a m → biserni niz na iztěk

prizma -e 2 lik, katerega ploskve se sekajo v vzporednih robovih

ang.: prism

GL: Amicijeva prizma, diheksagonálna prizma, ditetragonálna prizma, ditrigonálna prizma, heksagonálna prizma, hemiprizma, monoklínna prizma, Nicolova prizma, ortorómbna prizma, spektroskop na prizmo, tetragonálna prizma, trigonálna prizma

prodina globina -e 2 globina, do katere se spreminja barva diamantov pri umetni spremembi barve S: penetracijska globina

ang.: penetration depth

prodirni dvójček -ega -čka m kristala dvójčka, ki rastea drug skozi drugega in pri tem oblikujeta nepravilno dvójčko plošev S: interpenetracijski dvójček, penetracijski dvójček

ang.: interpenetration twin, penetration twin

profilni brús -ega -a m diamantni brús, pri katerem se kristal diamanta razžaga v paralelne plošče debeline 1,5 mm in se oblikuje v različne oblike, zgornja površina se ravno zbrusi in spolira do visokega sijaja, na spodnji strani pa se v razmaku 0,90 mm izbrusijo zareze, žlebiči v obliki črke V s kotom 41° in se spolirajo do visokega sijaja S: zastar. princésin brús (2)

ang.: profile cut

Marijan Beričič

NOVO DELO O IZSELJEVANJU SLOVENCEV

Slovenci smo s tem delom bogatejši za odstiranje usod dela naših izseljencev, ki so zaradi težkih ekonomskih razmer in politične situacije morali iskati svoj košček kruha in sreče s trebuhom za kruhom v tujini.

Avtorica tega dela je rojena leta 1949 v Aumetzu (Lorena, Francija) staršema slovenskih priseljencev iz obdobja med obema svetovnjima vojnama. Študirala je srbohrvaščino, ruščino in zgodovino na univerzi v Strassbourgu, kjer je leta 1975 diplomirala iz teme jugoslovanskega izseljevanja v Francijo. Leta 1999 se je v okviru študija slovenščine na Nacionalnem inštitutu za vzhodne jezike in kulture v Parizu znova lotila raziskovanja izseljenstva na podlagi pričevanj slovenskih priseljencev v Loreni. Knjiga predstavlja prav rezultate tega raziskovanja. Izdala jo je leta 2004 založba ZRC SAZU iz Slovenije (Inštitut za slovensko izseljenstvo).

Avtorica je svoje delo posvetila staršem in bratoma ter vsem Slovencem, ki so prišli v železno Loreno »s trebuhom za kruhom«. Zanimivost dela je v tem, da je predstavljeno v slovenskem in francoskem jeziku in obsega

Marie Pislar Fernandez: *Slovenci v železni Loreni (1919-1939) skozi družinske pripovedi*. Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Ljubljana, 2004.

kar štiri obsežna poglavja z dodatnimi tabelami in posebnostmi. Že sam naslov »Slovenci v železni Loreni« je simboličen, saj opredeljuje območje kjer so delovali rudniki železa. Torej so bili naši izseljenci pretežno delavci v rudnikih. Za nas je še posebej zanimivo dejstvo, da so v knjigi opisani v veliki meri izseljenci iz naših krajev, kot so Godovič, Medvedje Brdo, Novi svet, Idrija, Hotedršica, Zavratac, Tolmin, Kanal, Dolenjska in drugi kraji. Pretežno so bili iz podeželja in le posamezni iz središč, kot je Idrija.

Ob tem je treba povedati, da je prav to dejstvo botrovalo pobratenju med občino Aumetz in mesto Idrija. Ob gostovanju pevskega zbora slovenskega društva iz Aumetza po Sloveniji in tudi v Spodnji Idriji, se je oblikovala zamisel o pobratenju, ki jo je podprla tudi izseljenska matica iz Slovenije. Danes so te vezi že močno ukoreninjene, tako bo seznanjanje z usodo naših izseljencev prav gotovo pritegnilo velik krog bralcev.

Avtorica knjige je vložila v delo ogromno truda, saj je delo opravila poleg redne službe, družine in je to pravzaprav v Franciji prvo slovensko raziskovalno delo na to temo.

Je tudi prva tovrstna izobraženka, ki se je dela lotila sistematično in skladno s pravili znanosti. Doslej so se takega dela lotili le posamezniki iz ljubiteljstva do ohranjanja spomina.

Avtorica je imela podporo v rojakih in drugih izseljencih, v inštitutu za izseljenstvo iz Pariza in Ljubljane, posebno v osebi izredne profesorice dr. Antonije Bernard iz Pariza in dr. Marjana Drnovška iz Ljubljane. Veliko delo je naredila gospa Jožica Pirc, ki je brez oklevanja prevzela prevod v slovenščino.

Marie Pislar Fernandez izvira iz Godoviča, od koder so starši prišli v Aumetz. Brat Andrej je velik ljubitelj petja, tako, da že dolga leta vodi pevski zbor slovenskega društva iz Aumetza. Brat Toni pa je bil dolga leta predsednik slovenskega društva vse do svoje prerane smrti. Radi se družijo s sorodniki iz Godoviča, prijatelji in znanci. Med družinami so se stkale pristne vezi, ki jih bogatijo še srečanja ob akcijah pobratenih mest. To velja še za vse ostale rojake. Omenim naj še brata Ivana in Jožeta Cigaleta iz Godoviča, ki sta se posvetila ljubiteljskemu slikarstvu. Prav tako moram omeniti Heleno Poljanec, rojeno Ipavec, iz Idrije, ki se je po drugi svetovni vojni vrnila v Idrijo in vseskozi predstavlja izredno povezavo med izseljenci in Idrijo, ima pa tudi zasluge za to, da se je med izseljenci ponovno obudila tradicija klekljanja.

Pa se vrnimo h knjigi. Avtorica je imela pri raziskavi veliko problemov že pri iskanju uradnih podatkov, ker Francozi ne ločijo besed narodnost in državljanstvo. Tako so bili Slovenci zajeti kot Srbi, bodisi Jugoslovani in Italijani. Pri uradnih popisih vsi priseljenci niso navedli državljanstva in rojstnega kraja.

Iz popisa je izpuščeno mnogo žensk, ki jih najdemo v kartotekah gospodinjstev, saj so večinoma prihajale z možmi ali k bodočemu možu. Nadalje se ni uporabljalo šumnikov, kot so č, ž in š, po katerih bi se lahko ločevalo Hrvate (na primer Batič ali Batić). Veliko ljudi je prišlo direktno iz domovine, drugih iz Vestfalije ali drugih pokrajin Francije, nekateri le začasno. Iz vsega tega je moč razbrati težave pisca pri ugotavljanju in opredelitvi Slovencev.

Avtorica se je odločila, da bo opravila intervjuje in si zapisala izpovedi še živih priseljencev prve generacije, nato posredne priče druge generacije in nazadnje prešla na snemanje na diktafon. Vsi zapisi so diskretni, saj je opisano le ime, medtem ko je namesto priimka le inicialka. Ugotavljajo, da je v Aumetzu med priseljenci, ki so prišli med obema vojnama, kar štirinajst narodnosti. Za strokoven pristop k delu je prebrala vse dokumente, ki se nanašajo na politične in gospodarske razmere na področjih kjer so živeli Slovenci. Prebrala je tudi vse članke, ki govorijo o priseljevanju v Francijo.

V prvem poglavju obdela zgodovinske vzroke izseljenstva, in sicer že v obdobju Avstro-Ogrske. Posebno zanimivo je obdobje vojne 1914 – 1918 in njene posledice. Na vsak način je vojna vplivala na težak ekonomski položaj ljudi, še zlasti po razdelitvi slovenskega ozemlja po plebiscitu v Avstriji in dodelitvi večjega dela Primorske Italiji. Delavci so izgubljali delo, kmetje niso mogli uspešno gospodariti, družine so bile mnogoštevilne, zaslужka malo. Najhujša pa je bila narodnostna diskriminacija v Julijski Krajini. Tisti, ki se niso uklonili, so se morali

izseliti. Takih primerov je bilo veliko v rudniku Idrija. Dodatno je k temu pripomogla še gospodarska kriza, ki je zajela delavska središča, pa tudi podeželje. Kmetije so prihajale v krizo, ker ni bilo denarnih sredstev za davke in nujne potrebe. Primer: cenjeni vaški kovač ni dobil za delo plačilo v denarju, ampak le živila oz. krompir. Velike družine so bile na malih kmetijah breme tudi zaradi tradicije nasledstva in premajhnih zaslužkov. Vse to so razlogi za množično odhajanje v tujino, zlasti v Ameriko, in ko se je ta možnost ustavila, v druge države, zlasti Francijo. Vsi tisti, ki so prihajali v železno Loreno iz podeželja, so ohranili zelo močno navezanost na zemljo. Iz pripovedi posameznikov se pred nami razgrne cela paleta težav, ki so vplivale na preživetje doma ob angažiranju cele družine od otrok do odraslih. Žene in dekleta iz okolice Idrije so cele zime klekljale in prodajale čipke, da so tako prispevale k preživetju. Vse to je vplivalo tudi na izobrazbo oz. pomanjkljivo šolanje. Primorci so se izseljevali zlasti v Jugoslavijo, kar je bila običajno prva etapa, saj so bili tudi tam pogoji za življenje zelo slabi. Seveda pa je bila v posameznih primerih razlog za izselitev tudi politična opredelitev.

Tu povzemam primer rudarja Ivana Ipavca, ki je v partijo vstopil že 1924. leta. Ko je leta 1926 ob plači moral kupiti še fašistično značko so ga opozorili, da mora spremeniti tudi ime. Vrnil jim je značko in zabrusil, da imena ne bo spremenil. Da bi se izognil preganjanju, si je uredil papirje in odšel v tujino. Toda tudi tam je imel težave. V tujino so odhajali posamično ali pa tudi organizirano. Lažje je bilo za tiste, ki so imeli

papirje in urejeno državljanstvo (ali Italije ali Jugoslavije). Delavce so zbirali tudi agenti, ki so organizirali brezplačen prevoz in nudili prve informacije, ali pa po posameznikih, ki so že dobili delo in si uredili dom. Povedali smo že, da je ob prenehanju sprejemanja ljudi v Ameriko veliko več ljudi odhajalo v Francijo. Zanimivi so zapisi posameznih ljudi kako so odhajali v Francijo. Neki ženski so svetovali naj obleke pusti doma, saj jih bo dobila v Franciji. Smatrali so, da bo življenje boljše kot je v resnici. To je občutila tudi ta

delat h kmetom, da so si pridobili nekaj njiv. Tudi rudniki so jim odredili po 100 m² vrta. Žene so bile običajno doma, hodile v žernado ali si pridobile podnajemnike.

Iz domovine (Jugoslavije) se niso prav dosti menili zanje, zagotovili pa so kakšnega duhovnika in jih občasno obiskali. Na splošno so bili Slovenci zelo prizadevni in narodno zavedni. Radi so prepevali in tako je kmalu prišlo do organiziranega pevskega zbora in slovenskega društva v Aumetzu. Odkupili so hišo in jo preuredili v prijetne

so se udeleževali v kulturnem in družabnem življenju mesta. Izseljenci so si pridobili ugled in zadnje čase postali tudi občinski svetniki, nekateri pa celo župani. Ko so se s pomočjo idrijskih čipkaric ponovno naučili klekljanja, imajo sedaj redno obliko šolanja otrok v klubu. Idrijska čipka je postala turistična posebnost Aumetza, saj jo župan podeli posameznim pomembnim gostom kot darilo.

Danes je železna Lorena ostala brez rudnikov in ohranila spomin na obdobje emigracije le z lično urejenimi muzeji, ki

ženska. Zanimiv je pregled izseljenišтва iz Slovenije med dvema vojnama po ocenah dr. Marjana Drnovška.

Običajno so prvi odšli možje in fantje, si uredili bivanje, nakar so šle za njimi žene in otroci. Potovanja so potekala po različnih ustaljenih kanalih. Priseljence so radi vzeli na stanovanje in prehrano ter pranje. To je bil dodaten vir zaslužka za družine, ki so imele več prostora. Zato so novinci iskali trajnejše rešitve, da so lahko pripeljali družino ali si ustvarili svojo. Veliko so v prostem času hodili

klubske prostore. Domačini so jih spočetka gledali postrani, celo posebno pokopališče so imeli za prišleke. Sčasoma pa so se uveljavili prav po zaslugi svoje pridnosti in poštenosti. V rudniku so bili organizirani v sindikatu, drugače pa se niso dosti politično udeleževali. Žene običajno niso niti dobro obvladale francoščine, ker so se držale v glavnem doma, odhajale k maši, doma pa se je govorilo slovensko. Zaradi pomanjkanja glasov so sprejeli v pevski zbor tudi ljudi drugih narodnosti, če so le želeli peti. Aktivno

so turistična zanimivost. Ker pa država ni kaj dosti naredila za gospodarski razvoj, se mnogi otroci odpravljajo na študij ali zaposlitev daleč od doma. Pojavljajo se mešani zakoni, vendar optimisti le verjamejo, da bodo potomci razumeli napore njihovih prednikov, da ohranijo častni spomin na rodno grudo. Knjiga zajema še veliko dokumentov, tabel, fotografij in raznih ocen.

Spoštovana gospa Marie Pislar Fernandez, hvala za Vaše veliko delo, ki je izreden pomnik tega obdobja in zahvala generacijam

Slovencev za pokončno držo in ustvarjalnost v tujini.

P.S.

K predstavitvi te enkratne knjige Marie Pislar Fernandez lahko z veseljem sporočim bralcem, da sem imel izredno srečo osebno spoznati avtorico ob njenem obisku pri sorodnikih v Idriji in Godoviču. Na kratek razgovor jo je pripeljala Helena Poljanec, in sicer na sedež društva upokojencev.

Kaj lahko rečem. Name je naredila izreden vtis, predvsem s svojo iskristvostjo in odkritosrčnostjo. Venomer se je opravičevala glede jezika, pa moram reči, da jo je bilo

emigranti. Skušala je ponazoriti besede, ki jih je posnela, saj bi prenekateri lahko kar sami napisali zgodovino. Zbrala je slike, dokumente, kar vse je dokaz verodostojnosti pričevanj. Osnovno kar je s tem hotela, je vrniti vsem dostojanstvo, saj so bili opsovani, maltretirani, imeli so jih za nemčurje, pa so s svojim življenjem dokazali, da so ponosni in delavni, da zmorejo svojo kulturo in način življenja. Preprosto, dala jim je besedo, da povedo kaj vse so pretrpeli, brez evforije in nasilja. To je torej njihova zgodovina.

prav prijetno poslušati kako zmore dogodke posredovati v prikupni slovenščini. Pojasnila je kaj jo je privedlo do te enkratne študije. Predvsem je bil to popolnoma osebni razlog. Želela je spoznati zgodovino svojih staršev, razloge, da so zapustili domovino in njihovo življenje v Franciji.

Na osnovi te radovednosti je pričela spraševati družine in ostale Slovence, torej vse tiste, ki so prišli v Francijo. V tej knjigi so predstavljene žive priče, živa doživetja, ne glede na to ali so prišli kot politični ali ekonomski

Tone Wraber

OB PETDESETLETNICI IDRIJSKIH RAZGLEDOV IN ZRCALU ČASA

Kot druga številka 50. letnika Idrijskih razgledov (IR) je izšel zvezek z naslovom Zrcalo časa, namenjen jubileju polstoletnega izhajanja IR. Kar zajeten, skoraj 200 strani obsegajoč zvezek je razdeljen na tematske sklope: Uvodnik, Pogledi na 50 let Idrijskih razgledov, Ustvarjalci Idrijskih razgledov, Likovna priloga, Uredniki Idrijskih razgledov in Iztrgano pozabi. Ni moj namen podrobno razčlenjevati posamezne sklope, temveč le opozoriti na nekaj tega, kar je v mojih očeh vredno posebnega poudarka. To so najprej pogledi urednikov (Logar, Čar, Janež) na raznovrstno problematiko revije v različnih obdobjih njenega izhajanja, predvsem pa zapisa o Srečku Logarju (J. Čar) in Ladu Božiču (J. Kavčič) ter pogovor z Jožetom Čarjem (J. Janež).

Srečko Logar, sin idrijskega rudarja, maturirani učitelj, ustanovni ravnatelj Mestnega muzeja Idrija, začetni in nato dolgoletni urednik IR (1956–1968), plodni pisec, idrijski kronist, domoznanec, jamar in javni delavec, je bil v svojem času resnični faktotum (deklica za vse) na Idrijskem, ki je deloval, kot je v nekrologu leta 1988 v IR zapisal Tomaž Pavšič, »zaradi stvari in ne zaradi sej«. Spominjam se, da je reviji Proteus ob pripravi številke ob stoletnici smrti Henrika Freyerja (1966) sporočil datum vpisa v krstno knjigo idrijske župnije. Nekoč pozneje sem ga srečal na avtobusni postaji v Idriji, če se prav spominjam, v kiosku s turističnim gradivom.

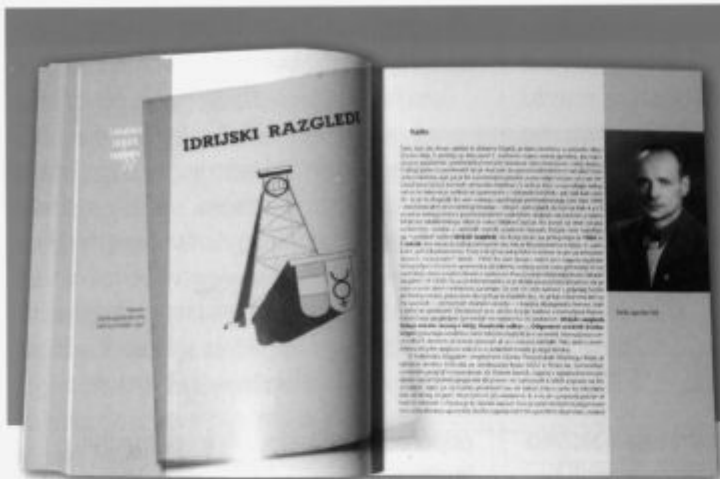
Lada Božiča (1904–1976), maturanta idrijske realke, nadvse plodnega domoznanca in publicista, enega najzvestejših sodelavcev IR, sem poznal le posredno, kot pisca doživeto napisanih člankov v Planinskem vestniku. V mnogih od njih je pisal o idrijskem svetu in ga

odpiral domači in širši javnosti. Vsekakor pa je sicer obsežni gorniški opus le majhen del njegove dejavnosti, tako da je predlog J. Kavčiča za izdajo Božičevih izbranih spisov nadvse aktualen. Odločiti se in najti založnika bo manj težavno opravilo od odbiranja iz množice kakovostne in raznovrstne Božičeve pisne zapuščine, ki v novem in premišljenem izboru ob pred kratkim novoizdanem Našem idrijskem kotu nedvomno zasluži oživljeno bivanje.

Jože Čar (roj. 1942), geolog in univerzitetni profesor v pokoju in seveda tudi eden od urednikov IR, se zelo prikupno spominja svojega obdobja pri IR in svojega življenja nasploh. V odgovorih na dobro zastavljena vprašanja pripoveduje o svojem otroštvu, študijskih in službenih letih, poklicnem in zunajpoklicnem delovanju, javnih in zasebnih zadevah in Kapljah, ki so se zbleščale prav v Idriji. Večkrat sem mu že omenil, da je kandidat za Idrijsko akademijo znanosti in umetnosti. (O drugih kandidatih raje molčim; nekatere imam sicer v mislih, a o Idrijčanih premalo vem in si tudi ne želim zamere.)

Spominsko barvo dajejo po okusu Ivane Leskovec, Ksenije Šabec, Roberta Jereba, Jožeta Janeža, Jožeta Čarja, Karmen Simonič Mervic in Antona Zelenca v IR od 1956 do 1997 izbrani odlomki poročil, člankov, literarnih in tudi grafičnih izdelkov, ki zgovorno ponazarjajo menjavo časa in dogajanja na Idrijskem. IR so, zlasti v poznejših letnikih, posvečali pozornost tudi likovni umetnosti kot soustvarjalki splošne oblikovne in grafične podobe glasila, kar se odraža v Likovni prilogi, ki jo je pripravil Klemen Pust in zanjo izbral 9 reprodukcij in 1 fotografijo, s kratko oznako njihovih avtorjev.

Ta zapis Idrijčanom ne bi bil niti potreben, saj navsezadnje pomeni

toliko kot, v očeh starih Grkov, nositi sove v Atene ali, naših, vodo v morje. Zanj sem se, na Idrijskem le gost, odločil kot udeleženec predstavitve jubilejnega Zrcala časa v Rudniškem gradu 19. januarja 2006. Ob upravičeno pohvalnih besedah ob petdesetletnici se nisem mogel izogniti vtisu o neodmevnosti Idrijskih razgledov, ki se je pokazala v razmeroma skromni udeležbi, padanju števila naročnikov, a tudi v sicer le pogojno zapisanem mnenju ene od priložnostnih slavnostnih avtoric o IR kot še »eni izmed relikvij, porojenih v idrijski kotlini«. Tovrstna skepsa je najbrž razširjen pogled mnogih na stvarnost, ki pa ni prisotna samo v Idriji, temveč še marsikje, pravzaprav še povsod drugod.

Prizadevanje, ki ga predstavljajo Idrijski razgledi, ne vzbuja pozornosti tako kot lahkotna dejavnost na tem ali onem področju. Idrije ne bi bilo brez njene poltisočletne zgodovine, brez te pa tudi ne »zavezanosti preteklosti« in tistih, ki se tej preteklosti posvečajo. Latinski rek, ki ga po Ciceronu vedno znova ponavljajo/ponavljamo, pravi: *Historia magistra vitae* – Zgodovina nas uči za življenje. Sicer pa zagledanost v preteklost, čipke in/ali žlikrofe še zdaleč ni edina vsebina IR. Ko sem iskal nekrolog za Srečkom Logarjem, sem vzel v roke številko XXXIII/1 iz leta 1988. Uvaja jo članek s pogledom na »prihodnost«, ki nakazuje zdaj že 15 let uresničen razpad Jugoslavije. Pomemben delež je posvečen problematiki načrtovane izgradnje HE

Trebuša, pravi antologiji okoljevarstvenih spoznanj v konkretnem prostoru in času, pomembni pa tudi v sedanjosti in prihodnosti, saj še ni dolgo, ko je nekdo ponovil misel na potopitev Trebuše. V nadaljevanju je govor o naravnih danostih Krajinskega parka Zgornja Idrija, pomembnega za ohranjanje okolja, za katero se sicer vsi zavzemamo, a dosti manj zanj storimo. Sledijo zgodovina idrijskega zdravstva, umetnostnozgodovinski prispevki (obnova cerkve sv. Trojice), a tudi ti z geološkim vložkom, spomin na špansko obdobje dr. Aleša Beblerja, paleontološki članek o jamskem medvedu v Divjih babah in zapis o padavinah na Idrijskem. Brez zgodovine vsekakor ne gre ne tukaj ne kjer koli drugje po širokem svetu. Za to poskrbi značilni egoizem človeške vrste, ki se najprej in najraje ukvarja sama s seboj. Če je antropocentričnost Scila, so Karibda naravoslovna dejstva, dejstva zunaj človeka, enostranska usmerjenost k enemu ali drugemu je škodljiva.

Ko listam po dosedanjih letnikih Idrijskih razgledov, menim, da so Idrijski razgledi v pol stoletja svojega obstoja zbrali in shranili ogromno vednost o kulturi Idrijskega, pri čemer kulturo razumem v najširšem smislu kot človekovo početje na prav vseh možnih področjih njegove radovednosti in ustvarjalnosti. Pridružujem se na predstavitvi jubilejne številke večkrat izrečeni želji za njihovo uspešno delovanje v novem polstoletju. Idrija je to dolžna sebi, slovenstvu in človeštvu.

Robert Jereb

VZGOJA ZA DEMOKRATIČNO DRŽAVLJANSTVO

Letos na Osnovni šoli Idrija zaključujemo dveletni projekt Mreža 2 – Celostni pristop k državljski vzgoji, ki ga na državnem nivoju vodi Šola za ravnatelje. Prvi korak programa je bilo izobraževanje učiteljev, ki naj bi pri svojem delu v večji meri upoštevali vsebine in dejavnosti, potrebne za vzgojo dejavnih ter odgovornih posameznikov – državljanov, kar je osrednji cilj. Potreba po izobraževanju za demokratično državljanstvo izhaja iz ugotovitve o prevelikem razkoraku med splošnimi in pavšalnimi trditvami o vlogi državljske vzgoje v okviru kurikuluma ter vsakdanjostjo življenja. Enostavno povedano gre za razliko med načeli in vsebinami na eni strani ter prakso oziroma delovanjem na drugi. Vprašanje, kako vsebine postanejo aktivne vrednote, se tako nanaša na poučevanje vsebin, njihovo osvajanje in ponotranjenje. Najpomembnejše pa je seveda delovanje v skladu z vrednotami, ki jim vsi priznavamo pomembno mesto v družbi. Z razvojem sekularizirane, demokratične in odprte družbe se je pričel spreminjati sam koncept

državljanstva, ki iz pasivne prehaja v aktivno vlogo. Državljanstvo se ne izkazuje zgolj s potnim listom, krajem prebivanja – torej s statusom –, temveč postaja vedno bolj z identiteto povezana družbena vloga in vključuje družbeno pravičnost, človekove pravice, participacijo in odgovornost, kar je vse povezano z družbeno kohezivnostjo in integracijo. Državljanstvo je lahko učinkovito le, če zagotavlja dostop do državljskih, političnih in socialnih pravic.

V skladu s tem ima dojemanje državljanstva štiri glavne razsežnosti: politično (pravno), družbeno, kulturno in ekonomsko. To so tudi štiri dimenzije državljske pismenosti, ki vsebujejo specifične izobraževalne in vzgojne cilje. Potrebno je poudariti, da vse štiri oblike pismenosti (politična, družbena, kulturna in ekonomska) funkcionirajo na ravni znanja, veščin, vrednot in drž (lahko bi jim rekli tudi aktivne vrednote). Te naj bi poosebljal kompetenten državljan, ki ne sme ostati le idealen tip, temveč cilj sodobne nacionalne države, kakršna naj bi bila tudi Republika Slovenija. Vzgoja za državljanstvo pa je po

priporočilih pomembnih mednarodnih institucij (UNESCO, Svet Evrope, The British Council) predstavljena kot proces vseživljenjskega izobraževanja ter kot socialno učenje, to je učenje za družbo, v družbi, o družbi ter učenje za sobivanje.

Vse te ugotovitve počasi pronicajo v vse ravni neformalnega in formalnega vseživljenjskega učenja, prioriteto pa imata šolska vzgoja in izobraževanje vseh starostnih skupin. Vprašanje vzgoje za državljanstvo je neločljivo povezano z vprašanjem demokratične vzgoje ter sistemom javnega šolstva, saj izobraževanje v veliki meri oblikuje moralni značaj državljanov, ta pa z zakoni in institucijami tvori temelj demokracije. Za mlado državo, kot je Slovenija, ki nima demokratične in parlamentarne tradicije, je poučevanje oziroma izobraževanje za demokratično državljanstvo izjemnega pomena, saj šele gradi in utrjuje nacionalno zavest ter pravice, dolžnosti in odgovornosti državljanov.

V strokovnih krogih in v vsakdanji praksi se je oblikovalo spoznanje, da je zamejevanje vsebin državljske vzgoje zgolj v predmeta

državljska vzgoja in etika ter državljska kultura v osnovni šoli nezadostno in premalo učinkovito za vzgojo aktivnega državljanja. Zato je cilj projekta Celostni pristop k državljski vzgoji ozaveštevati in povezati vsebine, veščine, vedenje in vrednote različnih predmetnih področij, ki skupaj tvorijo osnovo vzgoje za demokratično državljanstvo, ter tako okrepiti demokratično družbo. Projekt je zastavljen zelo široko, saj izobraževanje za demokratično državljanstvo zajema človekove pravice, medkulturne vidike, pluralizem diskurza, mirovno vzgojo, globalizacijo, lokalno in nacionalno identiteto. V projekt vključene šole so si tako izbrale različna področja dela. Razvojni tim na idrijski osnovni šoli, ki ga sestavljamo Sabina Plešnar Kašca, Marja Šifrer Vehar, Anka Zajc in Robert Jereb, si je v šolskem letu 2004/05 izbral projekt *Moje mesto – moja prihodnost*, letos pa zaključujemo projekt *Svet okrog nas*.

Uvajanje projekta

Po začetnem seminarju za člane razvojnega tima in še pred osrednjim lanskim projektom novembra 2004 smo izvedli uvodne delavnice za učiteljski zbor s temami, kdo je dober državljan, kaj nas opredeli kot Slovence (stereotipi) in kaj se na šoli na področju vzgoje za državljanstvo poleg vsebin učnih načrtov že dogaja. Splošna ugotovitev je bila, da veliko dejavnosti že poteka, nekoliko pa zaostaja razvijanje odnosa do nacionalnih simbolov, kot so zastava, himna in državni prazniki, kar smo izboljšali s kratkimi slovesnostmi ob državnih praznikih.

V prvi delavnici na temo, kaj nas

opredeljuje kot Slovence, so se pokazale nekatere lastnosti, po katerih naj bi se razlikovali od drugih narodov. Danih je bilo nekaj predlogov, dodati pa je bilo mogoče še nove. Največkrat izbrane značajske poteze, razvrščene na pozitivne, negativne in kulturno razlikovalne, so prikazane v tabeli. Poleg značilnosti je navedeno še število njihovih pojavitev.

<i>POZITIVNE LASTNOSTI</i>	<i>8</i>	<i>NEGATIVNE LASTNOSTI</i>	<i>8</i>	<i>KULTURNE PRVINE</i>	<i>14</i>
<i>delavnost</i>	<i>5</i>	<i>nevoščljivost</i>	<i>3</i>	<i>jezik</i>	<i>3</i>
<i>lokalpatriotizem</i>	<i>1</i>	<i>zaprtost</i>	<i>2</i>	<i>državni simboli</i>	<i>2</i>
<i>iznajdljivost</i>	<i>1</i>	<i>nestrpnost</i>	<i>1</i>	<i>kultura</i>	<i>1</i>
<i>poštenost</i>	<i>1</i>	<i>kompleks majhnosti</i>	<i>1</i>	<i>klobasa z zeljem</i>	<i>1</i>
		<i>samomorilnost</i>	<i>1</i>	<i>raznolika pokrajina</i>	<i>1</i>
				<i>ekstremni športniki</i>	<i>1</i>
				<i>Avseniki</i>	<i>1</i>
				<i>stara populacija</i>	<i>1</i>
				<i>potica</i>	<i>1</i>
				<i>ljubitelji gora</i>	<i>1</i>
				<i>vino</i>	<i>1</i>

Najzanimivejša sta prva dva stolpca, saj tretji zajema kulturne značilnosti (v najširšem pomenu). Da so izbrane samo štiri pozitivne lastnosti in pet negativnih ter da so prve in druge v skupnem seštevku poravnane, ne kaže na prav dobro samopodobo Slovencev. Samozavestnejši narodi bi negativne gotovo oklestili na minimum. Vzroki za tako stanje so verjetno predvsem zgodovinski, dandanes pa močno vplivajo tudi mediji, saj mnogo prevečkrat poudarjajo negativne lastnosti Slovencev (nestrpnost, zaprtost ...), medtem ko so pozitivne stvari (uspehi mlade države, znanje, trdoživost ...) praviloma sramežljivo posredovane. Zlasti pogosto je poudarjanje ksenofobije, še posebej s strani (para)državnih organov (varuh človekovih pravic, razne organizacije, inštituti), posameznik nasproti državi delavcev pa po drugi strani išče pravico v evropskih ustanovah (npr. v pravnih zadevah), kar vse prej kot krepí nacionalno samozavest.

Druga delavnica je zahtevala premislek o značilnostih dobrega državljanja. Tudi te je mogoče razvrstiti v preglednico, in sicer glede na prej omenjene štiri razsežnosti državljske pismenosti ter tri komponente kompetentnega državljanstva (znanje, veščine in drže, ki vsi temeljijo na vrednotah). V preglednici so našteje nekatere najbolj izstopajoče lastnosti, katerim je pripisano tudi število pojavitev. V tabeli je izostala ekonomska pismenost (samo lastnost dobrega in kritičnega gospodarja bi lahko uvrstili v to kategorijo), saj v osnovni šoli (še) ni posebej aktualna. Verjetno je to miselna dediščina preteklega sistema, pričakovati pa je, da se bo to začelo spreminjati.

	KULTURNA PISMENOST	12	DRUŽBENA PISMENOST	8	POLITIČNA PISMENOST	23
ZNANJE	- je razgledan, pozna zgodovino	3			- pozna pravice in dolžnosti državljana, državne simbole	3
6						
VEŠČINE	- je funkcionalno pismen		- znanje prenaša na mlajše rodove		- zna braniti svoja stališča	
znati	- vseživljenjsko		- posluša in razume		- brani interese svoje	
delati	učenje	5	druge	5	države	3
13						
DRŽE	- ohranja svoj jezik, običaje in kulturno dediščino		- ima pozitivno samopodobo		- je ponosen na svoj narod	
aktivne			- je aktiven v svojem		- je strpen, pošten	
vrednote,			okolju		- spoštuje človekove pravic	
odnos in					- je odgovoren do lastnega zdravja	
ravnanje		4		3	in okolja	17
24						

Iz tabele razberemo, da večina lastnosti, pripisanih dobremu državljanu, pripada politični pismenosti, zatem kulturni in nekaj manj družbeni pismenosti. Dodati je potrebno, da razmejitev med politično in družbeno pismenostjo, vsaj kar se tiče drž, ni ostra in dokončna, tako da je prehodnost iz ene razsežnosti v drugo odprta, kajti politična pismenost vsebuje tudi delovanje v skupini, delovanje za skupnost ter demokratično vodenje.

Bolj zanimiva je slika z vidika razmejitve znanja, veščin in drž. Prepričljivo so za dobrega državljana prioriteta ustrezne drž, ki pripadajo politični razsežnosti, medtem ko sta kulturna in družbeno pismenost s tega vidika skorajda poravnani. Razmerje se lahko hitro obrne v prid družbenih drž, če upoštevamo prej omenjeno prehodnost.

Veščine so po različnih pismenostih podobno pogosto navedene, pri čemer so socialne in kulturne veščine bolj zastopane, kar je razumljivo, saj je politična aktivnost povprečnega državljana majhna in tako

posameznik tudi nima posebnih političnih veščin (za razliko od bolj dejavnih Francozov, Italijanov, Nemcev). Znanje je najslabše zastopano, kar pomeni, da mu ni pripisan velik pomen z vidika kompetentnega državljanstva, poznavanje socialnih odnosov v družbi pa sploh ni zastopano s primerom. Kompetenten državljan je torej dojet predvsem na ravni svojega ravnanja, kar odraža visok pomen aktivnih vrednot.

Predvsem pa je razvidno, da je državljanstvo dojeno v prvi vrsti kot politična kategorija, kar ni nobeno presenečenje, njegova vsebina pa je nek odnos (drža). Razmejevanje med politično in družbeno pismenostjo poteka v kontekstu delovanja. Na šoli imamo opraviti z družbeno pismenostjo, saj je domet socialnih veščin, sodelovanja vezan na skupine v razredu, razrede in vso šolo. Drža je aktivna vrednota, ki se izkazuje z ravnanjem v različnih okoliščinah. Vsi se strinjamo glede vseh temeljnih vrednot, vendar je izvajanje, uresničevanje teh vrednot (drža) pogosto

vprašljivo, pogosto ostanejo vrednote pasivne, namesto da bi bile aktivne.

Skupinsko delo in sodelovanje sta dve izmed temeljnih družbenih in političnih veščin, sodita v družbeno in politično pismenost. Čeprav sodelovanje ni bilo izrecno omenjeno, ga zlahka uvrstimo vanjo. Tu se ponuja tudi možnost in priložnost medprojektnega sodelovanja, ko istočasno teče več projektov, ki jih lahko povezuje prav celostni pristop k državljanški vzgoji z zavedanjem vseh dimenzij demokratičnega državljanstva. Navajam nekaj primerov:

- Sodelovalno učenje sodi kot veščina v okvir družbene in politične pismenosti.
- Comenius projekt sodi v okvir medkulturnih stikov (pretok znanja) in pripomore k oblikovanju večje medkulturne kompetence posameznika, kar je kulturna veščina, vse to pa vpliva na posameznikovo demokratično držo.
- Pomladni dan v EU: vrednoti enakopravnost in strpnost sta tudi del družbene in politične pismenosti,

zlasti strpnost je predvsem drža-
-aktivna vrednota. Delo je usmerjeno v
pridobivanje znanja s področja
kulturne, družbene in politične
pismenosti

- Medpredmetno povezovanje v različnih
oblikah, kjer je potreben sodelovalni
pristop.
- E-twinning, ki je projekt Evropske
komisije. Učenci si dopisujejo z vrstniki
drugih evropskih držav, poteka izmenjava
idej in projektov, spoznavanje jezikov,

izvaja v okviru razrednih ur, saj tu najdejo
mesto spoznavanje in upoštevanje šolskih
pravilnikov, socialne igre in veščine, bonton,
vzgoja vrednot itd. Kar zadeva predmetnik,
hitro ugotovimo, da je državljanska
vzgoja najbolj prisotna pri slovenščini,
zgodovini, zemljepisu, spoznavanju družbe,
spoznavanju okolja, glasbeni ter likovni
vzgoji.

Čeprav na prvi pogled ni takoj
razvidno, se državljanska vzgoja v vzgojno-
izobraževalni proces vključuje tudi z uporabo

Moje mesto – moja prihodnost

V začetku leta 2005 smo pričeli z
osrednjim projektom, ki je bil usmerjen v
premislek o prihodnosti ter razvoju našega
mesta, kot ju vidijo naši učenci. Prva je
bila delavnica za učitelje, ki se je zaključila
s precej intenzivno debato o tem, kaj je
koristno za naše mesto, kaj bi se dalo še
postoriti in katerim investicijam dati prednost
ter finančno podporo. Projekt smo izvedli ob
kulturnem dnevu na temo idrijske kulturne
dediščine, saj smo menili, da je tako sorodni

Slovesnost ob dnevu samostojnosti.

Razigranost ob ustvarjanju prihodnosti našega mesta.

držav, različnih načinov življenja v
različnih okoljih.

Zadnja delavnica je dala precej jasno
sliko o številnih dejavnostih na centralni
šoli in podružnicah, ki vključujejo elemente
državlanske vzgoje. Poleg redne učne
snovi v to skupino sodijo še naravoslovni in
kulturni dnevi (naravna in kulturna dediščina,
gledališke predstave ...), ekskurzije, športni
dnevi, teden v ČSOD, šola v naravi, proslave,
prireditve, BBZ, interesne dejavnosti idr.
Zelo pogosto se državljansko vzgojo

aktivnih metod in oblik dela, kot je npr.
sodelovalno učenje (socialna in politična
pismenost), saj na njihovi osnovi privzgammo
strpnost, socialne veščine, učence navajamo
na poslušanje, prevzemanje odgovornosti,
enakopravno delitev del in vlog v skupini,
navajamo jih k poštenosti, delavnosti,
tolerantnosti ter jih učimo spoštljivega
odnosa do drugih učencev (sošolcev) in
učiteljev.

temi mogoče produktivno povezati. K temu
nas je spodbudil tudi zelo pozitiven odnos
učencev v tistih razredih, kjer je bila delavnica
o prihodnosti našega mesta izvedena že
prej. Učenci so se dela lotili z veliko vnemo in
navdušenjem. Dobili smo ugodne povratne
informacije, saj je nekaj staršev omenilo, da
so učenci o tem delu razpravljali še doma
in ob tem premlevali, kaj vse bi se še dalo
spremeniti v našem mestu.

Na kulturni dan so učenci torej razmišljali,
risali načrt bodočega mesta ter oblikovali

pravila (zakone) in način vodenja skupnosti. Izhodišče za delo je bilo obstoječe stanje in vprašanje, kaj že imamo, pa bi bilo dobro izboljšati, ter česa še nimamo, pa bi si želeli imeti, poleg tega pa še splošni vprašanje, kaj naredi dobro mesto in kakšne storitve to mesto potrebuje. Učenci so bili ponovno zelo aktivni in ustvarjalni, saj so si lahko zamišljali rešitve, ki pokrivajo njihove potrebe in želje. Ideje, ki so se nabrale, zajemajo področja od ureditve mestnega jedra, kulturnega življenja, športno-rekreativnih dejavnosti, turizma, oskrbe prebivalstva, upravljanja mesta, do skrbi za čisto okolje in zdravje prebivalcev. Načrte so učenci izdelovali v obliki plakatov, ki so jim priložili predlog ustroja mestne oblasti ter pravila obnašanja. Posamezni plakati so izpostavljali potrebe posameznih skupin (predšolski otroci, osnovnošolci, starejši občani), spet drugi so postregli z rešitvami prostorske stiske.

Člani tima smo menili, da utegne biti projekt zanimiv tudi za ostale meščane in obiskovalce, zato smo med lanskim čipkarskim festivalom v vitrini Mercatorja postavili razstavo o našem projektu, na kateri so bili predstavljeni nekateri izdelki in predlogi učencev in učiteljev za izboljšanje kakovosti bivanja v našem mestu. Precej številne in raznolike, reciklirane, resne, vratolomne, uradne, neuradne in izvirne predloge smo razdelili na nekaj temeljnih področij. Med najzanimivejše ideje sodijo:

Oskrba prebivalcev

- sodobno nakupovalno središče z rekreacijskim centrom in diskom pri Likarici (novega Mercatorja takrat še

- ni bilo, tudi stadiona še niso pričeli prenavljati)
- urejena in pokrita tržnica na Trgu sv. Ahacija
- ekološka pridelava hrane pri Kobalu
- lekarna v zdravstvenem domu

Igra, šport in rekreacija

- bazen, kamp;
- športno-rekreativne površine na območju od osnovne šole do Mejce in proti Rakam;
- kolesarska steza od Bele do Spodnje Idrije;
- urejena pešpot Idrija–Spodnja Idrija in več pešačenja za vse;
- sankališče in smučišče na Smukovem griču, skakalnica »Na dalinc«;
- skate park in poligon za karting;
- subvencije za hojo ali kolesarjenje...

Kultura

- kino naj se spet vrne v mesto;
- letno gledališče na Trgu sv. Ahacija;
- kulturno središče v mestnem jedru;
- kulturni center na Vagi;
- prenovljen in razširjen Swenak...

Skrb za okolje

- uporaba sončne energije;
- ločeno zbiranje odpadkov...

Ureditev mesta

- župan mora upoštevati prošnje meščanov;
- subvencije za »nemotorizacijo«;
- podreti obstoječi Mercator;
- parkiranje v Meji strogo prepovedano;
- urejene pešpote v mestu;

- nov vrtec na mestu današnjih avtobusnih garaž;
- Smukov grič – nova stanovanjska soseska;
- podzemna parkirišča v opuščenih rudniških rovih;
- ob šoli peskovnik, igrala in več dreves;
- parkirne hiše na obrobju mesta;
- brezplačen minibus po mestu;
- promenada z malimi trgovinami in gostilnami z domačimi jedmi v središču mesta;
- predor v smeri Gorenjske in Primorske;
- uprava mesta naj upošteva mlade in zanje organizira delavnice;
- vzpenjača na Gore, kjer je stanovanjsko naselje;
- parkirna hiša na parkirišču poleg avtobusne postaje;
- sankcije za prekrške so družbeno koristno delo;
- dijaški dom naj postane hotel;
- terasasta ureditev bivalnih površin;
- strogo mestno jedro naj bo zaprto za promet...

Svet okrog nas

V letošnjem šolskem letu smo z lokalne ravni prešli na širjenje vednosti o drugih kulturah. Dogodki, ki jih povzemajo mediji, nas neprestano opozarjajo, kako pomembno za mir, sožitje in napredek je razumevanje drugih, drugačnih, tujih kultur. Vsi se po malem zavedamo, da postajajo medkulturni stiki in mešanje življenjskih stilov del vsakdana, zato je zelo pomembno, da so mladi ljudje čim bolj poučeni o kulturnih razlikah, da jih lahko razumejo ter sprejemajo in spoštujejo ljudi iz drugih

Takšen je od blizu
eden izmed načrtov.

Načrt bodoče ureditve Idrije je skorajda končan.

kulturnih in verskih okolij, kajti pravo razumevanje in spoštovanje vznikne šele na vedenju in znanju. Vse to jim bo pomagalo pri nadaljevanju izobraževanja, na poklicni poti ter razvoju osebnosti. Pomembnosti poznavanja kultur pri navezovanju poslovnih stikov niti ni potrebno posebej poudarjati.

Razvojni tim je za učiteljski zbor pripravil dve delavnici, eno je izvedla sodelavka UNICEF-a. Didaktična priporočila učiteljem so šla v smer problemskega pouka, kajti zgolj navajanje podatkov in opisovanje značilnosti drugih kultur ni zadostno. V ospredju so neke razlike, ki jih je najbolj smotrno raziskovati na podlagi proučevanja posameznih primerov. Ta del izobraževanja za učitelje in učence je zasnovan problemsko, kar zahteva aktivno opredeljevanje ob določenih vprašanjih in vsebinah. Na delavnicah smo med drugim odkrivali, kako smo povezani med seboj, kako nas pri vrednotenju ovirajo predsodki ter vnaprej oblikovana mnenja (stereotipi). Učitelji so nadaljevali z delom v to smer, pri čemer je bilo tudi osvajanje novega znanja o kulturah sveta primerno zastopano. Precej tem je bilo obravnavanih na razredniških urah in v okviru rednega pouka; učenci so npr. risali svojo osebno in razredno zastavo ter razmišljali o pomenu simbolov za občutenje pripadnosti skupnosti, primerjali so življenje otrok v naši državi in v tretjem svetu (kaj vse imajo oni in česa primanjkuje otrokom v Afriki), premišljevali o potrebah ter pravicah ljudi, raziskovali in primerjali hiše v Sloveniji in na drugih koncih sveta, preko jezikov so spoznavali različne evropske države, pisali so pismo izmišljeni indijanki v Peru in jo spraševali, kako živijo pri njih,

prepevali so japonske pesmice in še mnogo drugega. Na temo Svet okrog nas je bil ubran tehniški dan za osme razrede, na katerem so učenci izdelovali plakate, in sicer predvsem s humanitarnega zornega kota, zapostavljeni pa niso bili niti njihovi aktualni problemi odraščanja v domačem okolju, ki primarno oblikuje posameznika pri dojemanju drugih in drugačnih kultur.

Zaradi obsežnosti dejavnosti in vsebin smo zasnovali tematski teden, na katerem je uresničena večina zastavljenih ciljev. Posebej skrbno je bil teden načrtovan na podružnici v Godoviču (1.–4. razred), kjer so se priključili humanitarni akciji Za otroke iz Ruande (zbiranje šolskih potrebščin), brali so indijske in afriške pravljice, se seznanjali z glasbo in glasbili teh dežel, prepevali pesmi, plesali, poslušali predavanje o Kongu in Indiji ter podobno kot v afriški umetnosti tiskali s pečatniki, katerih pomen pa so določili učenci sami. Raziskovali so različne svetovne religije, njihove temeljne značilnosti, simbole in vpliv na vsakdanje življenje ter razmišljali o pravici do veroizpovedi. Poleg teh dejavnosti so izvajali igre vlog za boljše razumevanje drugačnih in pridobivanje socialnih veščin. Učiteljice so pri delu upoštevale povezave vsebin tematskega tedna s posameznimi predmeti, sočasno izvajale cilje iz predpisanega učnega načrta ter v največji meri upoštevale letni delovni načrt ter dejavnosti prilagodile tako, da jih je bilo mogoče izvajati v kombiniranih oddelkih. Kot so povedale učiteljice, so bili učenci za delo zelo motivirani, veselili so se predavanj in si zapomnili precej dejstev. Dotaknila se jih je tudi revščina otrok, njihovih vrstnikov,

v predstavljenih državah. Z veseljem so listali revije in knjige ter še od doma nosili svoje, da so gledali slike in nekateri tudi brali članke z različnih koncev sveta. Projekt je pokazal, da daje ciljno usmerjen učni program učiteljem priložnost, da v pouk vnašajo različne aktualne teme, pri tem pa dosegajo z učnim načrtom zastavljene cilje. Tematski teden je zahteval veliko predpriprav učiteljic (iskanje informacij, priprava materiala) in operacionalizacijo vsebin za delo v razredu (didaktični načrt, izbira metod, oblik, učnih listov, definiranje ciljev idr.), za kar si zaslužijo vse priznanje.

V šolskem sistemu postaja izobraževanje za demokratično državljanstvo vse pomembnejše prav zaradi vzgoje aktivnih državljanov posamezne demokratične skupnosti. Tudi v okviru ciljev in teoretičnih načel Izhodišč za kurikularno prenovo je izpostavljeno doseganje večje medpredmetne povezanosti in prav vzgoja za državljanstvo je eno izmed področij, kjer se lahko najbolje uveljavi. Temeljni predmeti, povezani z vzgojo za državljanstvo, so zgodovina, geografija in slovenščina, kar pa ne pomeni, da je krog zaprt.

Ena najpomembnejših nalog sodobnega sistema vzgoje in izobraževanja, kot poudarjajo tuji strokovnjaki, je pripraviti generacije na prevzemanje državljanske odgovornosti, to pa poleg znanja samega pomeni kultiviranje in ponotranjanje vrednot, ki naj bodo skupne vsem. To pomeni tudi oblikovanje in razvijanje skupne državljanske identitete, ki zajema npr. poznavanje

nacionalnih simbolov, pristojnosti posameznih vej oblasti, zavedanje pomena parlamentarne demokracije, vloge volitev in pomena civilne družbe. Drugi člen Zakona o osnovni šoli med ostalim določa, da so cilji osnovnošolskega izobraževanja v Sloveniji:

- razvijanje zavesti o državni pripadnosti in narodni identiteti in razvijanje vedenja o zgodovini Slovenije in njeni kulturi;
- vzgajanje za obče kulturne in civilizacijske vrednote, ki izvirajo iz evropske tradicije;
- vzgajanje za medsebojno strpnost, spoštovanje drugačnosti in sodelovanje z drugimi, spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin in s tem razvijanje sposobnosti za življenje v demokratični družbi.

V devetletni osnovni šoli naj bi od 1. do 9. razreda vedno več časa namenili vzgoji demokratičnega in aktivnega državljana. Vzgojo bi torej izvajali vertikalno in tudi horizontalno, kar pomeni, da bi morali pristopiti k medpredmetnemu povezovanju, če želimo slediti celostnemu pristopu k poučevanju državljanske vzgoje. Tekom projekta se je pokazalo, da obstajajo številne možnosti povezovanja, npr. na področju lokalne identitete, kjer vsakoletni kulturni dan spodbuja učence k spoštovanju mestne tradicije oz. kulture in jim s tem krepi identiteto. Dveletni projekt je prinesel vrsto različnih pristopov k obravnavani tematiki, ki so vključevali najrazličnejše metode in oblike dela v razredu in na ravni šole.

Projekt, ki se bo na naši šoli zaključil letos, je pokazal, da je vzgoja za državljanstvo pomemben del šolanja, saj vzpostavlja aktiven odnos mladostnika do družbenih

Na letošnjem tehničnem dnevu so se učenci učili izdelovati plakat, tema je bila Svet okrog nas.

problemov in nakazuje razvoj odgovornega posameznika, ki bo svoja dejanja oblikoval tudi z mislijo na dobrobit skupnosti.

Razvojni tim ocenjuje opravljeno delo kot zelo uspešno, saj nam je po našem mnenju v delo šole uspelo prenesti temeljne koncepte in ideje, ki smo jih pridobivali med izobraževanjem za razvojne time. Te delavnice so bile zelo kakovostne, posebej pa velja izpostaviti gostjo iz Velike Britanije Cathie Holden, ki poučuje na univerzi v Exeterju in ima obilo izkušenj na tem področju. Za to povezavo je zaslužen British Council, ki je priskrbel tudi večino literature in gradiva. Članici tima, Sabina Plešnar Kašca in Anka Zajc, nadaljujeta z usposabljanjem za izobraževanje učiteljev z ostalih slovenskih šol, ki so v projekt vstopile za nami. Na

začetni stopnji bo projekt zaključen z izdajo publikacije, v kateri bodo objavljeni primeri dobre prakse ter strategije pristopov k celostnemu poučevanju državljanske vzgoje za posamezne predmete in različne organizacijske oblike dela na šoli. Svoje poglede in izkušnje bomo prispevali člani timov vseh šol, ki so pristopile k projektu.

Nekaj literature o projektu in teoretičnih izhodiščih

- François Audigier: Osnovni pojmi in ključne kompetence izobraževanja za demokratično državljanstvo. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center (IDC) Sveta Evrope pri NUK, 2002.
- Karlheinz Dürr et al.: Strategije za učenje demokratičnega državljanstva. Ljubljana: IDC Sveta Evrope pri NUK; Pedagoški inštitut, 2005.
- Cathie Holden: Državlјanska vzgoja. Brdo pri Kranju: Šola za ravnatelje, 2004.
- Mitja Sardoč: Celostni pristop k državljanski vzgoji v osnovnih šolah 2004/2005. Brdo pri Kranju: Šola za ravnatelje, 2004.
- Mark Taylor: Vstopite v izobraževanje za demokratično državljanstvo [zgibanka]. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport.

Učbeniki, priročniki in drugo gradivo za delo v razredu

Joanna Brightwell in Nickie Fidgin: *To begin at the beginning: Bringing a Global Dimension to the Early Years. Development Education in Dorset (DEED)*, 2005.

Teresa Garlake: *Young Citizens: Children as active Citizens around the World* [z dodatnim slikovnim gradivom za izvajanje delavnic]. London: Save the Children, 2002.

– – *Your World, My World* [z dodatnim slikovnim gradivom za izvajanje delavnic]. Oxford: Oxfam, 2005.

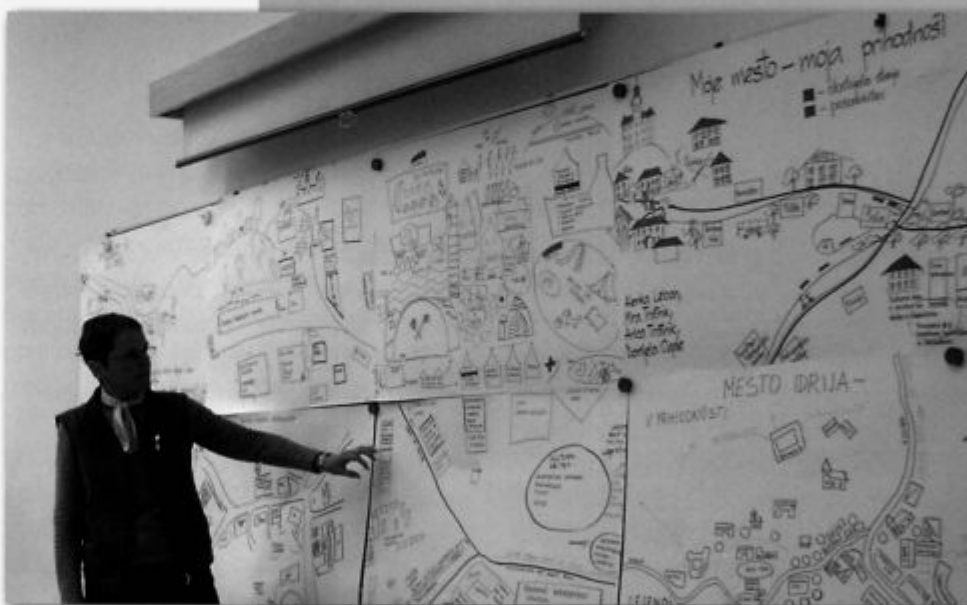
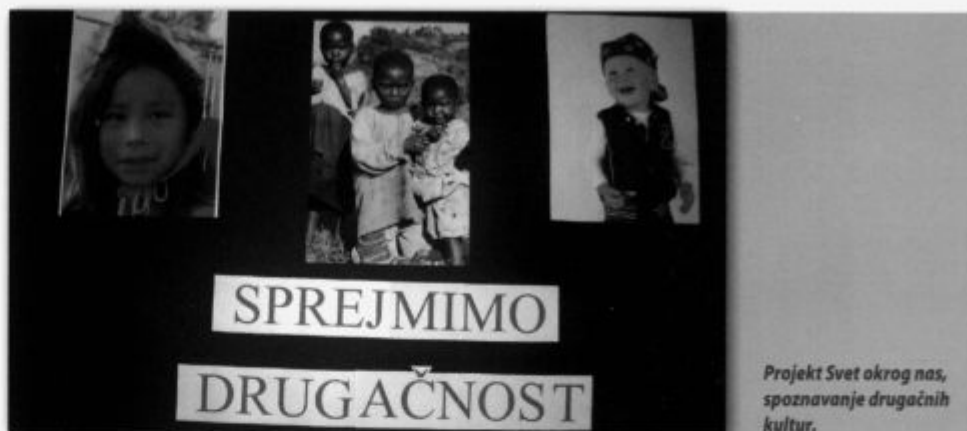
Heather Jarvis in Cathy Midwinter: *Talking rights; talking responsibility*. UK Comitte for UNICEF, 2001.

Chris Kelly et. al.: *The Big City pack* [z dodatnim slikovnim gradivom za izvajanje delavnic]. Oxford: Oxfam, 1994.

Duncan Little [ur.], Emma Wellsted: *Young Lives, Global Goals: Children, poverty and the UN Millennium Development Goals*. London: Save the Children UK; Young Lives Project; Geographical Association, 2004.

Mark Taylor: *Evropska konvencija o človekovih pravicah: Izhodišča za učitelje* [delovne mape]. Ljubljana: Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope, 2001.

Mary Young in Eilish Commings: *Global Citizenship: The Handbook for Primary Teaching*. Cambridge; Oxford: Chris Kington Publishing; Oxfam, 2002.

Moje mesto - moja prihodnost, na delavnici za učitelje.

Ivica Kavčič

POSVETOVANJE O KRAJINSKEM PARKU ZGORNJA IDRIJCA DNE 17. MARCA 2006

Krajinski park Zgornja Idrija je z odlokom ustanovila občina Idrija v letu 1993 in s tem zaključila več kot dvajset letna prizadevanja za njegovo ustanovitev. Park obsega 4230 ha površin v porečju zgornje Idrije in je namenjen varovanju značilne krajine z vsemi sestavinami naravne in kulturne dediščine ter izobraževanju in rekreaciji. Muzejsko društvo Idrija je ugotovilo, da od leta 1993 naprej, razen opozorilnih tabel in skromne zgibanke, ni bilo narejenega ničesar za njegov turistični razvoj in učno-vzgojno promocijo, predvsem pa še vedno ni določeno upravljanje. Zato se je odločilo, da organizira posvet na katerem so strokovnjaki z raznih področij na kratko osvetlili pomen parka in se zadržali pri predlogih za ureditev organizacije in upravljanja.

Povzetek predavanj

Mirjam Gorkič z Zavoda za varstvo naravne dediščine O.E. Nove Gorice in Andreja Ščukovt z Zavoda za varstvo kulturne dediščine O.E. Nova Gorica sta predstavili normativne akte, ki urejajo varovanje naravne

Divje jezero in Jezernica.

in kulturne dediščine. Poudarili sta, da je največja pomanjkljivost parka v tem, da vse doslej ni bil imenovan upravitelj.

Jože Čar je govoril o geologiji in morfologiji ter naravnih pojavih in znamenitostih parka s posebnim poudarkom na vodi, ki je v tisočletjih odprla številne izjemne geološke preseke, ustvarila čudovite soteske, ožine, prehode in grebene ter mojstrsko oblikovala številne naravne pojave, ki so edinstveni v evropskem merilu in jih je treba na primeren način predstaviti javnosti.

Silvij Blaj je govoril o gozdnem bogastvu. Opozoril je na to, da je z odkritjem rudnika postal gozd nepogrešljiv sopotnik Idrije. Zaradi načrtnega vzdrževanja in izkoriščanja je ostal vzorno urejen vse do današnjih dni. Prvi gozdnogojitveni načrti so bili narejeni leta 1880 in veljajo v svojem bistvu še danes.

Rafko Terpin je prikazal izredno bogato rastlinsko odedjo krajinskega parka. Tu je nešteto redkih rastlinskih vrst od katerih so še posebej znamenite kranjski jeglič, lepi čveljc in Bartolonijeva orlica, ki so vključene v sistem Natura 2000. Nekatere vrste, ki jih drugod po Evropi že ni, pri nas še uspevajo.

*Nagovor idrijskega
župana Damjana Krapša.*

Udeleženci posvetovanja.

Postavil je vprašanje kako je z njihovim varovanjem!

Irena Kodele –Krašna je predstavila živalski svet. Zgornja Idrija s svojimi obsežnimi gozdovi, grebeni, skalnimi stenami in vodotoki s čisto vodo, predstavlja raznolik življenjski prostor za številne živalske vrste na majhni površini. Tu srečamo poleg medveda in risa še divjega petelina, razne vrste netopirjev, vodnih živali in plazilcev do človeške ribice v Divjem jezeru. Nekatere od teh vrst so v Evropi ogrožene, zato jih je treba še posebej varovati.

Anton Zelenc je predstavil kulturno dediščino, ki se začne s Kamštjo in Rakami. Prikazal je ostanke vojaške železnice »Feldbahn«, ter sistem Klavž na Idriji in Belci. Opozoril na partizansko bolnico Pavlo in se zadržal še pri lepo obnovljeni kašči pri Zaklavžarjevi domačiji in poudaril, da je to lep primer dobrega sodelovanja med privatnim in javnim interesom.

Ester Mrak z Gimnazije Jurija Vege je govorila o pedagoško-didaktičnih možnostih, ki jih za predmete geografija, fizika in tehnika,

biologija in zgodovina, nudi krajinski park ter poudarila, da je naravoslovni dan v parku lahko vzpodbuda k vrednotenju naravnega okolja tako za dijake, kot za profesorje.

Mojca Remškar –Planinc je predstavila rekreacijsko turistične razvojne načrte občine Idrija na območju Krajinskega parka. Govorila je o sodelovanju s Tekaško - smučarskim klubom in povezavi tega območja z Vojskarsko planoto, o načrtih za vodovod od Idrijske bele do Idrije in o novem mostu na Lajštu. Lokacijski načrt za območje Idrijske Bele bo zajet v novi prostorskih aktih izdelanih v letu 2007.

Ivana Leskovec je opozorila, da se Mestni muzej Idrija pri upravljanju s kulturnimi spomeniki na območju parka srečuje z drugimi upravljalci, predvsem z gozdarji, s katerimi sicer dobro sodeluje, vendar nastopajo težave, ker ni nikogar, ki bi povezoval vse dejavnike v tem prostoru in usklajeval interese. Nikogar ni, ki bi pritegnil k sodelovanju prebivalce. Park bo lahko zaživel le, če bo imel svojega upravitelja.

Uroš Eržen je predstavil Naravni park Medvednica na Hrvaškem, ki meri 22.826 ha

in leži v bližini Zagreba, je javna ustanova, ki spada pod Ministrstvo za kulturo Republike Hrvatske. Vodi ga upravni odbor z ravnateljem, strokovno in nadzorno službo. Ponudba je zelo pestra, od jame Vetrnica in rudnika Zrinski do učnih in sprehajalnih poti. Posebej je poskrbljeno za izobraževanje otrok in za sprehode za prizadete osebe na vozičkih.

Avzug Lenar je predstavil upravljanje v Krajinskem parku Logarska dolina. Na območju parka živi stalno 610 prebivalcev.

Upravlja ga podjetje Logarska dolina d.o.o., kateremu so občine Mozirje, Loče in Solčava podelile koncesijo. Osnova za upravljanje so razvojni cilji, ki so jih sprejele občine ustanoviteljice. Finansira se z vstopninami, s trženjem produktov ter iz proračunskih in sponzorskih sredstev. Upravljanje temelji predvsem na sodelovanju z domačini. Občine so poskrbele za dobro cestno in drugo infrastrukturo. Imajo posebno strokovno ekipo, ki dela na razvoju parka.

Ivica Kavčič

Silvij Blaj

Povzetek razprave

- nesprejemljivi so nestrokovni in nepremišljeni posegi v *Krajinski park*. Zgovoren primer takega nestrokovnega posega je nedavno urejanje vodotoka Idrijce nad Lajštom, ko so strugo dvignili, namesto da bi jo poglobili in zdaj voda poplavlja bližnji travnik.
- nedopustno je, da lepo urejena gozdarska hiša na Krekovšah, ki je bila zgrajena za izobraževanje in raziskave propada, ker nihče ne skrbi zanjo. Država, v kateri lasti je, naj jo vrne lokalni skupnosti
- občina Idrija mora nujno imenovati upravitelja, ki bo skrbel za trajni razvoj na strokovnih temeljih in povezoval interese na območju krajinskega parka.
- V upravljanje in odločanje o razvoju *Krajinskega parka* je treba vključiti tudi krajane, ki živijo na tem območju
- treba je poskrbeti za stalno vzdrževanje cest in druge infrastrukture na območju parka.

Zaključki s posvetovanja

Izvršni odbor Muzejskega društva Idrija je na svoji seji dne 30.3.2006 sprejel zaključke, ki so jih na osnovi predavanj in razprave s posvetovanja o krajinskem parku Zgornja Idrija pripravili Ivica Kavčič, dr. Jože Čar in Ivana Leskovec:

1. Muzejsko društvo Idrija ugotavlja, da je posvetovanje s široko zastavljenimi in dobro pripravljenimi strokovnimi predavanji ter poglobljeno razpravo v celoti doseglo svoj namen: obudilo je spomin na značilnosti krajinskega parka, opozorilo na naravoslovne (geološke, hidrološke, botanične, zoološke in gozdarske) ter kulturne vrednote, ki jih je treba varovati in na primeren način prikazati javnosti. Poskrbelo je tudi za predstavitev dveh vzorčnih primerov dobro urejenih krajinskih parkov.
2. Z aktivnostmi, ki jih je začelo Muzejsko društvo, je treba nadaljevati. Naslednji korak mora v kar najkrajšem času

narediti Občina Idrija s tem, da pripravi predlog organizacije upravljanja ter imenuje upravitelja ali podeli koncesijo za upravljanje.

3. Občina Idrija mora skupaj z drugimi pristojnimi ustanovami (Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Zavod za gozdove Republike Slovenije, ICRA), poskrbeti za trajnostni razvoj parka, ki bo temeljil na dobro premišljenih in usklajenih strokovnih osnovah. Primerno bi bilo, da v ta namen imenuje posebno strokovno komisijo, ki bo pripravila smernice za razvoj.
4. V upravljanje parka je treba pritegniti krajane, ki živijo na tem območju.
5. Nesprejemljivi so nepremišljeni in nestrokovni investicijski in vzdrževalni posegi v *Krajinskem parku* Zgornja Idrija, še posebej tisti, ki se nanašajo na regulacijo in upravljanje s hudourniškiimi vodami. Pristojni so dolžni narediti vse potrebno, da se v bodoče taki posegi preprečijo in se upravljanje voda poveri strokovno usposobljenim izvajalcem.

6. Muzejsko društvo bo še naprej spremljalo dogajanja v Krajinem parku Zgornja Idrijca, po potrebi organiziralo strokovno pripravljene posvete ter s problematiko seznanjalo javnost.

Z zaključki posvetovanja je Muzejsko društvo seznanilo Občino Idrija in jo pozvalo k takojšnjemu ukrepanju.

Pogled na Idrijsko Belo.

(Vse fotografije Anton Zelenc, fototeka MMI)

Slap iz jame nad Kobiljo.

Ivana Leskovec

DELOVANJE MESTNEGA MUZEJA IDRIJA V LETU 2005

Mestni muzej Idrija je eden od 31 slovenskih muzejev (Narodni muzej Slovenije, Slovenski etnografski muzej, Prirodoslovni muzej, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Mestni muzej Ljubljana, Slovenska kinoteka, Slovenski gledališki muzej, Tehniški muzej Slovenije, Pomorski muzej Sergej Mašera, Posavski muzej Brežice, Pokrajinski muzej Celje, Muzej novejšje zgodovine Celje, Goriški muzej Nova Gorica, Pokrajinski muzej Koper, Gorenjski muzej Kranj, Pokrajinski muzej Maribor, Muzej narodne osvoboditve Maribor, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Dolenjski muzej Novo mesto, Koroški pokrajinski muzej, Notranjski muzej Postojna, Pokrajinski muzej Kočevje, Belokranjski muzej Metlika, Zasavski muzej Trbovlje, Pokrajinski muzej Ptuj, Medobčinski muzej Kamnik, Loški muzej Škofja Loka, Muzeji radovljjske občine, Tolminski muzej, Muzej Velenje), ki deluje v javnem interesu in katerega dejavnost v glavnem financira država Slovenija preko Ministrstva za kulturo.

Izvajanje javne službe Mestnega muzeja Idrija opredeljuje Uredba Vlade RS o vzpostavitvi muzejske mreže za izvajanje

»Steklo in jantar Novega mesta«. Gostujoča razstava kolegov iz Dolenjskega muzeja je bila postavljena v Razstavišču Nikolaja Pirnata od 21.4. do 2.6.2005. V tem času smo organizirali tudi lepo obiskano muzejsko delavnico, v kateri so otroci izdelovali »arheološki« nakit.

(Foto Darko Viler, fototeka MMI)

Približno 40 % obiskovalcev našega muzeja predstavljajo šolarji. Za različne starostne skupine imamo pripravljene različne pedagoške programe ali tudi posebne muzejske učne ure.

(Foto Darko Viler, fototeka MMI)

Na priložnostni razstavi v mali galeriji smo od 22.7. do 15.8.2005 javnosti predstavili zapuščino idrijskega krojača Ivana Erbiča, ki so jo sorodniki po njegovi smrti podarili muzeju.

(Foto Darko Viler, fototeka MMI)

V času Festivala idrijske čipke avgusta 2005 smo v mali galeriji gostili razstavo Urada Vlade RS za informiranje »Miza Slovenije – za evropsko družbo«. Postavil jo je in za javnost odprl prof. dr. Janez Bogataj.

(Foto Darko Viler, fototeka MMI)

javne službe muzejev (Ur.list RS, št. 97/2000 in št. 105/2001). Po tej uredbi je Mestni muzej Idrija medobčinski muzej splošnega značaja in deluje na območju dveh primorskih občin (Idrija in Cerklje). Mestni muzej izvaja javno službo za področje zgodovine, etnologije, tehnike in likovne umetnosti od začetka 20. stoletja dalje.

Žal pa je naš muzej trenutno še eden redkih v Sloveniji (Ptuj, Metlika, Murska Sobota), ki svojega ustanovitvenega akta nima usklajenega z aktualno zakonodajo – Zakonom o uresničevanju javnega interesa za kulturo. Občini Idrija in Cerklje namreč še nista uskladili vseh svojih interesov glede delovanja tega muzeja.

Dolgoročni in strokovno utemeljen cilj Mestnega muzeja Idrija je, da ostane tudi v bodoče enotna in s tem tudi osrednja muzejska

Prav tako smo v času Festivala idrijske čipke 2005 gostili sodelavce muzeja iz Raume na Finskem. V okviru evropskega projekta »Kultura 2000 – Dežela čipke«, katerega soorganizatorji smo bili tudi mi, so nam predstavili svoje čipke. Razstavo je dne 19.8.2005 odprla finska veleposlanica v Republiki Sloveniji ga. Birgitta Cecilia Maria Stenius-Mladenov (3. z leve). (Foto Darko Viler, fototeka MMI)

Razstavo Milana Butine »Tihožitja in krajine« je v Razstavišču Nikolaja Pirnata odprl likovni kritik g. Brane Kovič. (Foto Anton Zelenic, fototeka MMI)

Praznovanju visokega jubileja idrijskega godbenega društva se je Mestni muzej Idrija pridružil s postavitvijo razstave »Igrajo že 340 let«. Avtor razstave je bil kustos Darko Viler. (Foto Darko Viler, fototeka MMI)

institucija na območju Idrijsko-Cerkljanske regije.

Zato naj tudi vnaprej:

- opravlja svoje muzejsko poslanstvo in izpolnjuje zakonska določila s področja varovanja kulturne dediščine;
- uresničuje svoj muzejski, splošno-kulturni, raziskovalni, izobraževalni in informacijski program;
- deluje uravnoteženo na celotnem območju, ki mu ga določa muzejska mreža;
- izkoristi svoje zgodovinske in geografske priliko;
- razvija kulturno sodelovanje s sosednjimi območji in institucijami;
- bo prožen za sodelovanje z ustanovitelj, s turističnimi in z gospodarskimi organizacijami ter drugimi ustanovami pri promociji pokrajine in pri ustvarjanju lastnega dohodka.

Poslanstvo Mestnega muzeja Idrija je predvsem skrb za premično kulturno dediščino na območju občin Idrija in Cerkno – to je: zbiranje, varovanje, hranjenje, proučevanje, prezentacijo ter posredovanje informacij o kulturni dediščini. To pa pomeni, da moramo izpopolnjevati zbirke za katere skrbimo, prevzemati nove zbirke ali le gradivo, ki se s področja strokovnega delovanja muzeja (etnologija, zgodovina, tehnika, umetnostna zgodovina) pokaže za potrebno ali zanimivo, prav tako pa hraniti ali vsaj evidentirati tudi arheološko gradivo, ki se na terenu obeh občin odkoplje ali najde.

Enako pomembna je tudi obnova in vzdrževanje spomenikov nepremične

kulturne dediščine, saj naš muzej upravlja s 14 objekti kulturne in naravne dediščine. Nekateri so last občin, drugi države. Redno vodimo obnovitvena dela in investicijsko vzdrževanje na vseh. Večji in predvsem stalni, kontinuirani posegi se v naslednjih letih še načrtujejo za Partizansko bolnico Franjo, na ostalih objektih pa redna vzdrževalna dela. Posebno področje predstavlja Divje jezero – muzej v naravi, za katerega je potrebno izdelati načrt upravljanja in zagotoviti sredstva za sistematičen pristop k ureditvi oz. obnovitvi prvotnega stanja.

In nenazadnje je pomembna usmeritev muzeja njegovo vzgojno-izobraževalno delovanje, kar pomeni omogočiti čimširšemu krogu obiskovalcev dostop do gradiva, razstav ter v povezavi s tem razvoj pedagoško-andragoških programov in razvoj izdajateljske dejavnosti na temo naših zbirk in objektov ter s področja strokovnega delovanja muzeja.

Program dela muzeja je v letu 2005 zajemal t.i. redno dejavnost, kar obsega evidentiranje, zbiranje, hranjenje, varovanje ter raziskovanje, proučevanje in predstavljanje gradiva javnosti, in projekte, ki vključujejo delo na področju vzdrževanja in obnove spomenikov s katerimi upravljamo. Redna dejavnost je tisti del muzejskega dela, ki očem javnosti največkrat ostaja skrit, vendar brez njega ne bi bilo muzeja. V prvi vrsti je to skrb za gradivo – predmete. Zbiranje predmetov na terenu je povezano z zbiralno politiko muzeja. Še zdaleč ne moremo vsega kar zberemo javnosti pokazati na stalnih razstavah. Pomembno pa je, da ga pridobimo in s tem iztrgamo pozabi. Vsak

*Likovno razstavo akademskega slikarja Rafka Terpina »Na Cerkljanskem« smo v Cerkljanskem muzeju odprli 6.10.2005. Milojka Magajne, kustosinja in avtor Rafko Terpin.
(Fototeka Cerkljanskega muzeja)*

*V Cerkljanskem muzeju smo ob praznovanju 60-letnice osvoboditve odprli fotografsko razstavo o Partizanski bolnici Franja z naslovom Prečuden cvet je v grapi črni.
(Fototeka Cerkljanskega muzeja)*

*Izdajateljsko dejavnost muzeja v letu 2005 zaznamujejo tri obsežnejše publikacije, Idrijski razgledi in katalog stalne razstave iz dislocirane enote v Zakojci.
(Fototeka MMI)*

predmet zahteva veliko kustosovega dela. O njem mora pridobiti vse informacije o izvoru, času nastanka, predvsem pa namembnosti in ljudeh, ki so ga uporabljali. Predmete inventariziramo. Potrebno pa jih je tudi zaščititi pred propadanjem – konservirati, ali če so že poškodovani, obnoviti – restavrirati. Glede na to, da naš muzej nima lastne konservatorsko-restavratorske delavnice smo odvisni od drugih muzejev kjer so »čakalne dobe« zelo dolge.

V letu 2005 smo v muzeju pridobili 436 predmetov, nekaj z darili, nekatere pa smo tudi odkupili in za to namenili 3.800.000 SIT. Zaščitili in obnovili pa smo 194 predmetov v restavratorskih delavnicah Pokrajinskega muzeja Ptuj in Goriškega muzeja v Novi Gorici ter pri dveh privatnih konservatorjih. Vse ustrezno zaščitene predmete pa moramo tudi vnaprej primerno hraniti. Zato potrebujemo depoje. Mestni muzej Idrija ima trenutno 379 m² depojskih prostorov, kar sploh ne zadošča našim potrebam. Že dalj časa prosimo ustanovitelje, da bi nam omogočili razvoj tega segmenta našega dela, vendar ustrezne rešitve še ni. Naš predlog je, da za skladiščne prostore muzeja pridobimo del rudniških poslopij na območju Jožefovega jaška, kar bi nam omogočilo tudi zbiranje in ustrezno hranjenje večjih in težkih eksponatov (rudniška dediščina, kmečki vozovi in naprave...).

Kustosi so se v okviru redne dejavnosti ukvarjali tudi s proučevanjem gradiva za pripravo bodočih stalnih ali občasnih razstav. Npr.: Žgalne peči pri Rudniku živega srebra Idrija, Cerkljanska laufarija, Čipkarstvo v Idriji in Evropi. Pri tem velja poudariti, da je Občina

*Prekrivanje strehe na sobi za ranjence (baraka št. 8).
(Fototeka MMI)*

*Močno poškodovane
Kanomeljske klavže pred
začetkom obnove, 27. 10.
2001.*

*(Foto Anton Zelenc,
fototeka MMI)*

*Pogled na monumentalno
steno Kanomeljskih klavž,
september 2005.*

*(Foto Anton Zelenc,
fototeka MMI)*

Idrija v letu 2005 zagotovila finančna sredstva za novo zaposlitev kustosa etnologa, ki se bo ukvarjal izključno s problematiko idrijske regije, zlasti pa čipkarstvom. Tako smo za nedoločen čas zaposlili Mirjam Gnezda, univerzitetno diplomirano etnologinjo in kulturno antropologinjo.

Najopaznejši del muzejske dejavnosti so razstave. V letu 2005 smo v muzeju v Idriji in oddelku v Cerknem postavili sami ali v sodelovanju z zunanjimi sodelavci 19 občasni razstav. Naj na tem mestu izpostavim nekatere večje in odmevnejše:

- Delavnica krojaškega mojstra Ivana Erbiča
 - Igrajo že 340 let (ob obletnici Godbenega društva Idrija)
 - Milan Butina – »Tihožitje in krajine«
 - Prečuden cvet je v grapi črni (ob 60. obletnici Partizanske bolnice Franja)
 - Rafael Terpin – »Na Cerkljanskem«
 - Dona eis requiem (arheološke izkopanine Mestnega trga v Idriji)
 - Finska čipka iz Raume (gostujoča razstava Muzeja Rauma – Finska)
 - Miza Slovenije – za evropsko družbo
 - Jantar in steklo Novega mesta – arheološka razstava Dolenjskega muzeja
- Vse občasne razstave si je ogledalo nekaj več kot 12.000 obiskovalcev.

Naš muzej pa je z eno razstavo (»Idrijske čipke in umetnost Rudija Škočirja«) gostoval pri kolegih v Pokrajinskem muzeju na Ptuj.

Druga odmevna oblika posredovanja gradiva javnosti so publikacije. Muzej je v letu 2005 izdal dve številki Idrijskih razgledov. Drugo številko smo v celoti posvetili 50-letnemu jubileju, ki ga je revija praznovala. Izdali pa smo tudi katalog stalne razstave

z naslovom »Spominski muzej pisatelja Franceta Bevka« in več razglednic z muzejsko vsebino (klavže, čipke, Bevkova domačija, grad, Partizanska bolnica Franja ...), ob posameznih razstavah tudi priložnostne zloženke.

Gradivo, ki ga hrani muzej, je javnosti dostopno na različne načine. Največ ga posredujemo skozi razstave na katerih za posamezne skupine obiskovalcev pripravljamo različne programe. To so t. i. pedagoški in andragoški programi – med slednjimi so najbolj znani in priljubljeni Muzejski večeri. Za šolske skupine pa posebne učne ure (Idrijska rudarska hiša, Spominska soba pisatelja Franceta Bevka, Kmečka arhitektura na Cerkljanskem, Cerkljanski laufarji...), za najmlajše tudi muzejske in likovne delavnice (Arheološki nakit, Čipka ujeta v mavec, Pustna delavnica).

Skupno si je muzejske objekte in razstave Mestnega muzeja Idrija v preteklem letu ogledalo 53.776 obiskovalcev, kar je nekaj več kot leto poprej (50.495). Največ gostov imamo v Partizanski bolnici Franja in v gradu Gewerkenegg.

V primerjavi z ostalimi slovenskimi muzeji spadamo med uspešne in dobro obiskane muzeje.

Po poročilu Ministrstva za kulturo je bil obisk nekaterih drugih muzejev v letu 2005 sledeč: *Narodni muzej Slovenije* – 21.349, *Tehniški muzej Slovenije* – 41.111, *Pokrajinski muzej Celje* – 7.628, *Medobčinski muzej Kamnik* – 4.931, *Gorenjski muzej Kranj* – 7.449, *Belokranjski muzej Metlika* – 19.956, *Goriški muzej Nova Gorica* – 8.656, *Pomorski muzej Sergej Mašera* – 31.910, *Dolenjski muzej*

– 17.091, *Pokrajinski muzej Ptuj* – 65.749 itd.).

Velika posebnost našega muzeja je veliko število objektov – spomenikov s katerimi upravljamo. S tem so povezane tudi t. i. spomeniško-varstvene akcije, namenjene obnovi in vzdrževanju le-teh. V letu 2005 smo nadaljevali z obnovitvenimi in vzdrževalnimi deli v Partizanski bolnici Franja, ki potekajo kontinuirano iz leta v leto. V skladu z novo zastavljenim konceptom obnove tega spomenika pri sanaciji barak zasledujemo avtentičnost v podobi in v materialu. Strokovno pomoč nam nudijo zunanji sodelavci: odgovorna konservatorica Ernesta Drole iz ZVKDS – OE Nova Gorica in Igor Peršolja iz Restavratorskega centra v Ljubljani. Vzdrževalna dela in velik del obnovitvenih del izvedeta oskrbnika tudi sama.

Poleti 2005 smo zaključili tudi obnovo Kanomeljskih klavž. To je projekt, ki smo ga pripravljali in predvsem iskali najprimernejšo obliko obnove že od 80. let prejšnjega stoletja. Leta 2003 smo končno pričeli s sanacijskimi deli in jih zaključili poleti 2005. Skupaj s Soškimi elektrarnami Nova Gorica smo realizirali idejo obnove klavž, da bodo le-te ponovno služile kot vodna pregrada. Tokrat za njimi akumulirana voda služi za pogon turbine v mali HE Klavžarica. Muzealci pa smo prvič v zgodovini sanacije klavž na Idrijskem (obnovljene so že klavže na Idriji ter Putrihove in Brusove klavže na Belci) obnovili in prezentirali tudi mehanizem za odpiranje klavžnih vrat.

Mirjam Gnezda

NOVA PRIDOBITEV MESTNEGA MUZEJA IDRIJA V LETU 2005 – ROČNO KLEKLJANA ČRNA ŽENSKA BLUZA

Ženska bluza s kratkimi rokavci je narejena v dveh klekljarskih tehnikah: v ozkem in sukanem risu. Uporabljen je črn sukanec znamke Tre stelle No 40. Bluza ni bila nikoli nošena in je zelo kakovostno izdelana. Vzorčno predlogo zanjo je narisala Karolina Eržen por. Kogoj, po rodu iz Idrije. Sklekljala jo je Cvetka Milost por. Namar, roj. leta 1925 v Prevalah nad Solkanom, ki danes živi v Novi Gorici.

Gospa Cvetka je svojo mladost preživela v Prevalah nad Solkanom, kjer je imela njena družina gostilno. V ročnih delih je bila zelo spretna, rada je kvačkala in pletla. Klekljati se je naučila na tečaju pri gospe Kogojevi v Grgarju leta 1952. Ker je čez dan delala v gostilni, se je klekljanju lahko posvetila le ob večerih. Čipke je večinoma podarila sorodnikom. Po zaposlitvi v Elektru Nova Gorica, poroki in rojstvu sina pa je bilo prostega časa vedno manj. Bluzo je začela klekljati leta 1972, dokončala pa okoli leta 1995. Konec leta 2005 jo je podarila Mestnemu muzeju Idrija in z njo obogatila čipkarsko zbirko.

Ročno klekljana črna ženska bluza.
(Fototeka Mestnega muzeja Idrija)

Gospa Cvetka pri klekljanju okoli leta 1960.
(Original hrani sama)

Anton Zelenc

NOVE RAZGLEDNICE MESTNEGA MUZEJA IDRIJA

V Mestnem muzeju Idrija je bila v zadnjih letih stalno prisotna želja po izdaji novih razglednic. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev je do realizacije prišlo šele konec leta 2005. Osnovno vodilo pri izbiri motivov je bilo, predstaviti objekte, s katerimi upravlja Mestni muzej Idrija, in stalne razstave v njih. Tovrstnih razglednic v ponudbi ni oziroma datirajo še v osemdeseta leta prejšnjega stoletja.

Mestni muzej Idrija je izdal in založil 12 razglednic s posamezno naklado 3000 kosov: Partizanska bolnica Franja (4 razglednice), Grad Gewerkenegg (2 razglednici), Idrijska čipka, Jašek Frančiške – Zbirka rudniških strojev, Kanomeljske klavže, Partizanska tiskarna Slovenija, Kamšt ter Zakojca – Domačija pisatelja Franceta Bevka.

Direktorica Ivana Leskovec ter kustosi Milojka Magajne, Mirjam Gnezda, Darko Viler in Anton Zelenc smo pregledali obstoječo fototeko in diateko ter naredili širši izbor. Ker vseh zelenih motivov nismo imeli na razpolago, je bilo ob tej priložnosti izdelanih 16 novih posnetkov. Avtorji fotografij so Dušan Jež, Marijan Močivnik in Tihomir Pinter.

Grad
Gewerkenegg

Razglednice je oblikoval Studio Ajd Dobravlje in natisnila tiskarna Lotos Postojna. Izid razglednice Kanomeljske klavže je finančno podprlo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije. Dimenzije razglednic so 175 x 125 mm.

Jašek Frančiške
Zbirka rudniških strojev

Vse razglednice so na voljo v recepciji Mestnega muzeja Idrija, posamezne pa tudi v ostalih muzejskih oddelkih.

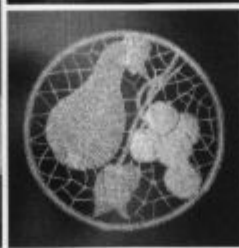
Partizanska bolnica
Franja

Kanomeljske
klavže

Partizanska tiskarna
Slovenija

Idrijska čipka

Zakojca - Domačija pisatelja Franceta Bevka

DOPOLNILO

K PRISPEVKU KUKAVIČEVKE NA IDRIJSKEM, KI JE BIL OBJAVLJEN V IR ŠT. 1/2005

1. V popisu idrijskih kukavičevk sem navedel le vrste, ki sem jih na Idrijskem videl na lastne oči. Kljub temu moram dodati, da je dr. TONE WRABER leta 1979 v Idrijski Beli, blizu Šinkovca, našel TRAUNSTEINERJEVO PRSTASTO KUKAVICO (DACTYORHIZA TRAUNSTEINERI). Fotografija le-te (brez konkretnega navedka) je bila istega leta celo objavljena v Proteusu (Ravnikov članek).
2. Dr. TONE WRABER se je prav tako leta 1979 na Tršanovšu v Idrijski Beli srečal z MÜLLERJEVO MOČVIRNICO. V 41. številki Proteusa (I.1979) je posebnosti vrste temeljito obdelal.
3. »Nova« je najdba ZAVITE ŠKRBICE (SPIRANTHES SPIRALIS). Prof. Marija Bavdaž je za rastišče v Češnjicah vedela pred mnogimi leti, vendar so tisti travnik že davno nehali kositi in škrbica je izginila. Leta 2005 sem jo našel dvesto metrov nižje na pokošenem (4. 9. 2005). Cvetelo je šest rastlinic (9950/3).
4. Prav tako sem prvič na Idrijskem našel PURPURNO MOČVIRNICO (EPIPACTIS

PURPURATA SM.) – v MEHKIH DOLINAH zelo blizu Kanomeljskega razpotja. V bolj bukovem kot mešanem redkem gozdu je cvetelo sedem rastlin (9950/3). Nekaj dni pozneje sem v strmini nad Bevkom (dolina Nikove) zasledil še eno odcvetelo močvirnico (0050/1).

5. Veseli pa moramo biti še dveh novih nahajališč ŠKRLATNO RDEČE KUKAVICE (ORCHIS PURPUREA). Eno je ob SENČNEM POTOKU v Krajinskem parku Zgornja Idrija (22. 5. 2005) (0042/2), drugo pa le malo nad Spodnjo Idrijo, ob stezi Svetik-Trepališe (9950/3). Na slednje presenečenje sva 29. 4. 2005 naletela z znanim poznavalcem slovenske flore (in fotografom) MARJANOM ŠENICO s Ptuja.
6. Dodal bom še manjkajoče podatke o legi rastišč s pomočjo mreže osnovnih polj srednjeevropskega kartiranja.

Celadasta kukavica

LEPI ČEVELJC

- 0049/2 - nad Strugom
- 0049/1 - nad Bedrovo grapo
- 9850/3 - v Dolenjih Novakih

ŠIROKOLISTNA NAGLAVKA

- 9949/1 - Hudournik, Vojsko
- 9949/3 - ob gornjem Gačniku, Vojsko
- 9949/1 - na Oblakovem Vrh
- 9949/2 - Rzelj v Idrijskih Krnicah
- 0050/1 - Koševnik
- 0049/2 - Idrijska Bela
- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0050/1 - pri Bevku ob Nikovi
- 0049/2 - Tratnikovi usadi, Čekovnik
- 0050/2 - Veharše v Dolah

MÜLLERJEVA MOČVIRNICA

- 0049/2 - na Lajštu v Idrijski Beli
- 9949/4 - Revenovše na Vojskem
- 9948/2 - Pršjak v Gorenji Trebuši
- 9949/3 - Razazija v Gorenji Trebuši

TEMNORDEČA MOČVIRNICA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 9949/3 - gornji Gačnik, Vojsko
- 0049/2 - Idrijska Bela
- 9949/3 - za Robom na Vojskem
- 9949/1 - na Oblakovem Vrh
- 9949/2 - ob cesti čez Rzelj v Idrijskih Krnicah
- 0049/2 - Tratnikovi usadi, Čekovnik
- 0050/1 - pod Kačjim gradom ob Nikovi
- 9849/4 - Rodne nad Reko
- 9848/4 - Nemci pri Orehku
- 9948/2 - Pršjakova grapa v Gorenji Trebuši

NAVADNA MOČVIRNICA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 9949/3 - gornji Gačnik, Vojsko
- 9949/3 - za Robom na Vojskem
- 0050/2 - nad Šebalkom pri Godoviču
- 0049/2 - Tratnikovi usadi, Čekovnik
- 0050/1 - Novakova dolina, Koševnik
- 0051/3 - Žejne doline pri Hotedršici

DOLGOLISTNA NAGLAVKA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 9949/4 - Lebanovše
- 0050/1 - Kodrov rovt
- 9949/2 - Idrijske Krnice
- 0050/1 - Jelični Vrh
- 0049/2 - Čekovnik
- 0050/1 - Zagrebenc
- 0050/1 - Stara Mejca pri Idriji
- 0050/1 - Pevc
- 0049/2 - Tršanovše, Idrijska Bela

BLEDA NAGLAVKA

- 0050/1 - Zagrebenc
- 0050/1 - Prižnica nad Strugom
- 0050/1 - Hleviš
- 9949/4 - Na Brdu v Srednji Kanomlji
- 9949/2 - Idrijske Krnice
- 9950/3 - Kres, Idrija
- 9949/1 - Hudournik, Vojsko
- 0050/1 - Jelični Vrh
- 0050/1 - Koševnik
- 9849/4 - Rodne nad Reko
- 0049/4 - Križna Gora nad Colom
- 0149/2 - Col

RDEČA NAGLAVKA

- 9949/4 - Lebanovše
- 0050/1 - Vrh Bele, Čekovnik
- 0050/1 - Grohav v Jeličnem Vrh
- 9949/4 - nad Bočarjem v Idrijskih Krnicah
- 0050/1 - Vrh Potoka, Koševnik
- 9949/3 - na Planinci, Vojsko
- 9849/2 - nad Počami
- 9850/1 - Mali Njivč v Novakih
- 9948/2 - nad Slapom ob Idriji

DVOLISTNI VIMENJAK

- 9949/2 - Jelenk
- 9949/2 - Idrijske Krnice
- 0050/1 - Kodrov rovt nad Idrijo
- 0050/1 - Hleviš
- 0050/1 - Jelični Vrh
- 9949/1 - Hudournik, Vojsko
- 9949/3 - močvirje ob gornjem Gačniku, Vojsko
- 0049/2 - Idrijska Bela
- 0049/2 - Gamsarica nad Belco
- 9949/4 - na Brdu v Srednji Kanomlji
- 0050/3 - Strmec
- 0050/1 - Ljubevč, Idrija
- 0050/1 - Koševnik
- 0050/4 - Žejne doline pri Hotedršici
- 9849/4 - Križ

ZELENKASTI VIMENJAK

- 9949/3 - nad Krpcijo na Vojskem
- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0050/1 - Zagrebenc
- 9949/4 - Rejcov grič, v Rupi pod Rejcovim gričem
- 0050/1 - Pevc
- 0049/4 - Kovk nad Ajdovščino

ZELENI VOLČJI JEZIK

- 0150/1 - Javornik
- 0050/3 - Lome
- 9949/3 - Škol na Vojskem
- 0050/3 - pri Skalarju v Strmcu
- 9949/1 - Hudournik, Vojsko
- 9949/1 - pri Medvedu na Vojskem
- 9949/1 - v Kazunu pri Vojšici, Vojsko
- 0050/1 - Zagrebenc
- 0150/1 - Strlice nad Podkrajem

BELKASTE ROČICE

- 9949/3 - za Školom na Vojskem
- 0150/1 - Javornik
- 9949/3 - ob Gačniku na Vojskem
- 9849/2 - Kojca
- 9849/2 - Porezen
- 0150/1 - Strlice nad Podkrajem

DEHTEČI KUKOVIČNIK

- 0049/2 - Idrijska Bela
- 9949/3 - ob gornjem Gačniku, Vojsko
- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0049/2 - Tratnikovi usadi, Čekovnik
- 0050/4 - Zelena dolina pri Hotedršici

PIRAMIDASTI PILOVEC

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0050/1 - Zagrebenc
- 0049/2 - na Lajštu v Idrijski Beli
- 0050/1 - senožeti nad Bevkorn (Nikova)
- 0050/1 - Koševnik
- 0050/1 - Pevc

NAVADNA KUKAVICA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0050/1 - Koševnik
- 0050/1 - Pevc
- 0050/1 - Trebče pri Črnem Vrh
- 0049/2 - Čekovnik
- 0050/1 - Jelični Vrh
- 9950/3 - Jelenk
- 0049/4 - Otlica
- 0050/2 - Rovtarske Žibrše

OGORELČEK ALI PIKASTOCVETNA KUKAVICA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0050/1 - Zagrebenc
- 0050/1 - Hleviš
- 0050/1 - Koševnik
- 0050/1 - Trebče pri Črnem Vrh
- 0049/2 - Čekovnik
- 9949/3 - Vojskarska planota
- 0050/1 - Jelični Vrh
- 0050/3 - pri Zajcu v Strmcu
- 0050/1 - Ljubevč, Idrija
- 9849/4 - Križ

TRIZOBA KUKAVICA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0050/1 - Zagrebenc
- 0050/1 - Trebče pri Črnem Vrh
- 0050/1 - Koševnik
- 9849/4 - Sjavnica pod Šebreljami
- 9849/4 - Križ

ČELADASTA KUKAVICA

- 9950/1 - Lužnik
- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0049/2 - Lajšt v Idrijski Beli
- 9950/3 - Trepališe, Spodnja Kanomlja
- 0050/1 - Stara Mejca, Idrija
- 9849/2 - Pirhov klanec, Straža
- 9849/4 - Laze pri Reki
- 9849/4 - Reka

ŠKRLATNO RDEČA KUKAVICA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0049/2 - pod Korenovšem v Idrijski Beli
- 0049/2 - Tršanovše v Idrijski Beli
- 0049/2 - ob Senčnem potoku v Idrijski Beli
- 9950/3 - nad Svetikom, Sp.Kanomlja

STASITA KUKAVICA

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0150/1 - Javornik
- 0050/3 - Strmec
- 0050/1 - Koševnik
- 0050/1 - Hleviš
- 9950/3 - Kobalove planine
- 9949/4 - Rejcov grič
- 9950/1 - Sivka
- 9950/3 - Illovce na Gorah
- 0050/1 - Kovačev Rovt
- 0050/2 - Mrliš

BLEDA KUKAVICA

- 0049/2 - okolica Lajšta v Idrijski Beli
- 0049/2 - Zajka
- 0050/1 - Podobnikova senožet nad Bevkorn
- 0049/2 - ob Melinšku pod Brinovšem
- 0049/2 - ob stari vojskarski cesti

BEZGOVA PRSTASTA KUKAVICA

- 9949/1 - v Kazunu pri Vojšici, Vojsko
- 9949/1 - Hudournik, Vojsko
- 9949/3 - Novinški rob, Vojsko
- 9949/3 - Bendijski vrh, Vojsko
- 0050/3 - Kanji Dol
- 0150/1 - Javornik
- 9950/3 - Ilovce na Gorah
- 9950/1 - Sivka
- 9949/2 - Jelenk
- 9949/2 - Idrijske Krnice
- 9949/4 - Rejcov grič
- 9949/2 - Masore
- 0050/2 - Mrlišce
- 0050/2 - Dole

MESNO RDEČA PRSTASTA KUKAVICA

- 9949/3 - gornji Gačnik, Vojsko
- 0050/1 - Koševnik
- 0050/2 - Šebalk pri Godoviču
- 0050/4 - Žejne doline pri Hotedršici
- 0050/4 - Zelena dolina pri Hotedršici

MAJSKA PRSTASTA KUKAVICA

- 9949/3 - gornji Gačnik, Vojsko
- 9949/3 - za Robom na Vojskem
- 0050/4 - Žejne doline pri Hotedršici

LAPONSKA PRSTASTA KUKAVICA

- 9949/3 - gornji Gačnik, Vojsko

FUCHSOVA PRSTASTA KUKAVICA

- 9949/3 - v Bendiji, Vojsko
- 9949/3 - za Školom, Vojsko
- 9949/3 - ob zgornji Idriji
- 0049/2 - dolina Belce
- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 9950/3 - Gore
- 0050/1 - Koševnik
- 9949/4 - Revenovše, Vojsko
- 0150/1 - Javornik
- 0050/3 - Kanji Dol
- 0050/3 - Vrh gore nad Črnim Vrhom
- 0050/1 - Pevc

NAVADNA OBLASTA KUKAVICA

- 9949/1 - Pri Žgavcu na Vojskem
- 9949/3 - na Jelenku, Vojsko
- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 0050/1 - Koševnik
- 0050/1 - Pevc
- 9950/1 - v Zgornjih Jaznah
- 9949/1 - Plešarski vrh v Dolenji Trebuši
- 0150/2 - Strlice nad Podkrajem

MUHOLIKO MAČJE UHO

- 0050/2 - Na Griču pod Godovičem
- 9849/4 - Rodne nad Reko
- 9850/1 - Mali Njivč, Novaki
- 0049/2 - Col (Veliki greben)
- 0049/2 - Kovk nad Colom

ČMRLJELIKO MAČJE UHO

- 9950/3 - Češnjice, Idrija
- 9950/3 - grič sv. Antona, Idrija
- 9949/4 - Prekovše v Srednji Kanomli
- 0050/1 - Ljubevč, Idrija
- 9849/2 - nad Pirhovim klancem, Straža
- 9849/4 - na Vrtači pod Rodnami

LOESELOVA GREZOVKA (in ne LOESELJEVA)

- 0050/2 - nad Šebalkom pri Godoviču
- 0050/4 - Žejne doline pri Hotedršici
- 0050/4 - Zelena dolina pri Hotedršici

TROKRPI KORALASTI KOREN

- 9949/2 - Jelenk
- 9949/1 - Hudournik, Vojsko
- 0049/4 - Križna Gora nad Colom

*Navadna oblata
kukavica*